

2015/1

XXIV. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI
SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2015
© A kötetben publikáló szerzők, 2015

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg*

nka

TARTALOM

PARLAMENTI MUNKA

- *Papp Zsófia*: Helyi témájú írásbeli kérdések a Magyar Parlamentben. A választási rendszerhez köthető karrierváltozók szerepe a helyi ügyek képviselőjében 7

FÉKEK ÉS ELLENSÚLYOK

- *Szente Zoltán*: Az alkotmánybírák politikai orientációi Magyarországon 2010–2014 31
- *Bajomi-Lázár Péter*: A média gyarmatosítása. Miért tartják egyes közép- és kelet-európai kormányok tiszteletben a sajtó szabadságát – és mások miért nem? 58

AZ ÖREGEDÉS POLITIKATUDOMÁNYA

- *Miklós Nóra–Pálincás Réka*: Ideológia és érték a budapesti nyugdíjasok gondolkodásában 85

POLITIKAELEMÉLET

- *Illés Gábor*: Thuküdidész és a politikai realizmus 111

KITEKINTŐ

- *Nagy Levente*: Arányossági számítások Kanada választási rendszerében. 135

RECENZÍÓK

- *Bartha Attila*: Politikai választások, percepciók és társadalmi víziók – kapitalista fejlődési típusok az Európai Unió keleti tagállamaiban (*Dorothee Bohle–Greskovits Béla: Capitalist Diversity on Europe's Periphery*) 161
- *Domonkos Endre*: Az EU válságkezelése és gazdasági kormányzása más szemszögből (Xavier Vence: Crisis y fracaso de la Unión Europea neoliberal: una alternativa soberanista y democrática) 168

KÖNYVFIGYELŐ 177

ÖSSZEFOGLALÓK 182

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

PARLAMENTI MUNKA

Papp Zsófia

Helyi témájú írásbeli kérdések a magyar parlamentben

A választási rendszerhez köthető

karrierváltozók szerepe a helyi ügyek képviselésében

HELYI TÉMÁJÚ ÍRÁSBELI KÉRDÉSEK A MAGYAR PARLAMENTBEN

A választási rendszerhez köthető karrierváltozók szerepe
a helyi ügyek képviselőiben¹

Papp Zsófia

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a választási rendszerhez köthető karrierváltozók szerepét tárja fel a helyi érdekek parlamenti képviselőinek alakulásában, magyarországi vonatkozásban. A mandátum típusa, az egyéni választókerületi jelöltség és a korábban szerzett választókerületi szintű parlamenti tapasztalat magyarázza a helyi relevanciával bíró írásbeli kérdések megjelenését. A többes jelölés, a karrierekben megfigyelhető nagyfokú inkonzisztencia és a jelentős tapasztalatok miatt Magyarország remek lehetőséget kínál a választási rendszerből adódó hipotézisek tesztelésére. Az adatok legfőbb tanulsága az, hogy a vizsgált periódusban (2010-2013) az írásbeli kérdéseket az egyéni választókerületekben vesztes listás képviselők tekintik fontos eszköznek a helyi ügyek képviselőiben, míg az egyéni képviselők kevésbé aktívnak mutatkoznak. A mandátummegosztottság tehát ebben a kontextusban nem nyer megerősítést. Továbbá a jelentősebb egyéni képviselői múlttal rendelkező képviselők több helyi vonatkozású kérdést tesznek fel különösen akkor, ha jelenleg is egyéni képviselőként szolgálnak.

Kulcsszavak: vegyes választási rendszer ■ parlamenti kérdések ■ mandátummegosztottság
■ árnyékképviselő ■ egyéni képviselőjelöltek ■ parlamenti tapasztalat

BEVEZETÉS

A választási szabályok és a képviselők érzékenysége (*service responsiveness*) közötti kapcsolat kiemelkedően népszerű témája a parlamenti kutatásoknak. A fő kérdés, hogy a különböző választási rendszerekben megválasztott képviselők különbözőképpen fogják-e fel a választókhoz fűződő kapcsolatukat. A megválasztás szabályai nem csak a képviselők attitűdjeire és viselkedésére vannak hatással, de befolyásolják a jelöltállítás folyamatát, a kampánystratégiákat, valamint az erős jelöltek és a pártegység közötti átváltást is. A nemzetközi szakirodalomban széles körben elterjedt és elfogadott hipotéziseket teszteltek számos országban a függő változók legváltozatosabb listáján. Ezek alapján a képviselői attitűdök, a választókerületi munka, a kampányok jellege és a képviselők parlamenti viselkedése mind összefüggésbe hozhatók a választási szabályokkal.

A választási szabályok hatásának egyik legérdekesebb esetét a vegyes választási rendszerek adják. A karrierutak, a különböző mandátumtípusok és a többes jelölés interakciója a helyi ügyek képviselőire irányuló lehetséges stratégiák bonyolult rendszerét hozza létre. Nem csak a választási formula, a szavazólap szerkezete és a választókerületben megszerezhető mandátumok száma határozzák meg a stratégiai döntéseket, hanem a parlamentbe vezető utak sokfélesége és a választási rendszer különböző ágain szerzett tapasztalatok is. Továbbá az egyes tényezők befolyásolhatják más faktorok hatását a választókerületi érdekek képviselőire irányuló törekvésekre. Például, az egyéni választókerületekben is indított listás képviselőknek ugyanolyan erősek lehetnek a motivációik a helyi érdekek képviselőire, mint az egyéni választókerületi társaiknak. A többféle megválasztási lehetőség nemcsak a jelenlegi pozíciókat befolyásolja, de a korábbi ciklusokban szerzett tapasztalatokat is diverzifikálja. Lesznek olyan képviselők, akik az egyéni választókerületi munkára specializálódnak, és olyanok is, akik listás képviselőként csinálnak karriert. Ugyanakkor, a képviselők egy része vegyes tapasztalatokat is szerez majd azáltal, hogy az egyik ciklusban egyéni képviselőként szolgál, a következőben már listás jelöltként jut mandátumhoz. A vegyes választási szabályok tehát különböző karriertípusokat hoznak létre, amelyek a helyi képviselőket különböző feladatokra hívják életre.

A tanulmányban olyan, a szakirodalomból levezethető hipotéziseket fogok tesztelni, amelyek *ceteris paribus* vizsgálják a vegyes rendszerek által teremtett képviselőtípusoknak a helyi ügyek képviselőire gyakorolt hatását. Magyarország kifejezetten alkalmasnak tűnik a rendszerhatások modellezésére a három mandátumtípus,² a többes jelölés intézménye és kiterjedt használata, a karrierkonzisztenciában megfigyelhető jelentős variancia és a vegyes rendszer alkalmazásában szerzett húsz éves tapasztalat okán.

Az elemzés az írásbeli kérdéseken keresztül próbálja megragadni a képviselők választókerület-központúságát. Az alkalmazott tudományos megközelítés nem alkalmas arra, hogy a pártok döntéseiről alkosson képet, éppen ellenkezőleg, már a kérdéstípus kiválasztásával igyekszik biztosítani, hogy ahol lehetséges, ott a párttól független egyéni ösztönzők szerepét domborítsa ki a helyi ügyek képviselőiben. Mindez azonban természetesen azt is jelenti, hogy az eredmények értékelésekor bizonyos korlátokba ütközünk. Egyetlen kérdéstípus vizsgálata nem alkalmazható arra, hogy a képviselők tevékenységét általánosságban meg tudjuk ítélni. Arra azonban alkalmas lehet, hogy a képviselők közötti különbségeket feltárja egy olyan kontextusban, amelyről feltételezhetjük, hogy relatív értelemben mentes a közvetlen pártnyomástól.

A tanulmány szerkezete a következő: először röviden áttekintem a választókerületi képviselőket parlamentben való megnyilvánulásait feldolgozó irodalmat. Ezt követi négy, a vegyes választási rendszer hatásaihoz szorosan kötődő hipotézis felvázolása. A harmadik részben röviden összefoglalom a magyar

eset témánk szempontjából releváns intézményi vonatkozásait. Az adatok bemutatását és a változók operacionalizálását a hipotézisek empirikus tesztelése követi. A tanulmányt egy összefoglaló rész zárja.

HELYI ÜGYEK KÉPVISELETE A PARLAMENTBEN

A nemzetközi szakirodalom rendkívül változatos a tekintetben, hogy milyen parlamenti viselkedésformákat vizsgál, hogy azok alakulását milyen tényezőkkel magyarázza, valamint hogy milyen módszereket alkalmaz a változók közötti kapcsolatok kimutatására. A kiindulópontban azonban nagyrészt egyetértés van: a szerzők átveszik Mayhew alapvetését, mely szerint a képviselők legfőbb célja az újraválasztás (Mayhew, 1974). Következésképp, a képviselők által végzett tevékenységek jelentős része azt a célt szolgálja, hogy hozzásegítse őket a választási sikerhez.

Amikor a képviselőknek arról kell dönteniük, hogy milyen stratégiát kövessenek a helyi érdekek kifejezésére és a *personal vote* növelésére, a legkézenfekvőbb lehetőségként a választókerületben végzett szolgálat jelenik meg. Fogadóórákat tartanak, közvetítő szerepet töltenek be az állampolgárok és az állami szervek között, valamint megoldásokat keresnek mind a választókerület, mind az egyes választók felmerülő problémáira (Cain–Ferejohn–Fiorina, 1987; Fenno, 1978; Norris, 1997; Norton–Wood, 1990). A választókerületi szolgálat teljesítéséhez azonban nem feltétlenül szükséges a személyes jelenlét. Miután a képviselők idejük jelentős részét a fővárosban töltik, más módokon kell kifejezniük a választókerület iránti elköteleződésüket. Az általuk benyújtott törvényjavaslatok helyi relevanciája (Crisp–Ingall, 2002; Marangoni–Tronconi, 2011), bizonyos parlamenti bizottságokban betöltött pozíciók (Manow, 2013; Stratmann and Baur, 2002), a felszólalások (Hill–Hurley, 2002), a parlamenti kérdések (Martin, 2011) és a kiszavazási hajlandóság (Carey, 2007; Tavits, 2009) mind szolgálhatnak eszközül arra, hogy a képviselők a helyi kötődésüket demonstrálják.

A hagyományos felfogás szerint a parlamenti kérdések a kormány *ex post* elszámoltatására irányuló aktusok. Emellett azonban, mintegy promotálva a képviselő helyi ügyek előrevitelére irányuló erőfeszítéseit, biztosítják a választók irányába történő információáramlást (Bailer, 2011; Wiberg–Koura, 1994). A kérdezés tehát tekinthető a képviselői láthatóságot növelő eszköznek is, amely akár az újraválasztási esélyeket is javíthatja. Russo és Wiberg megfogalmazásában a parlamenti kérdések funkciója kettős: egyszerre kérhet (kormány ellenőrzése) és nyújthat (saját eredmények reklámozása) információt (Russo–Wiberg, 2010, 220.).

A parlamenti kérdések perszonalizációjának problematikája egyre népszerűbb a szakirodalomban. Az ezzel foglalkozó kutatók egyik fő célja azon le-

hetséges utaknak az azonosítása, amelyeken keresztül a képviselők elköteleződéseiket kommunikálhatják. A parlamenti kérdések vizsgálatának számos előnyét ismerjük a *personal vote* növelésére irányuló egyéb stratégiák megfigyeléséhez képest (Martin, 2011). Egyrészt mivel a kérdések megírásának jelentős közvetlen és közvetett költségei vannak, a kérdezés vizsgálata betekintést nyújthat a képviselők erőforrás allokációs stratégiáiba, felfedve ezáltal a képviseleti prioritásokat. Fontos szempont továbbá, hogy a kérdések általában könnyen hozzáférhető, közvetlenül megfigyelhető formák, amelyek vizsgálathoz nincs szükség mintavételre (Martin, 2011). Az írásbeli és a szóbeli típusok közötti választás egyik kulcskérdése a pártkontrol nagysága, amely országokonként eltérhet (Wiberg, 1995). Miután a szóbeli műfajokhoz (szóbeli kérdések és interpellációk) időkorlátok kapcsolódnak, gyakran a frakcióvezetés döntésén múlik, hogy melyik kérdés hangozhat el. Mivel azonban az írásbeli kérdések mennyiségének gyakorlatilag nincs felső korlátja, a parlamenti műfajok közül ezek fejezik ki legmegbízhatóbban az egyéni preferenciákat. Ugyan érvelhetünk amellett, hogy az országos ügyek mellett felvetett helyi kérdések még jobban kihangsúlyozzák azt, hogy a kérdést feltevő vagy interpelláló képviselő fontosnak tartja a helyi ügyek képviseletét, a kérdések feletti pártkontrol miatt ezek az ügyek olyan szelekciós mechanizmuson mennek át, amelyek nehezen figyelhetők meg. Továbbá hangsúlyozva, hogy a dolgozat a képviselők parlamenti tevékenysége mögötti egyéni motivációkról próbál többet megtudni, olyan eszközöket érdemes vizsgálni, amelyek esetében a párt előzetes szelekciója relatív értelemben (más formákhoz képest) alacsony. Az interpellációval, az azonnali és a szóbeli kérdésekkel szemben tehát az írásbeli kérdések vizsgálata tűnik a legmegalapozottabbnak.

Természetesen egyetlen kérdéstípus kiválasztása nem teszi lehetővé, hogy általános következtetéseket vonjunk le a képviselők viselkedéséről. A megközelítés viszont alkalmas lehet arra, hogy kijelölje az írásbeli kérdések szerepét a választókerületi képviseletben, és segítsen megalapozni további, hasonló kutatásokat és azok hipotéziseit. Az eredmények interpretálását tehát mindig az írásbeli kérdések kontextusában kell értelmezni, azok nem alkalmazhatók a tágabb értelemben vett választókerület-központúság megragadására, és az ebben jelentkező különbségek magyarázatára.

KARRIER-MOTIVÁCIÓK A VEGYES VÁLASZTÁSI RENDSZEREKBE

A *personal vote* irodalmának jelentős része a választókerületi és helyi képviseletet a választási szabályokra vezeti vissza. A kiindulópont nem más, mint hogy a különböző szabályok különböző ösztönzőket teremtenek a perszonalizált célok követésére (Carey–Shugart, 1995). Az olyan rendszerekben, amelyek lehetővé

teszik, hogy az egyén megkülönböztesse magát a többi jelölttől, a perszonalizáció magasabb szintje alakul ki, szemben azokkal a rendszerekkel, amelyek a párt fontosságát hangsúlyozzák. A *personal vote* növelésére vonatkozó törekvés és a választási szabályok közötti kapcsolat létrejöttének vizsgálatakor Carey és Shugart számos olyan összetevőt azonosít, amelyek hatással lehetnek a helyi képviselet ösztönzésére (Carey–Shugart, 1995; Shugart–Valdini–Suominen, 2005). A választási formula, a szavazólap szerkezete és a jelöltállítási szabályok mind bizonyítottan befolyásolják a képviselők preferenciáit és viselkedését.

A egyes rendszerek különösen nagy érdeklődésre tarthatnak számot azok körében, akik a választási formula viselkedésre gyakorolt hatását vizsgálják. Ennek oka, hogy lehetővé válik, hogy azonos választási és kulturális kontextusban tesztelhessük legalább két szabályrendszer hatását. A mandátummegosztottság (*mandate divide*) elmélete azon a megfigyelésen alapul, hogy – az ösztönzők különbözőségéből adódóan – az egyéni választókerületi (EVK) képviselők jobban hajlanak arra, hogy stratégiájuk kidolgozásánál a helyi szint érdekeit is figyelembe vegyék. Az EVK képviselők újraválasztása a választókerületi szavazók döntésén múlik, míg a zárt listán induló képviselők inkább a pártnak tartoznak elszámolással. Bizonyított, hogy a mandátum típusa befolyásolja a választókerületbe allokált források nagyságát (Lancaster–Patterson, 1990), és azt, ahogyan a képviselők a saját szerepüket megélik (Klingemann–Wessels, 2001). Japán esetében bizonyítást nyert, hogy a mandátum típusa hatással van a politikai pozíciók elosztására (Pekkanen–Nyblade–Krauss, 2006). Ward közlése szerint az új-zélandi média egyenesen másodrendű képviselőként hivatkozik a listás honatyákra (Ward, 1998). Bowler és Farrel elmélete szerint a különböző típusú képviselőkkel szemben támasztott választói elvárásokban megfigyelhető különbség az oka annak, hogy a listás képviselők kevesebb energiát fektetnek a helyi érdekek képviseletébe (Bowler–Farrell, 1993).

A fentiek ellenére azonban az is megfigyelhető, hogy azokban a rendszerekben, ahol a szabályok lehetővé teszik a többes jelölést, a listás képviselők gyakran hasonlóképpen ragadják meg a képviselői munkát, mint EVK-s kollégáik. Ennek következményeként a többes jelöléssel működő rendszerekben csökken a különbség az egyéni és listás képviselők között a többes jelölést nem alkalmazó választási rendszerekhez képest. A marginális választókerületekben például, a másodikként befutó jelölt a győzteshez hasonlóan fog viselkedni azért, hogy csökkentse a szavazatokban megmutatkozó különbséget, és versenyben maradjon a következő választásokig (Crisp–Ingall, 2002; Kumbhat–Marcian, 1976; Norris, 2004; Norris–Vallance–Lovenduski, 1992; Soroka–Penner–Blidook, 2009; Zittel, 2012). További kutatások azt is alátámasztották, hogy a biztos választókerületekben is megjelenik az „árnyékképviselet” (*shadowing*), amelynek köszönhetően a vesztes jelöltek is törekednek a helyi jelenlétre (Carman–Shephard, 2007).

A fentiek alapján azok a vegyes választási rendszerek, amelyek lehetővé teszik a többes jelölést, a képviselők legalább három különböző csoportjának kialakulásához vezetnek. Az egyéni képviselők a betöltött pozícióikon keresztül kapcsolódnak a választókerületekhez. Az alacsony körzeti magnitúdóból adódó tiszta felelősségi viszonyok³ miatt a szavazók által könnyen elszámoltathatóak lesznek a következő választás alkalmával (Cain et al., 1987; Norris, 2004; Scholl, 1986). Feltéve, hogy az egyéni képviselők célja, hogy EVK-ban válasszák őket újra, és ne pártlistán, az EVK-s képviselők a *personal vote* növelésére vannak ösztönözve, vagyis arra, hogy többet és jobban dolgozzanak a helyi érdekek érvényesítéséért. A második csoportba azok a listás képviselők tartoznak, akik indultak egyéni választókerületi mandátumért is. Kizárólag a mandátum típusából kiindulva, ezeknek a képviselőknek nem áll érdekükben extra erőfeszítéseket tenniük a választókerület képviselőségében. Ha azonban figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a választáson EVK-pozíciót ambicionáltak, elmondható, hogy igenis érdekelték lesznek bizonyos tevékenységek felvételére a képzeletbeli képviselői portfólióikba. Mindazonáltal, az erre irányuló hajlandóságuk feltételezhetően kevésbé erős, mint egy egyéni képviselő esetében. Ennek oka, hogy míg a listás képviselő nem tehető felelőssé a választókerületben zajló folyamatokért, addig az egyéni képviselők a mandátumuk elvesztésével fizethetnek a sikertelenségért. A harmadik csoportot azok a listás képviselők alkotják, akik nem indultak egyéni választókerületben. Ezeknek a képviselőknek sem hivatalból eredő, sem a jelöltséghez kapcsolódó ösztönzőik nincsenek a *personal vote* növelésére. A fentiek nyomán az alábbi három hipotézis a három csoportnak a helyi érdekek képviselőségére irányuló erőfeszítéseiben feltételezett különbségeit írja le.

(H1) Az egyéni választókerületi képviselők több helyi témájú írásbeli kérdést nyújtanak be, mint azok a listás képviselők, akik egyéni jelöltként indultak a megelőző választáson.

(H2) Az egyéni választókerületi képviselők több helyi témájú írásbeli kérdést nyújtanak be, mint azok a listás képviselők, akik nem indultak egyéni jelöltként a megelőző választáson.

(H3) Azok a listás képviselők, akik indultak egyéni jelöltként, több helyi témájú írásbeli kérdést nyújtanak be, mint azok a listás képviselők, akik nem voltak egyéni jelöltek.

Az első két hipotézis együttesen a mandátummegosztottság tesztje is egyben. Mindkettő elfogadása a megosztottság elméletét támasztja alá, míg ha bármelyik nem teljesül, az egyéni képviselők nem tekinthetők aktívabbnak a helyi ügyek parlamenti képviselőségében. Hasonlóképpen, a H2-es és H3-as hipotézisek együttes érvényessége megerősíti az „árnyékképviselő” elméletét, amely azt feltételezi, hogy az egyéni jelöltek választókerület-központúbbak, mint azok, akik nem indultak egyéniben. Ugyanakkor, ha valamelyik hipotézis nem teljesül, ezt az elméletet sem tekinthetjük igazoltnak az adatok alapján.

Az első hipotézis esetében figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a 2010-es választások speciális helyzetet teremtettek. Az egyéni választókerületi képviselők döntő többsége kormánypárti, míg az egyéniben induló listás képviselők ellenzékiek. Miután a benyújtott írásbeli kérdések számát nagyban befolyásolja az ellenzékiesség ténye (lásd a kérdéses makro-funkciói), ennek a hipotézisnek az értékelésekor szem előtt kell tartani a két változó összefonódását. A mandátummegosztottság teljesüléséről való döntésben azonban a párthovatartozás torzító hatása jóval kisebb lesz, a listás képviselők kiegyenlítettebb pártmegoszlása folytán.

A egyes választási szabályok egyik következménye, hogy az egyes ágakon megválasztott képviselők eltérő tapasztalatokkal rendelkeznek a választási rendszer különböző ágain. Például, ha egy listás képviselő az ötödik ciklusában szolgál, akkor akár négyszeres egyéni képviselő is lehet, aki a kedvezőtlen politikai széljárásnak köszönhetően veszített a választókerületében. Sajnálatos módon a nemzetközi irodalom kevés kapaszkodót ad a parlamenti tapasztalat és a parlamenti tevékenységek közötti kapcsolat felgöngyölítésére egyes választási szabályok mellett. Ennek ellenére felhozhatók érvek amellett, hogy a parlamenti tapasztalatban megfigyelhető inkonzisztencia⁴ befolyásolja a képviselők viselkedését. Először is, a korábbi EVK-s tapasztalat növelheti a belső motivációk erejét a választókerületi képviseletre. Ha elfogadjuk Zittel érvelését (Zittel, 2012), aki szerint a képviseleti szerepek nem feltétlenül racionális stratégiák, hanem inkább tanult szerepek, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak a lehetőségét, hogy a tapasztalatbeli különbségek a kimeneti változóban is eltéréseket okoznak. Azok, akiknek jelentős egyéni választókerületi tapasztalatuk van, megszokásból több helyi ügyet érintenek a parlamenti kérdéseikben, mint a kevésbé tapasztalt kollégáik, függetlenül attól, hogy éppen milyen mandátumot töltenek be az Országgyűlésben. Másodszor, amennyiben elvetjük a belülről jövő motivációk jelentőségét, még mindig van esély arra, hogy a karrierút a jövőbeli célokat is előrevetíti. Manow amellett érvel, hogy amennyiben a motivációk teljes skáláját le szeretnénk fedni egy egyes választási rendszerű ország képviselői esetében, figyelembe kell vennünk a különböző utakat, amelyeken keresztül egy képviselő a parlamentbe kerülhet (Manow, 2013). Nem csak azért, mert ezek múltbeli tapasztalatokkal magyarázhatják a jelen parlamenti aktivitását, hanem mert megadja a képviselők jövőre vonatkozó választási preferenciáit is. Ugyan Manow a német esetben a választási rendszer különböző ágain való jelöltségről beszél, logikusnak tűnhet az, hogy a korábbi parlamenti pozíciókat használjuk fel jövőbeli célok közelítésére. Mindez fokozottan igaz lehet a nagyobb egyéni választókerületi tapasztalattal rendelkező képviselőkre nézve. Ezért a negyedik hipotézis szerint *(H4) egy képviselő minél több időt töltött EVK képviselőként a parlamentben, annál több helyi kérdést fog feltenni.*

AZ INTÉZMÉNYI KONTEXTUS

A továbbiakban nagyon röviden felvázolom az intézményi környezetnek a téma szempontjából releváns vonásait. A hazai olvasó számára ez a rész nem hordoz újdonságot, mégis fontosnak tartok kiemelni néhány szempontot. Miután a tanulmány a 2010–2014-es választási ciklusra koncentrál, a 2011 előtti választási szabályokat veszem alapul az elemzés során. Ezek alapján a magyar rendszer vegyes, többségi részleges kompenzációval (Shugart–Wattenberg, 2001), amelyben három szinten választanak képviselőket. 2010-ben a 176 egyéni választókerületi képviselő mellett 146 területi listás képviselőt juttattak be a választók 20, többmandátumos választókerületből. Emellett az első két ág töredékszavazatait hasznosítva 64 országos listás képviselő kezdte meg a munkát. Mint ismeretes, a töredékszavazatok az egyéni és területi listás ágak első érvényes fordulójában keletkeznek és azokat a szavazatokat jelölik, amelyekre nem volt szükség a mandátum megszerzéséhez. A szavazatoknak ez a szintek közötti áramlása az, amely érdekeltté teszi a képviselőket a *personal vote* maximalizálásában a biztos választókerületekben is. Egyedül a biztos választókerületek győztesei azok, akiknek a plusz szavazataiból nem részesülnek a párt országos listás jelöltjei.⁵ A rendszer természetesen lehetővé teszi a többes jelölést csakúgy, mint a mandátumhalmozást.

A Magyar Országgyűlés Hárszabálya négy kérdésformát ismer: interpelláció, szóbeli, írásbeli valamint azonnali kérdés. A szabályok emellett szigorú időkereti korlátokat állítanak az egyes fajtákkal szemben. Kivételt képeznek ez alól az írásbeli kérdések, amelyek gyakorlatilag korlátlan számban nyújthatók be. A fentiek miatt minden olyan kérdés, amely szóbeli választ kíván, erős frakciókontrol alatt áll. Ezzel szemben az írásbeli kérdések ellenőrzése nem ilyen szigorú, így ezekben a kérdésekben megjelenhetnek a képviselők személyes preferenciái és újválasztásra irányuló stratégiái is. Továbbá a plenáris ülés elé kerülő kérdések, interpellációk korlátozott száma miatt ezek során nagyrészt olyan helyi ügyek merülnek fel, amelynek országos jelentőségük van.⁶ Miután ennek a tanulmánynak az a célja, hogy a választókerületért végzett parlamenti szolgálat mögötti mozgatórugókat azonosítsa, az írásbeli kérdések képezik az elemzés tárgyát.

ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

Tanulmányomban azokat az írásbeli kérdéseket veszem figyelembe, amelyeket 2010 májusa és 2013 januárja között nyújtottak be. Összesen 4145 kérdést kellett egy bonyolult kódkönyv alapján osztályozni.⁷ Azok a kérdések, amelyeket több képviselő nyújtott be, nem képezik a minta részét. Az elemzés a kérdések helyi relevanciáját háromféleképpen közelíti meg. Egyrészt definiálja az úgy-

nevezett *általános lokalizmust*, amelyet azok a beadványok képviselnek, amik bármilyen helyi kérdést feszegetnek függetlenül a képviselő esetleges helyi érintettségétől⁸. Másodsor, *a megyét érintő kérdések* azok, amelyek világosan köthetők a területi listás képviselők választókerületéhez (a megyéhez), vagy ahhoz a megyéhez, ahol a képviselők egyéni jelöltként indultak. Harmadszor, a *választókerületi lokalizmus* esetén a kérdés a képviselő választókerületéhez kapcsolódik. A területi listás képviselőknél a lokalizmusnak ez a fajtája egybeesik a megyét érintő kérdések csoportjával, hiszen az ő esetükben a megye a választókerület. Az egyéni képviselők csoportjában viszont az egyéni választókerületi kérdéseket fogja jelölni. A választókerület definíciója tehát a választási ágnak megfelelően változik.

Az elemzésben az alábbi független változók jelennek meg. A mandátum típusának és az EVK jelöltségnek a hatását egyetlen⁹ változó fogja mérni (*EVK POZÍCIÓ*), amely mentén különbséget teszünk (1) az egyéni képviselők (N = 179, P = 44,64%), (2) az egyéniben is induló listás képviselők (100; 24,94), valamint (3) az olyan listás képviselők között, akik nem indultak egyéniben (122; 30,42). Az *EVK TAPASZTALAT* változó az egyes képviselők egyéni választókerületi tapasztalatát kvantifikálja oly módon, hogy akkora értéket vesz fel, ahány ciklust egyéni képviselőként töltött, leszámítva az éppen aktuális képviselőséget (Átlag = 0,61, Szórás = 1,07). A *MAGNITÚDÓ* a megyében megszerezhető mandátumok számára utal. Ide tartoznak a listás mandátumok, illetve az összes, a megyében található EVK is. A változó 8 és 60 között veszi fel értékeit (Átlag = 24,4, Szórás = 18,13). A *HELYI HÁTTÉR* és a *SZÜLETÉS HELYE* változók a helyi szinttel való kapcsolódásokat mérik dummy formában. A *HELYI HÁTTÉR* = 1, ha a képviselő 2010 és 2014 között polgármesterként vagy helyi önkormányzat tagjaként szolgált (183; 45,64). A *SZÜLETÉS HELYE* pedig akkor 1, ha a képviselő a választókerületében született (164; 50,31). Az *ÚJ KÉPVISELŐ* az első ciklusukat szolgáló képviselőket jelöli (188; 56,88). A *PÁRTVEZETŐ* és a *PARLAMENTI POZÍCIÓ* sorrendben a pártvezetőket (139; 34,66) különbözteti meg a többiektől, illetve a valamilyen vezető parlamenti pozíciót¹⁰ betöltőket (39; 9,73) azoktól, akik nem szolgáltak ilyen posztokban. A *KORMÁNY-PÁRT* változó a kormánypártokat (273; 68,08) és az ellenzéket (128; 31,92) határozza el. Végezetül, a *MARGINALITÁS* azt méri, hogy mennyire volt nagy a győztes képviselő előnye a 2010-es választáson¹¹ (Átlag = 0,29; Szórás = 0,12; Min = 0,01; Max = 0,55).

EREDMÉNYEK

Miután megállapításra került, hogy az egyes kérdések milyen pozíciót foglalnak el az általános, a megyét érintő és a választókerületi lokalizmus mentén, az adatokat képviselőnként aggregáltam. Az elemzés függő változója tehát az

lesz, hogy az egyes képviselők hány helyi érdekeltségű kérdést nyújtottak be. Az elemzési egység tehát a képviselő. Az irodalom alapján a negatív binomiális regresszió tűnik a legjobb választásnak (Cameron–Trivedi, 1998; Long, 1997) az olyan *event count* típusú függő változók modellezésére, amelyeknek a varianciája meghaladja az átlagát (*overdispersed*).¹² Az 1. táblázat az általános és a választókerületi lokalizmushoz köthető eredményeket tömöríti. Eszerint az általános lokalizmust és a választókerület-központúságot ugyanazok a tényezők befolyásolják.

A választási szabályoktól független tényezőkkel kezdve az eredmények ismertetését, csak a *KORMÁNYPÁRT* hatása szignifikáns. Az általános lokalizmust figyelembe véve (1. és 2. modellek), az ellenzéki képviselők átlagosan több helyi érintettségű írásbeli kérdést tesznek fel, mint a kormánypártiak. Úgy tűnik tehát, hogy a kérdezős helyi képviseleti funkciója szorosan összefügg a kormány ellenőrzésének funkciójával. Az ellenzék nem csak hogy több kérdést nyújt be, mint a kormánypárti képviselők, de nagyobb ezeknek a kérdéseknek a helyi relevanciája is. Az a tény, hogy az *EVK POZÍCIÓK*, az *EVK TAPASZTALAT* és a *HELYI HÁTTER* hatása inkorporálja a kérdezős helyi érintettségéből fakadó mivoltát arra enged következtetni, hogy az ellenzéki képviselők (*ceteris paribus*) nem azért kérdeznak helyi kérdéseket, mert ezzel a helyi képviseletet szeretnék megvalósítani, hanem azért, mert ez is egy módja a kormánykritika kifejezésének. Abban a pillanatban azonban, amikor a kérdések lokálisan fókuszáltabbá válnak (ld. 3. és 4. modell az 1. táblázatban és a 2. és 3. táblázat modelljei), a *KORMÁNYPÁRT* változó már nem határozza meg a benyújtott kérdések számát.

Rátérve a választási rendszerrel összefüggő karrierváltozókra, az *EVK* pozíciók és tapasztalat is szignifikáns hatással bírnak a helyi érintettségű kérdések számára. Azonban az *EVK POZÍCIÓK* változó nem a hipotézisekben leírtaknak megfelelően alakítja a függő változó értékét. Az eredmények ellentmondanak a mandátummegosztottsághoz kapcsolódó intuícióval. A fő feltételezés itt az volt, hogy az egyéni képviselők felelősséggel tartoznak a választókerületeik jólétéért, ezért többet tesznek azért, hogy megfeleljenek ezeknek az elvárásoknak. Ezzel szemben azt látjuk, hogy azok a listás képviselők, akik egyéniben is indultak, több helyi témájú írásbeli kérdést tesznek fel. A harmadik csoport az elvártaknak megfelelően viselkedik: azok a listás képviselők, akik nem indultak *EVK*-ban, kevesebb releváns kérdést nyújtanak be, mint az egyéni képviselők.

Az *EVK* jelöltségnek eme rendkívül erős hatása felfed néhány összefüggést arról, ahogyan a vesztes jelöltek a saját helyzetüket látják. Ezek a képviselők nem rendelkeznek ugyanazokkal az erőforrásokkal, amelyek a győzteseknek járnak, ezért kevésbé költséges megoldásokat kell találniuk arra, hogy az egyéni képviselők „árnyékaiként” tudjanak fellépni. Az a tény azonban, hogy az

1. táblázat. Negatív binomiális regressziók az általános és választókerületi lokalizmus modellezésére

Változók	1. modell Minden képviselő, általános lokalizmus	2. modell Minden képviselő, általános lokalizmus	3. modell Egyéni és területi listás képviselek, választókerületi lokalizmus	4. modell Egyéni és területi listás képviselek, választókerületi lokalizmus
Listás képviselő és egyéni jelölt	2,86 (1,48)**	5,08 (2,81)***	6,67 (5,05)**	10,69 (8,69)***
Listás képviselő és nem egyéni jelölt	0,39 (0,18)**	0,59 (0,27)	0,25 (0,14)**	0,36 (0,20)*
EVK TAPASZTALAT	1,55 (0,26)**	1,95 (0,37)***	1,77 (0,38)***	2,06 (0,48)***
EVK TAPASZTALAT* Listás képviselek és egyéni jelölt		0,46 (0,15)**		0,47 (0,23)
EVK TAPASZTALAT* Listás képviselek és nem egyéni képviselő		0,33 (0,14)**		0,00 (0,00)
HELYI HÁTTER	0,85 (0,26)	1,07 (0,35)	1,09 (0,47)	1,26 (0,56)
SZÜLETÉS HELYE			1,13 (0,46)	1,22 (0,49)
ÚJ KÉPVISELŐ	0,69 (0,24)	0,65 (0,22)	0,61 (0,29)	0,57 (0,26)
PÁRTVEZETŐ	1,36 (0,44)	1,21 (0,38)	1,51 (0,68)	1,31 (0,60)
PARLAMENTI POZÍCIÓ	1,44 (0,67)	1,51 (0,71)	0,54 (0,40)	0,54 (0,41)
KORMÁNYPÁRT	0,30 (0,12)***	0,26 (0,10)***	0,65 (0,41)	0,56 (0,38)
Konstans	1,83 (1,08)	1,40 (0,82)	0,58 (0,48)	0,53 (0,44)
Pszudo R ² (Nagelkerke)	0,185	0,203	0,183	0,201
LL (Csak konstans)	-538,93	-538,23	-342,33	-342,33
LL (Teljes modell)	-501,03	-496,83	-313,72	-310,65
N	401	401	326	326

***p<0,01, **p<0,05, *p<0,1

Az értékek incidencia-hányadosok (*incidence rate ratio*). Zárójelben a robusztus standard hibák.

A diszperziós alfa paraméter értéke minden fenti modell esetében szignifikánsan különbözik nullától (p<0,01).

írásbeli kérdések megfogalmazásának is lehetnek közvetlen vagy közvetett költségei, rávilágít arra, hogy hajlandóak áldozni olyan célok elérésére, amelyek nem következnek közvetlenül a parlamentben betöltött helyükből. Magyarán akkor is képviselik a helyi ügyeket, amikor ez nem lenne feladatuk.

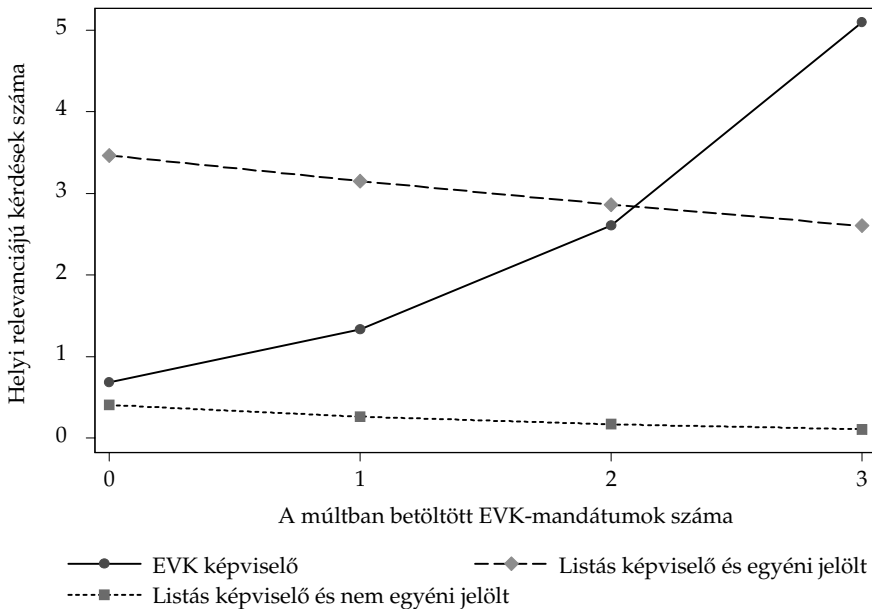
Ezen a ponton felmerül az első hipotézis (H1) tárgyalásánál felvetett probléma, nevezetesen, hogy a 2010-es választások alkalmával megválasztott parlament esetében a kormánypártiság és az, hogy valaki egyéni vagy egyéniben is induló listás képviselő, csaknem egybeesik egymással. A modellben a két változó kapcsolata az *EVK POZÍCIÓK* változó operacionalizálása folytán nem okoz statisztikai problémákat. Az általános lokalizmus becslésénél (1. modell) úgy tűnik, hogy mindkét változónak szignifikáns a hatása. A 3. modellben a *KORMÁNYPÁRT* változó együttthatója abszolút értékben nagyobb lett, azonban standard hibája ennél nagyobb arányban növekedett. A kérdés az, hogy az *EVK POZÍCIÓK* változó hatásában szerepel-e a kormánypártiság hatása. A többváltozós elemzések logikáját követve elméletileg az együttthatók nettó hatásokat mutatnak, vagyis mindkét változó együttthatóját minden egyéb változatlansága mellett kell értékelnünk. Jogos azonban az a kérdés, hogy mi a helyzet akkor, amikor két változó (pontosabban két változónak egy-egy része) ilyen szoros kapcsolatot mutat. Inkorporálja-e az *EVK POZÍCIÓK* változó hatása a *KORMÁNYPÁRT* változó hatását. A 3. modellben a „Listás képviselő és egyéni jelölt” kategóriához tartozó együtttható értéke 6,67 (SE = 5,05). Egy, a *KORMÁNYPÁRT* változót nem tartalmazó modellben ugyanez az együtttható 9,45 (SE = 5,197). Vagyis az *EVK POZÍCIÓK* megfelelő csoportja önmagában is magyaráz valamennyit a függő változó varianciájából, és a *KORMÁNYPÁRT* szerepeltetése a modellben csak bizonyos mértékig változtat a hatás erősségén. Mindez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a következtetések levonásakor nem kell körültekintően eljárunk. A két változó hatásának tökéletes szétválasztásához további parlamenti ciklusok vizsgálata szükséges.

A vegyes választási rendszerek következménye, hogy több utat kínál a parlamentbe való jutásra. Bizonyos esetekben ez a vonás megszakítottsághoz vezet a képviselői karrierekben. Lesznek olyan képviselők, akik hosszú EVK tapasztalat után listás pozíciókba kényszerülnek, és lesznek olyanok is, akik hosszú listás lét után lesznek egyéni képviselők. A rendelkezésre álló adatok alátámasztják a negyedik hipotézist, amely azt feltételezi, hogy a nagyobb egyéni választókerületi tapasztalat növeli a helyi relevanciájú kérdések számát a parlamentben.

A tapasztalat hatása a lokalizmus és az EVK pozíciók közötti kapcsolatra azonban nem várt összefüggéseket tár fel. Az *EVK POZÍCIÓK* és az *EVK TAPASZTALAT* közötti interakció eredményei arra engednek következtetni, hogy a listás képviselők estében a korábbi EVK tapasztalat nemhogy növeli, de még csökkenti is a helyi kérdések számát (1. ábra). Mindez azt jelenti, hogy az egyé-

ni választókerületi tapasztalat nem olyasmi, ami felülírja a jelenleg betöltött pozíciókból¹³ fakadó ösztönzőket. Tehát annak ellenére, hogy az *EVK TAPASZTALAT* hatása általában véve pozitív, távolról sem érvényesül a képviselők minden csoportjára. A tapasztalat, úgy tűnik, jobban befolyásolja az egyéni képviselők parlamenti kérdéshez való viszonyát. Minél régebb óta szolgálnak a választókerületükben, annál több helyi kérdést nyújtanak be. A hagyományos értelemben vett mandátummegosztottságot ez a közvetítő változó hozza létre azokban az esetekben, ahol a képviselők a negyedik egyéni képviselői ciklusukat szolgálják. A legtapasztaltabb EVK képviselők a kevésbé tapasztalt társaikhoz képest tehát nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a parlamenti kérdésnek mint a helyi képviselet eszközének.

1. ábra. Az egyéni választókerületi tapasztalat és a jelenlegi egyéni választókerületi pozíciók összefüggése az általános lokalizmus magyarázatában (marginális hatások)

Az egyéni képviselőjelöltség hatásával kapcsolatban gyakran felmerül a választókerületi marginalitás szerepének kérdése. Azokban a választókerületekben, ahol szoros a verseny, a győztes és a vesztes is érdekelt a keményebb választókerületi munkában azért, hogy megőrizze vagy megszerezze a választókerületet a következő alkalommal. A biztos kerületekben azonban ez az ösztönzés jóval gyengébb lesz. A 2. táblázat tartalmazza azoknak a modelleknek az eredményeit, amelyek az egyéniben induló képviselők esetében becsülik a

megyét érintő¹⁴ kérdések számát. A választókerület marginalitása számít, ám hatása nem a feltételezettnek megfelelő irányba mutat.

2. táblázat. Negatív binomiális regressziók a megyét érintő lokalizmus modellezésére az egyéni jelöltek esetében

Változók	5. modell	6. modell
EVK győztes	0,04 (0,04)***	0,04 (0,04)***
MARGINALITÁS (centrált)	89,63 (118,55)***	41,81 (70,31)**
EVK győztes* MARGINALITÁS (centrált)		4,41 (12,33)
EVK TAPASZTALAT	1,32 (,29)	1,27 (0,26)
HELYI HÁTTER	1,09 (,41)	1,13 (0,41)
ÚJ KÉPVISELŐ	0,39 (0,19)*	0,37 (0,18)**
PÁRTVEZETŐ	1,96 (0,67)*	1,92 (0,64)*
PARLAMENTI POZÍCIÓ	0,57 (0,32)	0,55 (0,32)
KORMÁNYPÁRT	4,29 (4,06)	4,01 (3,91)
Konstans	3,06 (1,39)**	3,16 (1,43)
Pseudo (Nagelkerke) R ²	0,16	0,16
LL (Csak konstans)	-377,47	-377,47
LL (Teljes modell)	-354,53	-354,42
N	275	275

***p<0,01, **p<0,05, *p<0,1

Az értékek incidencia-hányadosok (*incidence rate ratio*). Zárójelben a robusztus, választókerület szerint klaszterezett standard hibák (176 klaszter).

A diszperziós alfa paraméter értéke minden fenti modell esetében szignifikánsan különbözik nullától (p<0.01).

A 6. modellben szereplő interakciós tag hatása nem szignifikáns. Ez azt jelenti, hogy a kerület marginalitása ugyanolyan hatást gyakorol a győztesekre, mint a vesztesekre. Nem csak a vesztesek dolgoznak keményebben az első két jelölt közötti távolság növekedésével, hanem maguk a győztesek is. Ez az eredmény tulajdonképpen összhangban van azzal, ahogy a pártok a biztos választókerületekre tekintenek Magyarországon. Ezeket a választókerületeket a legfontosabb megtartani, mert a vereség rendkívül negatív üzenetet küld a párt szavazói felé. Ezért az inkumbensek mindent megtesznek, hogy senki se veszélyeztethesse az évek során megszerzett előnyüket. Hasonlóképpen, éppen a fentiek miatt, a kihívónak is kulcsfontosságú, hogy jól szerepeljen az ilyen kerületekben. A dominancia megtörése, vagy csak az egyszerű felzárkózás is erőt és magabiztosságot sugároz. Mindemellett azt sem szabad elfelejteni, hogy a szavazatok választási ágak közötti mozgása miatt a jelölteknek akkor is érdekében állhat szavazatmaximalizáló stratégiát követni, ha kevés az esély a győzelemre.

3. táblázat. Negatív binomiális regressziók a megválasztás megyéjét érintő lokalizmus modellezésére az egyéni és területi listás képviselők esetében

Változók	7. modell	8. modell
Listás képviselő és egyéni jelölt	6,25 (4,58)**	5,11 (3,48)**
Listás képviselő és nem egyéni jelölt	0,24 (0,10)**	0,25 (0,11)**
MAGNITÚDÓ (logaritmizált és centrált)	0,84 (0,19)	1,21 (0,38)
MAGNITÚDÓ* Listás képviselő és egyéni jelölt		0,14 (0,06)***
MAGNITÚDÓ* Listás képviselő és nem egyéni jelölt		0,68 (0,38)
SZÜLETÉS HELYE	1,21 (0,36)	1,05 (0,30)
EVK TAPASZTALAT	1,75 (0,49)**	1,74 (0,48)**
HELYI HÁTTÉR	1,09 (0,33)	1,08 (0,33)
ÚJ KÉPVISELŐ	0,59 (0,23)	0,61 (0,24)
PÁRTVEZETŐ	1,48 (0,48)	1,17 (0,39)
PARLAMENTI POZÍCIÓ	0,56 (0,18)*	0,65 (0,20)
KORMÁNYPÁRT	0,64 (0,42)	0,55 (0,33)
Konstans	0,60 (0,46)	0,75 (0,54)
Pseudo (Nagelkerke) R ²	0,188	0,201
LL (Csak konstans)	-344,97	-344,97
LL (Teljes modell)	-315,56	-313,23
N	326	326

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

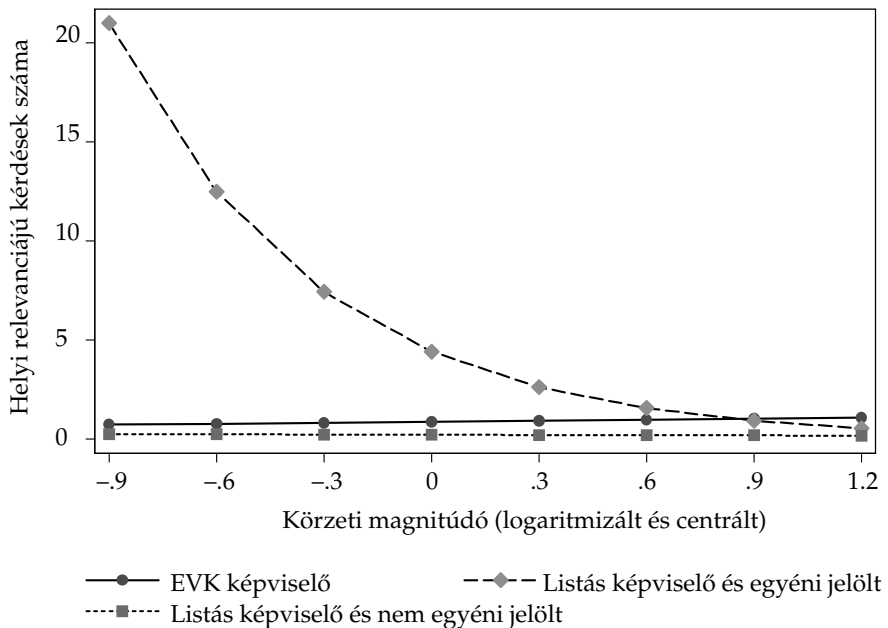
Az értékek incidencia-hányadosok (*incidence rate ratio*). Zárójelben a robusztus, megye szerint klaszterezett standard hibák (20 klaszter).

A diszperziós alfa paraméter értéke minden fenti modell esetében szignifikánsan különbözik nullától ($p < 0,01$).

Az *EVK POZÍCIÓK* írásbeli kérdésekre gyakorolt hatását felgöngyölítő elemzés utolsó lépése annak tesztelése, hogy a választókerület mérete mennyiben befolyásolja a már kimutatott kapcsolatot. Tehát mi az összefüggés a megyében megválasztható képviselők száma és a kérdések helyi orientációja között, illetve ez mennyiben befolyásolja az *EVK POZÍCIÓK* és a megyét érintő lokalizmus¹⁵ viszonyát. A feltételezés az, hogy minél több képviselő jut be ugyanak a területi egységnek a képviselésében, annál nagyobb lesz a potyautas stratégia követésének valószínűsége (Cain et al., 1987; Norris, 2004; Scholl, 1986; Seddon–Gaviria–Panizza–Stein, 2002), ami kevesebb helyi (jelen esetben megyei) relevanciájú kérdést eredményez.¹⁶ Az eredmények azonban nem támogatják ezt a feltevést (3. táblázat). A nagyobb megye csak a minta szintjén áll negatív kapcsolatban a kérdések számával (7. modell). Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a megye mérete befolyásolja, hogy az *EVK POZÍCIÓK* miképpen hatnak a függő változóra (8. modell). A 2. ábra az *EVK POZÍCIÓK* és a *MAGNITÚDÓ* közötti interakció hatását vizualizálja. Míg a képviselők növekvő

száma alig befolyásolja az egyéni képviselők megyét érintő lokalizmusát, addig a kis és nagy megyék közötti különbség határozottabban tetten érhető az egyéni versenyben is érintett listás képviselők esetében. A területi listás képviselők nagyobb erőfeszítéseket tesznek azokban a megyékben, amelyek kevesebb képviselőt küldenek a parlamentbe, míg a magnitúdó növekedésével csökken a megyét érintő kérdések száma. Ami azonban ennél is fontosabb az az, hogy a nagy megyékben a különböző képviselőtípusok közötti különbség lecsökken. Míg a helyi kérdésekben megfigyelt különbség a kis megyékben jelentősnek mondható, addig a növekvő magnitúdót követve zuhan vissza a kérdések száma az egyéni és az egyéniben nem érintett listás képviselők szintjére. A helyi szintű versenyben is érintett listás képviselők tehát nem csak az egyéni választókerületekben zajló versenyre reagálnak a kérdések számának növelésével („árnyékképviselő”), de érzékenyek a megyei szintű versenyre is, ami viszont már a listás pozíciójukból is adódik. Az egyéniben nem indított listás képviselőknél pedig mivel az eredendő ösztönzés hiányzik a helyi ügyek felkarolására, a magnitúdó változása nem váltja ki a hozzá kapcsolt hatást.

2. ábra. A körzeti magnitúdó és a jelenlegi egyéni választókerületi pozíciók összefüggése a megyét érintő lokalizmus magyarázatában (marginális hatások)

ÖSSZEGZÉS

A fentiekből adódó legfontosabb következtetés az, hogy az írásbeli kérdések elsősorban a vesztesek eszközei a helyi érdekek képviseletére. A kevésbé sikeres pártok és jelöltek mind a kormány ellenőrzését, mind a választókerületi orientációt ezeken keresztül csatornázzák be a parlamentbe. Az adatok arra is utalnak, hogy a lokalizmus csak akkor része a kormány ellenőrzésének, ha viszonylag kevésbé fókuszált (általános lokalizmus). Vagyis azok a kérdések, amelyeknek van helyi érintettsége, de ez nem köthető a kérdező képviselő pályájához (a vizsgált pályaváltozók mentén) kormányellenőrzési funkcióval is bírnak. Emellett azonban minél direktebb a kapcsolat a képviselő és a helyi szint között, annál kevésbé világos a kérdéseknek ez a szerepe. További fontos szempont, hogy az ellenzéki sereghez és a kormány ellenőrzéséhez elsősorban a kérdések magasabb száma kapcsolható egyértelműen. Az a tény, hogy az ellenzéki pártok esetében az egyéni versenyben (vagy a helyi politikában) érintett képviselők csatornázzák be a helyi ügyeket a parlamenti napirendre,¹⁷ arra utal, hogy a kérdésnek ez a formája releváns tényezőként jelenik meg a képviselők portfóliójában, amikor a helyi ügyek képviseletéről döntenek. Ebben az értelemben a függő változó valóban képes volt mérni a lokalizmust és elhatárolni a kormányzati ellenőrzési funkciótól.

Az adatok alátámasztották a második és harmadik hipotézist (H2, H3): az egyéni képviselők valóban több kérdést nyújtottak be az egyéni versenyben nem érdekelt listás képviselőknél, illetve az is megerősítést nyert, hogy az egyéni jelöltségnek komoly differenciáló hatása van a listás képviselők csoportján belül. Az első hipotézis (H1) elutasítása azonban arra enged következtetni, hogy a képviselők között megfigyelt különbségek nem magyarázhatók Magyarországon a mandátummegosztottsággal. Az egyéni képviselők feltételezett dominanciája csak azokkal a listás képviselőkkel szemben érvényesül, akik nem indultak egyéni választókerületi mandátumokért. A felelősségi viszonyok egyértelműsége ellenére az EVK győztesek nem tesznek extra erőfeszítéseket a választókerületeik képviseletére. A jelöltség szintje a parlamenti kérdések lokalitásának jobb prediktorának tűnik.

Látnunk kell azonban, hogy a fenti következtetések csak és kizárólag az írásbeli kérdések esetén tekinthetők helytállóknak. A kutatás jellege nem teszi lehetővé, hogy azt állítsuk, hogy Magyarországon a mandátummegosztottság egyáltalán nem strukturálja a képviselők tevékenységét. A képviselők választókerületi orientációját célzó kutatások mindegyike küzd azzal a problémával, hogy a képviselők kiterjedt portfóliója miatt gyakran nehéz kimutatni a függő és független változók közötti összefüggéseket (André–Depauw, 2013). Az eredmények alapján feltehetően megalapozottabb lenne azt mondanunk, hogy az írásbeli kérdések nem képezik részét az egyéni képviselők portfóliójának. Ez

egyben azt is jelenti, hogy az eredmények inkább az írásbeli kérdések státuszáról árulkodnak, mint a mandátummegosztottság választókerület-közpon-túságra gyakorolt hatásáról. Az írásbeli kérdések az egyéni választókerü-tekben vesztes képviselők portfóliójának viszont kimutathatóan részei. A gya-korlatilag korlátok nélküli alkalmazhatóság miatt a kérdések ezen formája kényelmes eszköz azok számára, akik nem rendelkeznek az egyéni képvise-lőségéből adódó addicionális forrásokkal. Az „árnyékképviselőt” erősödik a biztos választókerületekben, ami az EVK-k magyarországi jelentőségére hívja fel a figyelmet. A győzelem esélyétől függetlenül jelenik meg az egyéni jelöltek esetében a helyi érdekek képviselője az írásbeli kérdésekben.

Az egyéni választókerületben szerzett tapasztalathoz kötődő hipotézis (H4) az adatok alapján elfogadható: a tapasztaltabb EVK-s képviselők több helyi relevanciájú kérdést tesznek fel. Érdekes módon, a parlamenti tapasztalatok az EVK pozíciók és a lokalizmus közötti kapcsolatot is befolyásolják. Az egyéni képviselők aktívabbá válnak a növekvő tapasztalat hatására, míg a listás kép-viselők esetében nem figyelhető meg hasonló tendencia. Ez azt sugallja, hogy a karrier-inkonzisztenciák (jelenlegi listás pozíció, jelentős EVK-s múlttal) nem befolyásolják a parlamenti viselkedést. A korábbi tapasztalatok hatásának ma-gyarázatában inkább a karrierben megfigyelhető konzisztencia (jelenlegi EVK pozíció, jelentős EVK múlttal) játszik kulcsszerepet. Habár szignifikáns hatás csak az általános lokalizmus esetében mutatható ki, hasonló tendenciák raj-zolhatók fel a minta szintjén (1. táblázat, 4. modell) a választókerületi loka-lizmusnál is, ami arra utal, hogy az oksági mechanizmus létezik, csak statisztikai értelemben nehezen kimutatható.

A tanulmány rámutatott, hogy a választási szabályok által meghatározott képviselői pozíciók jelentősen strukturálják a helyi ügyek megjelenését az írás-beli kérdésekben. Sőt, ez a hatás felülírja a más természetű magyarázó válto-zók hatását. Emellett azonban rávilágít a mandátummegosztottság eseti jelle-gére is. A egyes választási rendszerekkel kapcsolatban leggyakrabban alkal-mazott elmélet, hogy az egyéni képviselők tudatosabban járnak el a helyi ügyek képviselőjében, mint a listások. Ezt a feltételezést természetesen a rendelkezésre álló adatok alapján nem utasíthatjuk el, azonban rámutat arra, hogy a különböző csoportokba tartozó képviselők különbözőképpen értékelhetik az egyes eszközök hasznosságát. Az írásbeli kérdezés hasznos eszköz az egyéni választókerületek veszteséinek, akik ennek segítségével az inkumbensek „ár-nyékaiként” jelennek meg parlamenti munkájuk során. A viszonylag alacsony illeszkedési mutatók arra utalnak azonban, hogy a variancia nagyobb része megmagyarázatlan maradt. A jövőbeli kutatási irányok szempontjából hasz-nos lehet az elemzést kiterjeszteni több választási ciklusra, illetve a képviselői portfólió más eszközeire.

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozom Metz Rudolf Tamásnak és Tóth Adriennek az adatok előállításában nyújtott felbecsülhetetlen segítségükért. Továbbá köszönöm Ilonszki Gabriellának és Várnagy Rékának a kódkönyv első verziójához fűzött megjegyzéseiket. A tanulmány minden hiányossága kizárólag a szerzőt terheli. A kutatást az OTKA K106220 sorszámú projektje támogatta.
- ² A tanulmány a 2011-es választási törvény előtti helyzetet vizsgálja.
- ³ Az olyan választókerületekben, ahol a mandátumhoz jutó képviselők száma alacsony, a választókerületi fejleményekért kevesebb képviselő számoltatható el a választók által. Ilyenkor, hogy elkerüljék a szavazatvesztést, a képviselőknek érdekükben áll több erőfeszítést tenni a választókerületért. Ellenben, amikor sok képviselő jut be ugyanabból a választókerületből, a felelősség is nehezebben állapítható meg. Mindez azt jelenti, hogy a választókerületi kimenetek kevésbé befolyásolják majd az egyes jelöltekre (vagy pártokra) a következő választás alkalmával leadott szavazatokat. Mindez természetesen akkor is igaz, amikor nem a felelősség áthárításáról van szó, hanem a siker learatásáról. Ebben a kontextusban, a sokmandátumos választókerületekben a képviselők azért nem tesznek a választókerületért, mert az esetleges pozitív kimenet esetén a választók ugyanúgy információs problémákba ütköznek majd akkor, amikor arról kell dönteniük, hogy kinek tulajdonítsák a kedvező változásokat (potyautas stratégia).
- ⁴ Tapasztalati inkonzisztencia (vagy karrier-inkonzisztencia) alatt azt a jelenséget értem, ami abból adódik, hogy a képviselők nem minden leszolgált ciklusukban töltötték be ugyanazt a típusú mandátumot. Tehát ha egy képviselő a karrierje során volt egyéni és listás képviselő is, akkor tapasztalati értelemben inkonzisztens, míg az, aki csak egyik vagy másik pozícióban szolgált, konzisztensnek tekinthető.
- ⁵ A marginális választókerületek győztesei a kerület marginalitása miatt törekszenek a *personal vote* növelésére, hiszen újraválasztásuk lehet, hogy épp ezeken a szavazatokon múlik majd.
- ⁶ A helyi kérdések országos összefüggésben jelennek meg az agendán. Ebben az esetben tehát nehézkessé válik a kérdés feltevése mögött álló motivációk azonosítása. Ennek eldöntése ütközik akadályokba, hogy valóban a választókerületi képviselet megnyilvánulásait látjuk-e vagy „csak” egy felmerülő érvet egy országos szintű politikai vitában.
- ⁷ A nemzetközi irodalom nagyszerű kiindulópontot ad a kérdések kódolásának tekintetében (Martin, 2011). Ugyanakkor látnunk kell, hogy ezek a kódkönyvek ritkán alkalmazhatóak az olyan választási rendszerekben, ahol egyszerre több választókerület-fogalom jelenik meg (egyéni választókerület vs. többmandátumos választókerület a területi listás képviselők esetén). Mindezt tovább bonyolítja a többes jelölés intézménye, amely lehetővé teszi, hogy a listás képviselők az egyéni választókerülethez is viszonyuljanak, ne csak a sajátjukhoz.
- ⁸ Tehát attól, hogy az adott képviselőt hol választották meg, illetve hol indult egyéni választókerületben.
- ⁹ Eme két változó hatása könnyűszerrel mérhető lenne külön is, majd a modellben interakciós változó szerepeltetésével megoldható lehetne a tanulmány hipotéziseinek tesztelése is. Azonban az összevont változó szerepeltetése követhetőbbé teszi a modellezést, illetve közvetlenül a hozzá kapcsolódó eredmények alapján hozhatunk döntést az első három hipotézisről. Emellett a hipotézisek megfogalmazása lehetővé teszi azt is, hogy a mandátum-megosztottság és az „ár-

nyékképviselőt” jelenségéről is következtetéseket vonhassunk le csakúgy, mintha ezeket a változókat (mandátum típusa és jelöltség) egyenként szerepeltetnék a modellben. Természetesen matematikai értelemben a két megoldás nem ekvivalens. Mivel azonban a hipotézisek megválaszolásához szeparált hatást nem kell vizsgálnunk, ezért a közös változóként való kezelés járható útnak tűnik.

- ¹⁰ A házelnököt, alelnököt, frakcióvezetést és a bizottsági elnököket soroltam ide.
- ¹¹ Az első és a második helyezett közötti szavazatkülönbség az összes érvényes szavazat arányában.
- ¹² Az összes itt közölt modell esetén a diszperziós alfa paraméter értéke szignifikánsan különbözik nullától, vagyis a függő változó túlszórása miatt a negatív binomiális modell a megfelelő választás a Poisson modellel szemben.
- ¹³ Ti. abból, hogy a képviselőt pártlistáról választották meg.
- ¹⁴ Sajnálatos módon az adatok nem teszik lehetővé, hogy a listás képviselők esetében a kérdéseket ahhoz az egyéni választókerülethez köthessük, ahol indultak. Csak arról van információ, hogy érintettek-e olyan kérdést, amely az egyéni választókerület megyéjére vonatkozik. Az elemzés konzisztenciáját megőrzendő az egyéni képviselők esetében is a megyét érintő lokalizmus változót veszem figyelembe annak ellenére, hogy ebben az esetben részletesebb adatok is rendelkezésre állnak. Megjegyzendő azonban, hogy az EVK képviselők esetében a megyét érintő és a választókerületi lokalizmus között majdnem tökéletes az egyezés.
- ¹⁵ A választókerület nagyságáról csak megyei szinten van értelme beszélni, hiszen választókerületi lokalizmus esetén a körzeti magnitúdó minden esetben 1.
- ¹⁶ Shugart és társai szerint, a zárt pártlisták esetében a növekvő magnitúdó csökkenti a *personal vote* növelésére irányuló törekvést (Shugart–Valdini–Suominen, 2005). Minél nagyobb az adott területi egységből érkező képviselők száma, a választóknak annál nehezebb a dolguk, amikor arról kell dönteniük, hogy melyik képviselőt (pártot) jutalmazza szavazatukkal. A potyautas stratégia büntetése tehát (figyelembe véve, hogy az ilyen választókerületekben a választók nehezebben ismerik fel a potyautas magatartást) kisebb egy sokmandátumos választókerületben, mint ott, ahol kevesebb képviselő képviseli ugyanazt a választókerületet. Ez alapján feltételezhető, hogy minél magasabb a körzeti magnitúdó (a megyei szinten megszerezhető mandátumok száma), annál kevésbé lesz fontos a megyei ügyek képviselete a parlamentben.
- ¹⁷ A kérdések magas számát magyarázhatja kizárólag az ellenzékiiség ténye, a helyi témájú kérdések számának magyarázatában azonban már nem evidens az ellenzéki státusz kizárólagos szerepe. Az adatok alapján az ellenzéki oldalon belül is léteznek szerepek, amelyek meghatározott képviselőkhez (egyéni jelöltekhez) kapcsolódnak.

IRODALOM

- André, A.–Depauw, S. (2013): District Magnitude and Home Styles of Representation in European Democracies. *West European Politics*, 36(5), 986–1006.
- Bailer, S. (2011): People’s Voice or Information Pool? The Role of, and Reasons for, Parliamentary Questions in the Swiss Parliament. *The Journal of Legislative Studies*, 17(3), 302–314.

- Bowler, S.–Farrell, Da. M. (1993): Legislator Shirking and Voter Monitoring: Impacts of European Parliament Electoral Systems upon Legislator – Voter Relationships. *Journal of Common Market Studies*, 31(1), 45–70.
- Cain, B.–Ferejohn, J.–Fiorina, M. P. (1987): *The personal vote: constituency service and electoral independence*. Harvard University Press.
- Cameron, A. C.–Trivedi, P. K. (1998): *Regression Analysis of Count Data*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Carey, J. M. (2007): Competing Principals, Political Institutions, and Party Unity in Legislative Voting. *American Journal of Political Science*, 51(1), 92–107.
- Carey, J. M.–Shugart, M. S. (1995): Incentives to Cultivate a Personal Vote: a Rank Ordering of Electoral Formulas. *Electoral Studies*, 14(4), 417–39.
- Carman, C.–Shephard, M. (2007): Electoral Poachers? An Assessment of Shadowing Behaviour in the Scottish Parliament. *The Journal of Legislative Studies*, 13(4), 483–496.
- Crisp, B.–Ingall, R. E. (2002): Institutional Engineering and the Nature of Representation: Mapping the Effects of Electoral Reform in Colombia. *American Journal of Political Science*, 46(4), 733–748.
- Fenno, R. F. (1978): *Home Style: House Members in Their Districts*. Glenview, Longman.
- Hill, K. Q.–Hurley, P. A. (2002): Symbolic Speeches in the U.S. Senate and Their Representational Implications, *The Journal of Politics*. 64(01), 219–31.
- Klingemann, H.–D.–Wessels, B. (2001): The Political Consequence of Germany’s Mixed-Member System: Personalization at the Grass Roots? In: Matthew S. Shugart–Martin P. Wattenberg (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press.
- Kumbhat, M. C.–Marcian, Y. M. (1976): Constituent Orientation Among Malaysian State Legislators. *Legislative Studies Quarterly*, 1(3), 389–404.
- Lancaster, T. D. and Patterson, W. D. (1990): Comparative Pork Barrel Politics. *Comparative Political Studies*, 22(4), 458–77.
- Long, J. (John) S. (1997): *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. SAGE Publications, Inc.
- Manow, P. (2013): Mixed Rules, Different Roles? An Analysis of the Typical Pathways into the Bundestag and of MPs’ Parliamentary Behaviour. *The Journal of Legislative Studies*, 19(3), 287–308.
- Marangoni, F.–Tronconi, F. (2011): When Territory Matters: Parliamentary Profiles and Legislative Behaviour in Italy (1987–2008). *The Journal of Legislative Studies*, 17(4), 415–434.
- Martin, S. (2011): Parliamentary Questions, the Behaviour of Legislators, and the Function of Legislatures: An Introduction. *The Journal of Legislative Studies*, 17(3), 259–270.
- Mayhew, D. R. (1974): *Congress: The Electoral Connection, Second Edition*. Yale University Press.
- Norris, P. (1997): The puzzle of constituency service. *The Journal of Legislative Studies*, 3(2), 29–49.
- Norris, P. (2004): *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Norris, P., Vallance, E.–Lovenduski, J. (1992): Do Candidates Make a Difference? Gender, Race, Ideology and Incumbency. *Parliamentary Affairs*, 45(4), 496–517.
- Norton, P.–Wood, D. (1990): Constituency Service by Members of Parliament: Does It Contribute to a Personal Vote?. *Parliamentary Affairs*, 43(2), 196–208.

- Pekkanen, R.–Nyblade, B.–Krauss, E. S. (2006): Electoral Incentives in Mixed-Member Systems: Party, Posts, and Zombie Politicians in Japan. *American Political Science Review*, 100(02), 183–193.
- Russo, F.–Wiberg, M. (2010): Parliamentary Questioning in 17 European Parliaments: Some Steps towards Comparison. *The Journal of Legislative Studies*, 16(2), 215–232.
- Scholl, E. L. (1986): The Electoral System and Constituency-Oriented Activity in the European Parliament. *International Studies Quarterly*, 30(3), 315–332.
- Seddon, J.–Gaviria, A.–Panizza, U.–Stein, E. (2002): *Political Particularism Around the World* (Working Paper No. 463). Inter-American Development Bank.
- Shugart, M. S.–Valdini, M. E.–Suominen, K. (2005): Looking for Locals: Voter Information Demands and Personal Vote-Earning Attributes of Legislators under Proportional Representation. *American Journal of Political Science*, 49(2), 437–449.
- Shugart, M. S.–Wattenberg, M. P. (2001): Introduction: The Electoral Reform of the Twenty-First Century? In: M. S. Shugart and M. P. Wattenberg (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press.
- Soroka, S., Penner, E.–Blidook, K. (2009): Constituency Influence in Parliament. *Canadian Journal of Political Science*, 42(03), 563–591.
- Stratmann, T.–Baur, M. (2002): Plurality Rule, Proportional Representation, and the German Bundestag: How Incentives to Pork-Barrel Differ across Electoral Systems. *American Journal of Political Science*, 46(3), 506–514.
- Tavits, M. (2009): The Making of Mavericks Local Loyalties and Party Defection. *Comparative Political Studies*, 42(6), 793–815.
- Ward, L. J. (1998): Second-Class MPs? New-Zealand's Adaptation to Mixed-Member Parliamentary Representation. *Political Science*, 1998(1), 127.
- Wiberg, M. (1995): Parliamentary Questioning. Control by Communication. In: H. Döring (ed.): *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. Frankfurt, Campus Verlag, 179–222.
- Wiberg, M.–Koura, A. (1994): The Logic of Parliamentary Questions. In: Matti Wiberg (ed.): *Parliamentary Control in Nordic Countries*. Helsinki, Finnish Political Science Association, 19–43.
- Zittel, T. (2012): Legislators and their representational roles: strategic choices or habits of the heart? In: Magnus Blomgren and Olivier Rozenberg (eds.): *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. London, Routledge, ECPR, 101–21.

FÉKEK ÉS ELLENSÚLYOK

Szente Zoltán

Az alkotmánybírák politikai orientációi Magyarországon 2010–2014

Bajomi-Lázár Péter

A média gyarmatosítása. Miért tartják egyes közép- és kelet-európai kormányok tiszteletben a sajtó szabadságát – és mások miért nem?

AZ ALKOTMÁNYBÍRÁK POLITIKAI ORIENTÁCIÓI MAGYARORSZÁGON 2010 ÉS 2014 KÖZÖTT*

Szente Zoltán

(Nemzeti Közzolgálati Egyetem,
MTA TK Jogtudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a magyar alkotmánybíróság 2010 és 2014 közötti működésében – tehát egy kétharmados parlamenti többség mellett – kimutathatók-e politikai befolyások, azaz a testület döntéshozatalát befolyásolták-e jogon kívüli szempontok. Ezt az Alkotmánybíróság (AB) tagjai politikai orientációinak hatásán keresztül elemzi egy empirikus kutatás alapján, amely arra irányult, hogy az AB egyes tagjainak állásfoglalásai milyen mértékben estek egybe az őket eredetileg jelölő politikai oldal ugyanazon ügyekben képviselt nézeteivel.

Kulcsszavak: politika és alkotmánybíráskodás viszonya ■ Alkotmánybíróság ■ alkotmánybírák politikai preferenciái ■ alkotmánybíráskodás függetlensége ■ empirikus kutatás adatai ■ 2010–2014

BEVEZETÉS

Az alkotmánybíráskodás karakterét egyesek úgy jellemzik, hogy amíg „a politikusok alkudoznak, a bírák érvelnek”, s ha az utóbbiak egymás között esetenként alkukat kötnek is, ennek során a váltópénzt az érvek jelentik (Robertson, 2010: 21.). Könnyen hihetnénk, hogy ezt az érvelést biztosan olyan bírák találták ki, akik semmiképp sem akartak politikusnak látszani, s meglehetősen nagyon nem is tévednénk. Ám ezzel együtt is ez az álláspont hagyományosnak tekinthető, s azt a – formalista – alkotmányjogi felfogást jellemzi, amely szerint az alkotmánybírósági döntések elsősorban – ha nem kizárólag – jogi érveken nyugszanak.

Bármennyire bevett nézőpontról van is azonban szó, ma már korántsem osztja mindenki: így például „[v]alószínűleg lehetetlen lenne olyan politikatudóst találni, aki megpróbálná fenntartani a jogi alapon történő döntéshozatal mítoszát” (Annus, 2007: 24.).

* Köszönettel tartozom Jakab Andrásnak és Körösenyi Andrásnak a tanulmány első változatához tett megjegyzéseikért.

Az a kérdés, hogy vajon egy alkotmánybíróság legfontosabb döntéseit – a törvények alkotmányosságáról szóló ítéleteit – tisztán jogi, vagy ellenkezőleg, alapvetően (vagy legalább részben) nem jogi, hanem más, politikai, morális vagy egyéb szempontok alapján hozza, Magyarországon is felmerült már korábban is, de 2010 óta még erősebben vetődik fel. Egyrészt szokás szerint nálunk is az alkotmánybíráskodás jogi természetét hangsúlyozzák az elméleti munkák¹ és a gyakorlati megközelítések,² ám egyes határozatai kapcsán gyakran kérdőjelezték meg az Alkotmánybíróság politikai semlegességét.³ Másrészt 2010 óta különleges helyzet jött létre az országban azzal, hogy az Alkotmánybíróságnak az alkotmányt – illetve annak legfontosabb értékeit, az alapjogokat, a jogállamiságot és a hatalommegosztás rendszerét – egy alkotmányozó többséggel szemben kell(ene) megvédenie.

Ebben a tanulmányban ezért azt vizsgálom, hogy a magyar alkotmánybíróság 2010 és 2014 közötti működésében – azaz kétharmados parlamenti többség mellett – kimutathatók-e politikai befolyások, vagyis a testület döntéshozatalát befolyásolták-e jogon kívüli szempontok. Ezt az Alkotmánybíróság (AB) tagjai politikai orientációinak hatásán keresztül elemzem. Ezen belül is elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy az egyes alkotmánybírák magatartása összefüggésbe hozható-e valamelyik politikai oldal – vagyis a kormánypártok, illetve a parlamenti ellenzék – törekvéseivel, azaz tevékenységükben kimutatható-e bármilyen politikai elfogultság. Ennek alapjául egy empirikus felmérés szolgál, amelynek módszerét és eredményeit a 2. fejezetben mutatom be. Végül röviden összegzem a tanulmány gondolatmentét, amely választ kíván adni a fenti kérdésre, azaz hogy az Alkotmánybíróság döntéseit az említett időszakban vajon csak jogi vagy más, különösen politikai szempontok is befolyásolták-e. Mindenekelőtt azonban érdemes röviden áttekinteni a 2010-es kormányváltás óta az Alkotmánybírósággal kapcsolatos változásokat, elsősorban is azokat, amelyek befolyással lehettek az intézmény autonómiájára.

1. INTÉZMÉNYI VÁLTOZÁSOK

A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁSBAN 2010 UTÁN

A 2010-es országgyűlési választások eredményeként létrejött parlamenti erőviszonyok nemcsak azt tették lehetővé az új kormánytöbbség számára, hogy az ellenzéki pártokkal való legalább részleges konszenzus nélkül is, önállóan fogadjon el új alkotmányt, hanem azt is, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom ellensúlyaként működő alkotmánybíráskodás rendjét is saját elképzeléseinek megfelelően alakítsa át. A Fidesz–KDNP-kormány élt is ezzel a lehetőséggel, s jelentős változtatásokat hajtott végre az intézmény feladat- és hatáskörei, illetve szervezeti rendje tekintetében egyaránt.

Témánk szempontjából kiemelkedő jelentősége van annak, hogy már nem

sokkal az új kormány megalakulása után, 2010. július 5-én az országgyűlési többség úgy módosította az akkor hatályos Alkotmányt, illetve alkotmánybíró-sági törvényt, hogy a jövőben maga jelölhesse ki az Alkotmánybíróság új tagjait. Az 1949/89. évi Alkotmány még úgy rendelkezett, hogy az alkotmánybírákra az Országgyűlésben képvisellel rendelkező pártok frakcióinak egy-egy tagjából álló parlamenti bizottság tesz javaslatot, amelynek következtében – tekintettel arra, hogy az ellenzéki pártok száma 1990 óta sosem volt kevesebb a kormánypártokénál – az Országgyűlés csak olyan jelöltekről szavazhatott, akiket a bizottságban legalább az ellenzéki pártok egy része is támogatott. Ennek eredményeként a rendszerváltás óta gyakorlatilag a mindenkori kormány- és ellenzéki pártok alkalmi kompromisszumai alapján folyt az alkotmánybírák jelölése, ami egyfajta politikai egyensúlyt teremtett a testületben azáltal, hogy a konszenzuskényszer miatt a két oldal jelöltjei nagyjából azonos számban kerültek be. Ha ez a szabály maradt volna érvényben, akkor a kormány – minősített parlamenti többsége ellenére – továbbra is eseti alkukra kényszerült volna annak érdekében, hogy jelöltjeiről az Országgyűlés egyáltalán szavazhasson. Ezért az említett alkotmánymódosítás úgy változtatta meg a jelölés szabályait, hogy a parlamenti jelölőbizottság összetételének tükröznie kell a parlamenti pártok képviselőcsoportjai közötti létszamarányokat.⁴ Az alkotmánymódosítás eredményeként tehát ezentúl egy olyan parlamenti bizottság tett javaslatot az alkotmánybírákra, amelyben a kormánypártoknak kétharmados többsége volt. Ezáltal a kormánytöbbség egymaga jelölhette az alkotmánybírákat, s választhatta is meg őket (a megválasztás kétharmados többségi követelménye nem változott). A megváltoztatott jelölési rendet vette át a 2011. évi Alaptörvény is, így a kormánytöbbség több mint négy éve egyoldalúan, saját jelöltjeivel töltheti be a megüresedett alkotmánybírói helyeket.

Ha az új jelölési szabályok alapján kialakult gyakorlatot nézzük, az AB összetételében történt személyi változások igazolják az egyoldalú kormányzati befolyást. 2010 óta egyetlen olyan új tagja sincs az AB-nek, aki az ellenzéki pártok kezdeményezésére került volna megválasztásra. Ez azt jelenti, hogy a 2010 és 2014 közötti parlamenti ciklus idején az Országgyűlés által megválasztott mind a kilenc alkotmánybíró a kormánytöbbség jelölése alapján került a testületbe (lásd az 1. és 2. táblázatot⁵).

1–2. táblázat. Az Alkotmánybíróság tagjai a jelölő pártok alapján a jelölési rendszer megváltoztatása (2010 július) előtt...

Baloldali	Konszenzuszos	Jobboldali
Bragyova András, Holló András, Kiss László, Lévay Miklós	Paczolay Péter	Balogh Elemér, Kovács Péter, Lenkovich Barnabás, Trócsányi László
Összesen		
4	1	4

...és után

Baloldali	Konszenzusos	Jobboldali
Bragyova András, Kiss László, Lévay Miklós	Paczolay Péter	Balogh Elemér, <i>Balsai István,</i> <i>Dienes-Oehm Egon, Juhász Imre,</i> Kovács Péter, Lenkovics Barnabás, <i>Pokol Béla, Salamon</i> <i>László, Stumpf István, Szalay</i> <i>Péter, Szívós Mária</i>
Összesen		
3	1	11

Dólt betűvel a 2010. évi kormányváltás után megválasztott tagok.

Függetlenül attól, hogy a bal-, illetve jobboldali pártok jelöltjeként megválasztott alkotmánybírák milyen magatartást tanúsítottak a testületben, az megállapítható, hogy a kormánypártok és az ellenzék közötti egyensúly rendkívüli mértékben megbomlott a sikeres alkotmánybíró-jelölés tekintetében, s a kormánytöbbség az ellenzékkel való érdemi egyeztetés nélkül biztosította befolyását az Alkotmánybíróság összetételének meghatározására. A kiegyensúlyozott jelölési rendszer garanciáinak megszűnése az alkotmánybírák olyan kiválasztási gyakorlatához vezetett, amelynek során elsősorban politikai szempontok érvényesültek a szakmai megfelelés rovására. A kormánytöbbség által a testületbe választott alkotmánybírák valamennyien a kormánypártokhoz kötődő bizalmi emberek voltak, egyes esetekben nyilvánvaló, illetve erős politikai elkötelezettséggel. Az új kiválasztási rendszerben megválasztott kilenc személy közül hárman (Balsai István, Pokol Béla, Salamon László) korábban jobboldali pártok országgyűlési képviselői, a pártpolitika közismert, befolyásos alakjai voltak. Stumpf István az első Orbán-kormány ún. kancelláriaminisztere, Dienes-Oehm Egon ugyancsak az 1998–2002 közötti Orbán-kormány alatt a Külügyminisztérium integrációs államtitkárságának helyettes vezetője, majd főcsoportfőnöke volt. A többi új tagot elsősorban jogászai tevékenységük alapján szokták a kormánypártokhoz közel állónak tekinteni, mivel politikailag megosztó ügyekben képviseltek, illetve érvényesítettek olyan álláspontokat, amelyeket e pártok is támogattak (Halmi, 2014: 36.). A szakmai múltból vagy akár a korábbi politikai tevékenységből persze nem következik automatikusan a politikailag elfogult alkotmánybírói működés. Amiről most szó van, az csupán annyi, hogy a jelölési rend kiegyensúlyozottságának megszüntetése politikailag motivált kiválasztást eredményezett, amelynek során a többség részben saját politikusaival, részben pedig hozzá lojálisnak tekintett jogászokkal töltötte fel a testületet.⁶

Az AB összetételét érintő változás volt még, hogy 2011 nyarán az Országgyűlés 11-ről 15 főre emelte az Alkotmánybíróság létszámát.⁷ A 2011. évi

Alaptörvény 15-ben állapítja meg az AB tagjainak számát. A kiválasztási rendszer változásai miatt ez további lehetőséget teremtett a kormánytöbbség számára, hogy hozzá lojális személyekkel töltsen fel a testületet, csökkentve az AB ellensúlyozó szerepének esélyét. Egy betöltetlen hellyel együtt ugyanis a létszámbővítés nyomán egyszerre öt új alkotmánybíró (Dienes-Oehm Egont, Balsai Istvánt, Pokol Bélát, Szalay Pétert és Szívós Máriát) választott az Országgyűlés, s így már 2011 szeptemberétől erős többségbe kerültek az Alkotmánybíróságon a jobboldal által jelölt tagok. Az amerikai alkotmánytörténetben „*court packing plan*”-nek nevezik Franklin D. Roosevelttel szembe fordított amerikai elnök 1937-es, végül nem teljesült tervét, amely szerint új bírák kinevezésével akarta megváltoztatni a Legfelső Bíróságon belüli erőviszonyokat, megtörve a New Deal-féle törvényeket ellenző többséget. Magyarországon lényegében minden nehézség nélkül megvalósult egy ehhez hasonló forgatókönyv.

Érdemes megemlíteni továbbá a felső korhatár (a 70. életév betöltése) eltörlését 2013 őszén, amelynek nyilvánvaló célja a testületbe a kormánytöbbség által egyoldalúan bejuttatott tagok megbízatásának lényeges meghosszabbítása volt, s így az Alkotmánybíróságon újonnan kialakított többség hosszú időre való biztosítása. Ezáltal öt, 2010 után – azaz már az új jelölési rend alapján – választott alkotmánybíró megbízatási ideje hosszabbodott meg összesen 29 évvel.

A jelölési rend átalakításával párhuzamosan 2011-ben megváltozott az Alkotmánybíróság elnökének választási módja is. Amíg 1990 óta az AB maga választhatta meg elnökét saját tagjai közül, ezt követően az Országgyűlés kétharmados szavazati aránnyal választhatta az elnököt, a korábbiakhoz hasonlóan hároméves ciklusra.

Az Alkotmánybíróság „kormánybarát” összetételének létrehozásával párhuzamosan a testület hatásköreiben is lényeges változások történtek. Ezek közül a testület politikailag legfontosabb jogkörének, a jogszabályok alkotmányosságának vizsgálatára irányuló normakontroll korlátozása volt a legjelentősebb. 2010 novemberében az alkotmányozó többség alkotmánymódosítással lényegében megvonta az ún. közpénzügyi törvények – a költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények – alkotmányossági felülvizsgálatának hatáskörét az Alkotmánybíróságtól, amennyiben azok normakontrollját, illetve megsemmisítését az olyan – életszerűtlen – esetekre szűkítette, amelyekben a kifogásolt szabályozás az élethez és az emberi méltósághoz való jogot, a személyes adatok védelméhez való jogot, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságát, vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokat sérti.⁸ Rendkívüli mértékben szűkült az utólagos normakontroll lehetséges kezdeményezőinek köre is. Amíg korábban bárki bármely jogszabályt megtámadhatott az Alkotmánybíróság előtt

(*actio popularis*), 2012. január 1-től ilyen eljárást már csak a kormány, az országgyűlési képviselők legalább egynegyede, az alapvető jogok biztosa, a Kúria elnöke és a legfőbb ügyész kezdeményezhet. Ezzel párhuzamosan egyébként bővült is az AB hatásköre az alkotmányjogi panasz két új formájának megjelenésével, amelyek azonban politikai értelemben jobbra semlegesek; igaz, hogy néhány esetben az ún. valódi (azaz a német modell szerinti) alkotmányjogi panasz eljárás vezetett egyes törvények alkotmányosságának felülvizsgálatához.

2. A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÁK DÖNTÉSI MAGATARTÁSÁNAK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA

Ha azt feltételezzük, hogy az Alkotmánybíróság jogállásának és összetételének 2010 óta bekövetkezett változásai a testület feletti politikai kontroll biztosítását, illetve a kétharmados parlamenti többség politikai akaratának akadálytalan érvényesítését célozták, ezt elsősorban akkor lehet igazolni, ha az AB gyakorlatáról kimutatható, hogy indokolatlanul változott, s a vitás ügyeket a kormánytöbbség számára kedvező módon bírálja el. Ennek bizonyítására már történtek sikeres kísérletek (Halmai, 2014 és Somody, 2014: 77–80.).

Ennek a tanulmánynak azonban ennél szerényebb ambíciói vannak. Az alábbiakban bemutatott empirikus kutatás célja csupán annyi, hogy megvizsgálja, vajon az alkotmánybírák 2010 óta a döntéshozatali folyamat során politikai preferenciákat is érvényesítenek-e, vagy ilyen hatás nem mutatható ki a tevékenységükben. Ezt azon keresztül vizsgálom, hogy vajon van-e összefüggés az alkotmánybírák jelölésének politikai háttéré és az AB határozatokban rögzített állásfoglalásaik között. A kérdés tehát az, vajon a kormány-, illetve az ellenzéki pártok által javasolt alkotmánybírák véleményei milyen mértékben tükrözik azon politikai oldal álláspontjait – s ezen keresztül érdekeit és értékeit –, amelyek jelölték őket.

A hipotézisem az, hogy van ilyen korreláció: az alkotmánybírák legalább a kiemelten fontos politikai ügyekben – személyenként nyilván eltérő mértékben és módon – nagyobb eséllyel támogatják az őket jelölő politikai csoportok álláspontjait, mint az ellentétes politikai nézeteket, állásfoglalásokat, vagyis magatartásukat legalább részben saját politikai orientációik motiválják. Az egyéni alkotmánybírói magatartás kontextusában a „politikai orientáció” fogalmán meghatározott politikai ideológiák, értékek vagy attitűdök, és/vagy politikai mozgalmak, szervezetek támogatását értem. Ez minden olyan „politikai szempontok szerinti”, vagy „politikailag elfogult” állásfoglalást magában foglal, amelyek nem igazolhatók tisztán jogi érvek alapján, hanem – legalább részben – az illető alkotmánybírák egyéni preferenciáit, értékítéleteit tükrözik.

2.1. A módszer

A kutatás során alkalmazott független változó az alkotmánybírákat jelölő politikai (jobb- illetve bal-) oldal által képviselt álláspont volt az AB elé kerülő ügyekben. A függő változó az egyes alkotmánybírák által az adott ügyben hozott, érdemi határozatban foglalt, dokumentált állásfoglalás, vélemény volt. A hasonló témában folytatott empirikus vizsgálatok során általában az alkotmánybírák szavazási magatartását mérik fel. Magyarországon azonban az alkotmánybírószági eljárás szabályainak megfelelően a testület formális szavazásának eredményeit nem hozzák nyilvánosságra, s a tapasztalatok szerint a határozatokban dokumentált vélemények megoszlása nem esik teljesen egybe a szavazási eredményekkel.⁹ Ez úgy fordulhat elő, hogy nem minden alkotmánybíró ír különvéleményt, aki a szavazás során a többségi döntés ellen szavazott. Ez azonban nem okozhat hitelességi problémákat, egyrészt mert minden alkotmánybíró annak tudatában dönt a különvélemény megírásáról, hogy ellenkező esetben a többségi határozat aláírójaként jelenik meg az állásfoglalása (azaz vállalta, hogy neve a döntés támogatójaként kerül nyilvánosságra). Másrészt akkor is a kihirdetett határozatok dokumentálják mindenki számára az alkotmánybírák érdemi állásfoglalásait, ha feltehető, hogy a testületen belüli szavazási eredmények tekintetében a korreláció még erősebb az alkotmánybírák szavazatai és az őket jelölő politikai oldal álláspontjai között.

Az adatfelvétel azon alkotmánybírószági határozatokra terjedt ki, amelyek tárgya a 2010–2014-es parlamenti ciklus idején, vagyis a 2010-ben létrejött kormány hivatali idején született jogszabályok normakontrollja volt, döntően utólagos, kisebb részben előzetes normakontroll-, illetőleg alkotmányjogi panasz eljárás során. A normakontroll-ügyek kiválasztásának csupán instrumentális funkciója van: az előfeltevés csak annyi, hogy ezek politikailag kiemelten fontos ügyek.¹⁰ Ha az alkotmánybíráknak valóban vannak a döntéshozatal során érvényesítendő politikai preferenciáik, akkor azok elsődleges terepe biztosan az alkotmányossági normakontroll, nem zárva ki, hogy hasonló hatás más eljárások során is érvényesülhet. Az egyes törvények ugyan politikai értelemben nyilvánvalóan lehetnek fontosabbak és kevésbé jelentősek, az azonban nem tagadható, hogy 2010 után, a teljes közjogi rendszer megújulásával és az átfogó társadalmi és gazdasági törvényhozással párhuzamosan az AB számos, politikailag nagyon fontos ügygel foglalkozott a normakontroll-eljárások során.

A vizsgálati módszer azon a megfontoláson alapul, hogy a kormánytöbbség által elfogadott jogszabályok – döntően törvények – a kormányoldal politikai preferenciáinak kifejeződései, hiszen a jogalkotás minden kormányzati pozícióban lévő politikai erő elsődleges eszköze céljai elérésében. Ezzel szemben az AB elé került jogszabályok ügyében a baloldali-liberális ellenzéki pártok lényegében mindig azok alaptörvény-ellenessége mellett érveltek. Ezért a

2010. évi kormányváltás után elfogadott jogszabályok normakontrollja során az alkotmánybíráknak az adott norma alkotmányossága melletti állásfoglalását „kormánypárti”, az alkotmányellenesség kimondására irányuló véleményét pedig „ellenzéki” aktusnak tekintettem. Ennek alapján a kétféle alkotmánybírói magatartást 1-es, illetve 0-s értékkel kódoltam.

A felmérés során csak azokat a határozatokat vettem figyelembe, amelyeket az AB teljes ülése fogadott el, s amelyeket illetően a testület megosztott volt – azaz a döntés nem volt egyhangú.¹¹ A három- vagy ötfős tanácsokban hozott döntések ugyanis rendszerint politikailag kevésbé lényeges ügyekre vonatkoznak, amelyekben véleménykülönbség csak ritkán fordul elő, így azok tanulmányozásától témánk szempontjából nem várhatók eredmények. Az egyhangú határozatok kizárását az indokolta, hogy azok jellegüknél fogva nem adnak információt az alkotmánybírák politikai orientációjának eltéréseiről.¹²

Bár az ilyen módon a vizsgálati körbe került döntések csak a 2010 és 2014 között született határozatok kisebb részét jelentik, a fenti kritériumoknak megfelelő valamennyi határozatot vizsgáltam, így ez utóbbi körben a felmérés teljes körű volt.¹³ Ez összesen 42, az adattisztítás¹⁴ után pedig 37 határozatot jelentett, amelyek közül 25 utólagos (absztrakt és konkrét) normakontroll-, 9 alkotmányjogi panasz-, 2 pedig előzetes normakontroll-eljárásban született (további egy határozat ugyanabban a tárgyban benyújtott utólagos normakontrollra irányuló indítványokat, illetve alkotmányjogi panaszokat döntött el).¹⁵ Megjegyzem, hogy az alkotmánybírák politikai orientációja néhány más típusú határozat kapcsán is vizsgálható lett volna, ám az adatok homogenitásának megőrzése érdekében ezeket kihagytam a feldolgozásból.¹⁶

A vizsgált időszakban összesen 18 alkotmánybíró volt a testület tagja, akik közül 13-an végig,¹⁷ 5-en rövidebb-hosszabb ideig¹⁸ voltak csak alkotmánybírók.

Mint már említettem, a kutatás során alkalmazott független (magyarázó) változó az volt, hogy az egyes alkotmánybírák megbízatása melyik politikai oldal jelölése alapján jött létre (lásd a 2. táblázatot), és az milyen álláspontot képviselt az AB elé kerülő ügyekben. Ez a fentebbi hipotézisből következik, amely azon más országokban végzett kutatási eredményeken alapul, amelyek szerint erős összefüggés van az alkotmánybírák állásfoglalásai és megbízatásuk politikai háttéré között.¹⁹ A feltételezést az a megfontolás is erősíti, hogy ha az alkotmánybírák csak jogi szempontok alapján döntenének, akkor nem lenne jelentősége annak, hogy melyik politikai oldal jelölte őket, s értelemszerűen ezen változók között nem lehet erős korreláció. Az 1. fejezetben bemutatott intézményi és személyi politika azonban azt mutatja, hogy a pártok számára nagyon is fontos, hogy olyan jelöltek kerüljenek az Alkotmánybíróság testületébe, akiktől saját ideológiájuk, illetve politikai választásaik támogatását remélhetik. Bár az alkotmánybírák megválasztásukat követően elvileg függetlenek az őket jelölő politikai erőktől, s egyes esetekben valóban megfigyel-

hető autonóm magatartás, a tapasztalatok azt mutatják, hogy állásfoglalásaik nagymértékben egybeesnek az őket jelölő párt vagy tisztségviselő politikai nézeteivel.²⁰ Az alkotmánybírák megbízatásának politikai háttere tehát ésszerű magyarázó változója lehet az alkotmánybírák magatartásának (Garoupa, 2010: 30.). Az pedig, hogy a valóságban is létezik-e ilyen összefüggés, úgy derülhet ki, ha megvizsgáljuk, hogy az alkotmánybírák állásfoglalásai milyen mértékben esnek egybe annak a politikai oldalnak vagy pártnak az ugyanazon kérdésekben képviselt politikájával, amelynek jelöltjei voltak.

E változót általában elnöki rendszerekben a kinevező elnök pártállása (Lindquist–Yalof–Clark, 2000: 797.; Sulfridge, 1980: 560–567.), parlamentáris kormányformák esetén a jelölő párt (vagy tisztségviselő párthovatartozása) alapján (Landfried, 2006: 229–230.; Hönnige, 2007.; Hönnige, 2009.) szokták azonosítani. Ebben a felmérésben azonban én nem a jelölő párt nézeteit, hanem a jelölő politikai oldal (jobb-, illetve baloldal) politikai érdekeit, illetve képviselt álláspontjait tekintettem független változónak, részint azért, mert csak a 2010–2014-es ciklust vizsgáltam, s így az alkotmánybírói magatartás jól összevethető volt a kormány, illetve az ellenzék pozícióival, részint pedig azért, mert az ebben az időszakban az Alkotmánybíróság elé került normakontroll-ügyekben mind a kormánypártok, mind pedig az ellenzéki pártok (egymás között) többé-kevésbé azonos politikai álláspontokat képviseltek. Minthogy a Jobbik egyetlen alkotmánybíróat sem jelölt, s az AB elé került alkotmányos ügyekben változó álláspontjai voltak, a kutatási kérdés az ő esetükben nem volt értelmezhető.²¹

2.2. Az adatok

A 2010 után született jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálatára irányuló eljárásokban képviselt alkotmánybírói állásfoglalások elemzése azt mutatja, hogy az AB tagjainak többségénél erős összefüggés van saját véleményük és azon politikai oldal álláspontjai között, amelyik jelölte őket. Amíg a jobboldali pártok által jelölt alkotmánybírák véleménye többnyire az volt, hogy a kormánytöbbség (amelynek megbízatásukat, illetve 2010 előtt megbízatásuk kezdeményezését köszönheték) által hozott, az AB-nál megtámadott jogszabályok alkotmányosak, addig a korábbi években a másik oldal által jelölt tagok többségükben alkotmányellenesnek tartották ugyanazokat a jogi normákat.

Ha az alkotmánybírák állásfoglalásait összesítjük, akkor a kormánypárti–ellenzéki skálán az alábbi rangsort állapíthatjuk meg, ha 1,00-nek vesszük a teljes mértékben kormánypárti pozíciót (azaz ezt az értéket kapnánk, ha valamennyi támadott jogszabályt alkotmányosnak tartották volna), és 0,00-ás értéket kap a kivétel nélküli ellenzéki álláspont (amit akkor kaptunk volna, ha valaki az összes kifogásolt jogszabályt alkotmányosértőnek minősítette volna):

3. táblázat. Az alkotmánybírák abszolút rangsora a jelölő politikai oldal álláspontjaival való megegyezés szerint, 2010–2014*

<i>Alkotmánybíró</i>	<i>Jelölő oldal</i>	<i>Megfelelés értéke (0–1)</i>
Balsai István	Jobboldali	0,966
Pokol Béla	Jobboldali	0,911
Salamon László	Jobboldali	0,900
Szívós Mária	Jobboldali	0,885
Dienes-Ohm Egon	Jobboldali	0,828
Juhász Imre	Jobboldali	0,823
Lenkovics Barnabás	Jobboldali	0,783
Szalay Péter	Jobboldali	0,727
Stumpf István	Jobboldali	0,447
Balogh Elemér	Jobboldali	0,432
Paczolay Péter	Konszenzusos	0,432
Kovács Péter	Jobboldali	0,361
Bihari Mihály	Jobboldali**	0,250
Holló András	Baloldali	0,222
Kiss László	Baloldali	0,222
Lévay Miklós	Baloldali	0,135
Bragyova András	Baloldali	0,027

*n = 12–37

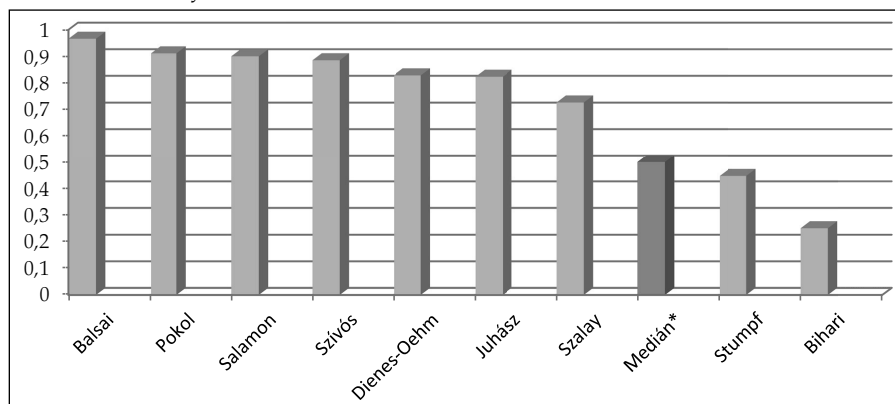
**1999 és 2008 között még baloldali jelöltként volt alkotmánybíró

A 3. táblázatból jól látható, hogy azon alkotmánybírók többsége, akiket jobboldali pártok jelöltek, 2010 és 2014 között erőteljesen támogatta a jobboldali kormány politikáját, míg a korábban baloldali vagy liberális jelöltként a testületbe került tagok mindegyike határozottan ellenezte az Orbán-kormány alkotmányos és szakpolitikai reformjait (hiszen a vizsgált jogszabályok döntő többsége ilyen tárgyú törvény volt).

Különösen a 2010 – az egyoldalú jelölési rendszer bevezetése – óta bekerült alkotmánybírák mutattak fogékonyságot a kormánytöbbség mindenkorai álláspontjának támogatására (lásd az 1. ábrát). Ez alól csak két kivétel van, Stumpf István és Bihari Mihály magatartása – amíg az előbbi váltakozva foglalt állást a jobboldali kormányzat jogszabályainak fenntartása, illetve alkotmányjogi elutasítása között, addig az utóbbi, mintha másodjára is az MSZP jelöltje lett volna, hajlamosabb volt az ellenzéki alkotmánybírák véleményének támogatására. A kormánytöbbség jogalkotásának támogatása a 2010 óta megválasz-

tott alkotmánybírák körében olyan erős volt, hogy ha feltesszük, hogy minden alkotmánybíró a későbbiekben is következetes álláspontokat képvisel, akkor – az egykori szocialista képviselő és baloldali alkotmánybíró-jelölt Bihari Mihályt nem számítva –, a Fidesz-kormány pártjai által jelölt alkotmánybírák a jövőben 81%-os valószínűséggel fognak a kormánytöbbség által elfogadott jogszabályok alkotmányosságá mellett szavazni – bármi legyen is azok tárgya, vagy bármilyen alkotmányjogi probléma miatt támadják is meg azokat az AB előtt. Ugyanez az arány az összes (tehát a 2010 előtt megválasztottakat is ideértve) jobboldali jelölt alkotmánybíró esetében (ugyancsak kihagyva Biharit) 73,3%. A jelölő politikai oldal, illetve az általuk jelölt és 2010 után megválasztott alkotmánybírák állásfoglalásai között olyan erős volt a korreláció, hogy a tíz ilyen alkotmánybíró közül négyen minden tíz jogszabály közül kb. kilencszer, további hárman pedig nagyjából nyolcszor a kormányzati érdekeket (vagyis a vitatott jogszabály fenntartását) támogatta. Feltűnő továbbá azon három alkotmánybíró kérlelhetetlen kormánypártisága, akik korábban jobboldali pártok parlamenti képviselői voltak – valójában ők támogatták legintenzívebben az új többség törvényeinek alkotmányosságát, s ebből kitűnően e három alkotmánybíró politikai orientációja a legerősebb a jobboldali AB-tagok közül. Feltűnő azonban, hogy Bihari Mihály, aki a rendszerváltás előtt (1988-as kizárásáig) MSZMP-tag, 1994 és 1998 között pedig az MSZP országgyűlési képviselője volt, nem mutatott hasonló politikai elkötelezettséget. A 2010 óta megválasztott AB-tagok közül leginkább Stumpf István alkotmánybírói magatartása cáfolt rá – legalábbis kezdetben – az előzetes várakozásokra.²²

1. ábra. A kormányzati álláspont támogatásának mértéke a 2010 és 2013 között megválasztott alkotmánybírák körében

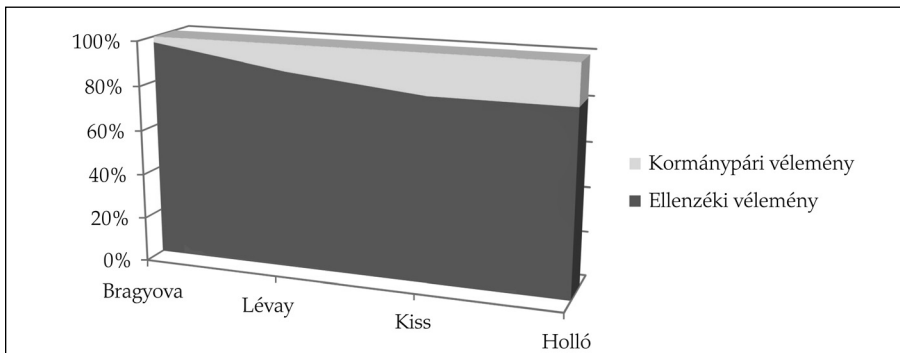

* Valamennyi lehetséges álláspont tekintetében

Mindez különösen annak fényében meglehetősen egyértelmű támogatást jelent, hogy a másik oldalhoz tartozó bírák nagyjából hasonló mértékben utasították el ugyanezeket a jogszabályokat (2. ábra).

Minden jel arra utal, hogy az új kormányzat jogalkotásának egyöntetű és határozott támogatása a 2010 óta megválasztott alkotmánybírák részéről az ellenkező irányba tolta a korábban a másik oldal által jelölt alkotmánybírákat. Ha az Alkotmánybíróság a 2010-ben hatalomra került kormánytöbbség által elfogadott jogszabályok alkotmányosságáról hozott megosztott döntést, akkor az ebbe a csoportba tartozó mind a négy alkotmánybíró egyenként átlagban az ilyen határozatok 85%-ában írt különvéleményt. Bragyova András például az ebbe a körbe tartozó összesen 36 olyan jogszabály ügyében, amelynek elbírálásában részt vett, 35-öt tartott részben vagy teljesen alkotmány- (alaptörvény)ellenesnek, Lévay Miklós 37-ből 32-öt, Kiss László 27-ből 21-et, míg Holló András 18-ből 14-et. Az egykori baloldali (liberális) jelöltként a testületbe került AB-tagok így joggal nevezhetők „ellenzéki” alkotmánybíráknak, hiszen – figyelembe véve az ügyek tárgyát – a határozatok többségéhez fűzött véleményeik alapján ők úgy gondolták, hogy a kétharmados kormánytöbbség lényegében véve folyamatosan alkotmányellenesen kormányzott.

2. ábra. Az ellenzéki és a kormánypárti álláspontok támogatásának mértéke a baloldali (vagy liberális) pártok által jelölt alkotmánybírák között

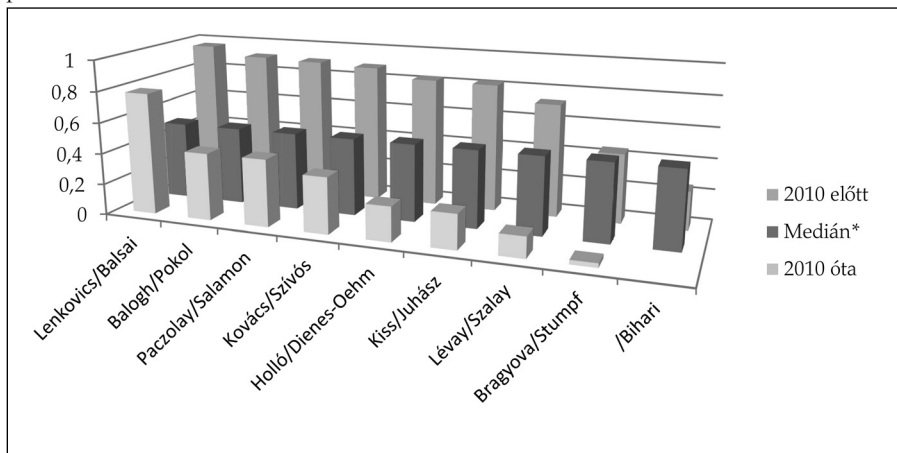
Figyelemre méltó az is, hogy néhány alkotmánybíró esetében nem érvényesült az a hipotézis, amely szerint erős korreláció van az alkotmánybírák által a 2010 után született jogszabályok normakontroll-ügyeiben képviselt vélemény, illetve azon politikai oldal érdekei között, amely jelölte őket. Paczolay Péter vonatkozásában ez nem meglepő, hiszen ő konszenzusos jelölt volt. Kiegyensúlyozottnak látszik a szintén jobboldali jelölt Balogh Elemér és Stumpf István alkotmánybírói magatartása, különösen az utóbbi (akit már az új többség választott meg 2010 júliusában), figyelemmel már említett korábbi vezető politikusi múltjára is. Még inkább a szabályt erősítő kivétel a jobboldali jelölésű Kovács Péter alkotmánybírói magatartása, amelynek alapján összességében

(36 állásfoglalása alapján) ő az ellenzéki és a kiegyensúlyozott AB-tagok között helyezhető el.

A fenti adatok ismeretében nem meglepő, hogy az Alkotmánybíróságon belül több személyi koalíció alakult ki az azonos oldalon álló alkotmánybírák között, amely többé-kevésbé állandósult együttszavazásokat jelentett. Ez a testületen belüli éles polarizációt mutatja.²³ A stabil politikai orientációknak megfelelően mindkét oldalon volt példa ilyen véleményközösségre. A leggyakoribb együttszavazásra Bragyova András és Kiss László között került sor, akik 88,88%-ban hasonló álláspontot foglaltak el az olyan ügyekben, amelyek eldöntésében mindketten részt vettek. De még három ellenzéki jelölt – Bragyova András, Kiss László és Lévay Miklós – hasonló állásfoglalása is gyakoribb volt (86,11%), mint az AB-n belüli legerősebb jobboldali szövetségé, amelyet Szívós Mária és Szalay Péter alkotott az ügyek 78,78%-ában. Megjegyzendő azonban, hogy a teljes azonosulást jelentő közös vélemény (a többséghez való csatlakozás vagy közös különvélemény) mellett még az említett esetekben is többször előfordult önálló, illetve eltérő indokolású különvélemény.

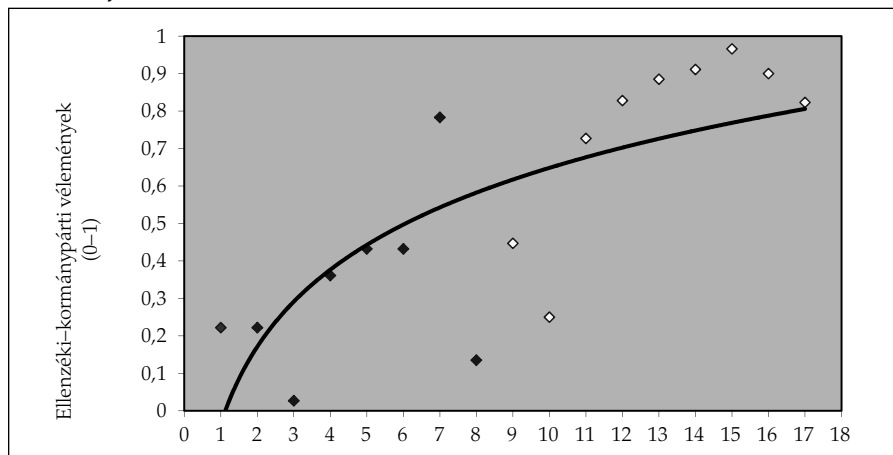
A politikai orientáció mellett megfigyelhető a korábban, illetve a 2010 óta megválasztott alkotmánybírák eltérő magatartása, ahogy azt a 3. és 4. ábra mutatja. A 2010 előtt parlamenti konszenzussal megválasztott alkotmánybírák jellemzően szkeptikusabbak voltak az új kormánytöbbség jogszabályainak alkotmányosságával szemben, míg a jobboldali kormánytöbbség által a testületbe küldött tagok véleménye sokkal kedvezőbb volt, vagyis ők jellemzően támogatták a Fidesz-kormány reformjait, illetve kiterjedt jogalkotási programját.

3. ábra. A konszenzussal és a 2010–2013 között egyoldalúan, a kormánytöbbség által választott alkotmánybírák állásfoglalásai a kormánypárti–ellenzéki (1,00–0,00) álláspontok szerint

* Valamennyi lehetséges álláspont tekintetében

4. ábra. A megválasztás dátuma és az alkotmánybírói magatartások összefüggésének logaritmus regressziós függvénye (világossal jelölve a 2010–2013 között megválasztott alkotmánybírákat)

Míndez azonban csupán árnyalja, de nem kérdőjelezi meg a politikai orientáció, illetve az egyéni politikai preferenciák meghatározó szerepét az alkotmánybírói állásfoglalások kialakításában, ahogy az a 3. ábrából ugyancsak jól kitűnik.

Az alkotmánybírói állásfoglalások kvantitatív elemzése megerősítette a tanulmány elején feltételezett korreláció meglétét. Bármennyire erős is azonban ez az összefüggés, önmagában nem ad magyarázatot az egyes alkotmánybírák és az őket jelölő politikai oldal véleményeinek egybeesésére (vagy eltérésére), ezért kvalitatív elemzéssel, azaz a többségi és a kisebbségi vélemények legfontosabb tartalmi elemeinek, illetve érvelési módjának vizsgálatával igyekeztem kizárni az alkotmánybírák politikai orientációjával szembeni esetleges alternatív magyarázatokat. Ennek eredményei szerint semmilyen más független változó jelentősebb szerepe nem mutatható ki a kézenfekvő, s az empirikus adatok által megerősített tényezővel szemben (a kvalitatív elemzés eredményeit részletesebben lásd alább).

2.3. Elemzés

A tanulmány kérdésseltevése alapján a 2. pont elején megfogalmazott hipotézist – összefüggés van az alkotmánybírák által elfoglalt álláspontok és az őket jelölő pártok által képviselt nézetek között az új kormányzati többség által elfogadott-elfogadtatott jogszabályok normakontroll-ügyeiben – az adatok elemzése megerősítette: erős, egyes alkotmánybírák esetében rendkívül erős korreláció mutatható ki a kétféle vizsgált adat között. Az AB-tagok többségének

esetében az eredmények határozottak és egyértelműek; az alkotmánybírák konzekvens álláspontokat képviselnek ebben a tekintetben, függetlenül az eléjük kerülő ügyek tárgyától és a vizsgált alkotmányos problémától. Bár idővel minden bizonnyal változhat az alkotmánybírák véleménye akár ugyanabban a kérdésben is,²⁴ az itt figyelembe vett négyéves időszak ehhez túl rövidnek tűnik. Azon alkotmánybírák esetében pedig, akiket saját táboruk kezdetben még lojálisnak gondolt (mint például Bihari Mihályt és Stumpf Istvánt), a „kiszámíthatatlanság” vagy „árulás” (vagyis a szakmai függetlenség jelei) nem saját korábbi magatartásukhoz képest jelentkezett, hanem a 2010-es kormányváltás utáni megbízatási idejük elejétől.

Az alkotmánybírói magatartás és az őket jelölő politikai oldal nézetei közötti erős korreláció alól csak három alkotmánybíró (Paczolay Péter, Balogh Elemér, Stumpf István) jelentett kivételt. Paczolay Péter esetében jelölésének konszenzusos módja magyarázatot jelenthet kiegyensúlyozott magatartására (azaz váltakozó állásfoglalásaira), ami minden bizonnyal az elnöki tisztségből is eredő kényes egyensúlyozás eredménye volt.²⁵ Hasonló egyensúlyozó magatartás jellemezte Stumpf Istvánt is, aki mind fontos alapjogi kérdésekben, mind államszervezeti és egyéb ügyekben egyfajta „hintapolitikát” folytatott.²⁶

Az alkotmánybírák között a vizsgált időszakban csak igen mérsékelt kollegialitásról beszélhetünk, ha ennek mércéje az egyhangúság. Az alkotmánybírák között kezdettől olyan nagy volt az ideológiai távolság, hogy a kollegiális egyetértésnek nem volt nagy terepe, sőt a taktikai állásfoglalások és alkuk lehetőségei folyamatosan szűkültek. Amíg például kezdetben néhány emblematikus ügyben a testület képes volt egyhangú határozatot hozni,²⁷ addig 2013 áprilisa után – amikor többségbe kerültek az egyoldalúan a Fidesz-kormány által jelölt alkotmánybírák – erre már nem volt esély. Ezzel együtt a testületen belüli konformitás, illetve az alkalmazkodás sem voltak jellegzetes magatartásformák, sajátos módon még az AB fenyegetettségének időszakában sem. Ezzel szemben az AB-re a rendkívül erős polarizáltság volt jellemző, amit nem önmagában az egyhangú döntések nagyon alacsony aránya, hanem a szembenálló táborok erős kohéziója mutat. Ez annak volt betudható, hogy az állandósult szembenállás – illetve a valószínű ideológiai küzdelem – a két ellentétes oldalon álló alkotmánybírókat egyre szélsőségesebb (határozottabb) pozícióba toltá.

Összességében az alkotmánybírák többségénél kimutatható erőteljes politikai igazodás mértéke meglepő; a tapasztalatok szerint ugyanis az alkotmány- vagy felsőbbíróságokba jelölt bírák többsége politikai értelemben inkább mérsékelt (hiszen ez megkönnyíti az ilyen jelöltek elfogadtatását), akik ezért hajlamosabbak lehetnek a kompromisszumokra és az alkotmánybírói presztízs megőrzése, valamint a határozatok végrehajtásának biztosítása érdekében oly fontos egységes fellépésre (Sunstein–Schkade–Ellman–Sawicki, 2006: 83–85.; Wesel, 2004: 216.). Magyarországon azonban 2010 – de elsősorban 2013 ápri-

lisa – után más helyzet alakult ki. Noha az adatok fényében jól lehet érvelni amellet, hogy sokáig a valódi választóvonal a „régí” (parlamentari konszenzusal megválasztott) és az „új” (egyoldalúan jelölt) alkotmánybírák között húzódtott, a testület felduzzasztásával, illetve tagjainak kicserélésével ennek a jelentősége folyamatosan csökkent. A belső erőviszonyok radikális megváltozása, az egyensúly megbomlása után már nem voltak olyan kényszerek, amelyek az új többséget kompromisszumokra készítették volna.²⁸ A más alkotmánybíróóságokban gyakran erős testületi hatás ezért a minimálisra csökkent, ha maradt ilyesmi egyáltalán. Végül megemlíthető az is, hogy a korábbi alkotmánybíróági gyakorlat az új Alaptörvény és a közjogi rendszer átalakítása közepette nem bizonyult elég erősnek és elfogadottnak ahhoz, hogy kiküszöbölje az alkotmánybírák közti ideológiai különbségeket, azzal, hogy ha a jog egyértelmű, akkor a bírák akkor is egyetértének, ha egyébként jelentős eltérés van egyéni felfogásuk között (Sunstein–Schkade–Ellman–Sawicki, 2006: 83.). Az alkotmánybírák politikai orientációja felülírt csaknem minden korábbi alkotmányos konszenzust, sok esetben olyan törvényi megoldásokat ismerve el alkotmányosnak, amelyek megkérdőjelezték a jogállamiság számos, korábban tabunak tekintett normáját.

A kutatási eredményekből nem vezethető le a politikai preferenciák kizárólagos hatása, sőt néhány alkotmánybíró esetében még annak meghatározó szerepe sem igazolható. Mivel az alkotmánybírák álláspontjai nem esnek teljesen egybe az őket jelölő pártok politikai érdekeivel illetve nézeteivel, biztos, hogy egyéb szempontok is motiválják az AB tagjainak véleményeit. Az itt ismerttetett empirikus vizsgálat adatai azonban nem alkalmasak arra, hogy ezeket az egyéb hatásokat felmérjék és mértéküket megállapítsák.

Akár mennyire meggyőzőnek tűnnek is azonban az adatok, érdemes megvizsgálni, hogy vajon azt mértük-e, amit akartunk, és azt pontosan tettük-e; azaz ellenőriznünk kell, hogy a következtetések megbízhatók és hitelesek. A lehetséges ellenérvek áttekintése révén a felmérés eredményeinek mélyebb elemzését is elvégezhetjük.

A legfontosabb kétség azzal kapcsolatban merülhet fel, hogy még ha fennáll is az említett korreláció, vajon annak valóban az alkotmánybírák politikai orientációja az oka, vagyis egyéni preferenciáiknak megfelelően döntenek, vagy más magyarázat is lehetséges.²⁹ Plauzibilis válasz lehet például az alkotmánybírák szakmai meggyőződése, jogi felfogása, bírói (jogász) filozófiája. Az alkotmányjogi kérdések, érvek mindig különböznek a politikai megfontolásoktól, még abban az esetben is, ha ugyanazon tárgyra vonatkoznak. Az alkotmánybírák a vitás kérdéseknek nem a politikai, hanem az alkotmányjogi vonatkozásait vizsgálják, megállapításaik még akkor is ezekre vonatkoznak, ha történetesen a végeredményt (a jogszabály alkotmányosságáról szóló döntést) illetően megegyeznek valamelyik politikai fél álláspontjával (Möllers, 2011: 317).

Ennek a lehetséges magyarázatnak azonban több problémája is van.³⁰ A legfontosabb mindjárt az, hogy az alkotmánybírói állásfoglalásokat nem jog-filozófiai értékekkel, meghatározott szabályozási rezsimek megoldásaival vagy értelmezésméletekből levezethető következtetésekkel vetettük egybe, hanem politikai viták szembenálló feleinek pozícióival. Ha az alkotmánybírák csak az Alaptörvény rendelkezései és jogi szempontok alapján, vagy akár saját jogászai ideológiájuk és értékeik szerint foglalnak állást, vajon hogyan lehetséges, hogy ezek a vélemények az alkotmánybírák mintegy kétharmadánál kb. 80%-os arányban, több mint négyötödük esetében pedig mintegy 70%-os arányban egybeesnek valamelyik politikai oldal nézetével? Vajon hogyan lehetséges az, hogy történetesen éppen annak a politikai oldalnak az érdekeivel, amely őket alkotmánybíróknak jelölte?

Logikailag ez csak abban a kevéssé valószínű esetben lenne lehetséges, ha valamelyik politikai oldal nézetei és törekvései teljes egészében, vagy legalábbis rendkívül nagy mértékben egybeesnének az alkotmányossági követelményekkel (avagy valamely határozott bírói-alkotmányértelmezési felfogással), míg a másik oldalé teljesen, vagy legalábbis túlnyomórészt alkotmányellenesek lennének (vagy ellentétesek ezzel a szakmai értékrenddel). De még ha elfogadnánk is ezt a valószínűtlen feltételezést, akkor sem lenne ésszerű magyarázat arra, hogy az alkotmányosságot képviselő politikai tábor politikai nézetei miért épp azon alkotmánybírák szakmai meggyőződéseivel esnek egybe, amelyeket ők maguk jelöltek. Nem világos továbbá, hogy milyen konzekvens alkotmányjogi felfogás értékei fedik csaknem teljes mértékben a 2010 utáni közjogi átalakulásokat és radikális társadalmi és gazdasági reformok irányait (és fordítva). Ha az alkotmánybírák csakis alkotmányjogi szempontokat mérlegelnének álláspontjuk kialakítása során, akkor véleményeiknek a valamennyi lehetséges állásfoglalás alapján számított medián érték körül kellene szóródnia, s egyenletes vagy egyenlőtlen standard eloszlást kellene mutatnia;³¹ ezzel szemben az egyéni vélemények jól láthatóan a jelölő politikai oldalak álláspontjaihoz igazodnak.

A többségi és a különvélemények egy részének kvalitatív elemzése szintén azt mutatja, hogy az alkotmánybírák nem valamely jól meghatározott bírói filozófia mentén döntenek; aktivizmusuk, illetve önkorlátozásuk, a múltbéli AB-gyakorlattól való eltérések, illetve azok fenntartása rendszertelenül történik, de legalábbis nem illeszkedik következetesen valamely értelmezésmélet keretei közé.^{32, 33}

De ha el is vetjük az alkotmányos, illetve jogi szempontok meghatározó szerepét az alkotmánybírói döntéshozatal során, ez még mindig nem jelenti, hogy politikai alapon döntenek. Magatartásukat befolyásolhatják a testületen belüli erőviszonyok, alkuk és taktikai állásfoglalások. Éppígy szerepe lehet az AB intézményi érdekeinek is; a testületnek ügyelnie kell arra, hogy határozatait más politikai aktorok tiszteletben tartsák és végrehajtsák, különösen egy

kétharmados parlamenti többség mellett, hiszen csak néhány éve annak, hogy alaposan megkurtították a hatáskörét, mert nem a kormánytöbbségnek tetsző döntést hozott. Az AB-nek figyelemmel kell kísérnie saját társadalmi megítélését is, ha hosszú távon érvényesíteni akarja intézményi érdekeit. Sőt, még ha el is ismerjük a bírák egyéni attitűdjeinek, preferenciáinak hatását, akkor sem biztos, hogy azok politikai értékválasztások; az alkotmánybírák magatartása morális meggyőződést is kifejezhet, vagy pragmatikus hozzáállást is jelezhet. S végül nem zárhatjuk ki, hogy a döntések kialakulásában az alkotmányjogi szakmai szempontoknak is jelentőségük van; ha például az Alaptörvény egyértelmű rendelkezést tartalmaz az adott ügyre, vagy a korábbi AB-gyakorlat felülbírálatának nincs oka, akkor nem valószínű, hogy a testület tagjai mégis inkább saját politikai felfogásuk érvényesítésére törekednének.

E tényezőik hatása, akár rendszeres vagy állandó befolyása a döntéshozatali folyamatra nem tagadható – legalábbis az ismertetett adatok önmagukban nem cáfolják, hogy a politikai orientáción kívül más faktorok is számíthatnak. Ám ez sem változtat azon, hogy az alkotmánybírák állásfoglalásai a kiemelten fontos politikai ügyekben nagyon erős korrelációt mutatnak az őket jelölő politikai oldal érdekeivel, s ezt a felsorolt alternatív lehetőségek egyike sem magyarázza. Nem kétlem, hogy az egyes alkotmánybírák – akár jóhiszeműen – csupán „beleolvassák” az alkotmányszövegbe a saját ízlésüknek, politikai, ideológiai felfogásuknak megfelelő tartalmat, ám ettől a döntéshozatal nem válik politikailag kevésbé elfogulttá.

Úgy tűnik, az adatok leginkább az alkotmánybírák személyes politikai orientációjával magyarázhatók, vagyis az alkotmánybírák állásfoglalásai azért egyeznek meg statisztikailag jelentős mértékben az őket eredetileg jelölő politikai oldal nézeteivel, mert politikai orientációjuk, személyes politikai preferenciáik ehhez az oldalhoz kötik őket.³⁴ Ez azt is megmagyarázza, hogy a pártoknak miért volt olyan fontos már 2010 előtt is az alkotmánybíró-jelölés, s a Fidesz-kormány kétharmados többségére támaszkodva miért monopolizálta a jelölést, majd tartotta olyan fontosnak, hogy hozzá lojális tagokkal töltsse fel a testületet.

A politikai orientációt, ahogy azt a 2. fejezet elején definiáltam, ebben az összefüggésben valamely politikai ideológiához vagy szerveződéshez köthető értékek, attitűdök és preferenciák jelentik. További kérdés, hogy ha ez így is van, akkor az alkotmánybírák pártpolitikai vagy egyéni politikai preferenciáik, ideológiai meggyőződésük szerint döntenek-e. Ez a két lehetőség azonban aligha választható szét pontosan, de ez nem is szükséges: egyrészt a politikai pártok már azzal is elérik céljukat, ha egy velük szimpatizáló jelöltet választanak meg, még akkor is, ha az illető elég autonóm személyiség; a lényeg, hogy politikai meggyőződése megfeleljen az illető párt értékeinek, politikai irányvonalának. Másrészt, mivel a kutatási hipotézis csak az volt, hogy az alkotmánybírák állásfoglalásai és az őket jelölő politikai oldal nézetei között

szoros összefüggés van, az adatelemzés eredménye pedig az lett, hogy az AB tagjainak egyéni véleményeit jelentősen befolyásolja saját politikai orientációjuk (azaz elsősorban nem jogi szempontok alapján döntenek), nincs kiemelkedő jelentősége annak a kérdésnek, hogy ha ez valóban így van, azt az alkotmánybírák miért teszik. Úgy vélem, az empirikus adatok nem alkalmasak annak megállapítására, hogy az alkotmánybírák milyen mértékben igazodnak az általuk preferált politikai erőhöz, s mennyiben döntenek saját politikai értékítéleteik alapján. Csupán az biztos, hogy elsősorban politikai preferenciáik alapján döntenek; s bár erős bizonyítékok vannak arra, hogy ezek egyben párt-politikai szimpátiák (s nem csupán olyan egyéni értékválasztások, amelyek éppen egybeesnek annak a pártnak a politikájával, amely jelölte őket), a politikai orientáció e két oldala nem választható szét.

Ezzel a következtetéssel szemben a jellemzően „ellenzéki” magatartást tanúsító alkotmánybírók esetében felvethető az az alternatív magyarázat, hogy ők valójában nem egy politikai oldalhoz igazították állásfoglalásaikat, hanem csak határozottan felléptek a jogállamiság lebontásával szemben. Ennek a fajta érvelésnek nagy súlyt ad, hogy a vizsgált ügyek kb. egyharmadában az alkotmánybírói felülvizsgálat tárgya olyan szabályozás volt, amit nemzetközi emberi jogi szervezetek, illetve európai uniós vagy Európa tanácsi intézmények is többször bíráltak, mert azokat ellentétesnek tartották az európai konstitucionalizmus értékeivel. Azt is mondhatnánk, hogy az itt alkalmazott módszertan alapján például az Európai Unió is jellemzően „ellenzékinek” minősülne, miközben nyilvánvaló, hogy az EU mindvégig igyekezett távol tartani magát a magyar belpolitikai vitáktól. Ez az ellenvetés részben megáll, azzal azonban, hogy a nemzetközi szervezetek érvelése nem a magyar alaptörvényen alapult, hanem az európai konstitucionalizmus gyakran általános értékein, márpedig az Alkotmánybíróság a nemzeti alkotmány normái felett őröködik – úgy tűnik még akkor is, ha azok nem feltétlenül konformak az európai alkotmányosság egyes elveivel. Másrészt ha el is ismerjük az elvont jogállamiság védelmének politikasemleges törekvését az „ellenzéki” alkotmánybírák esetében, ez az őket jelölő politikai oldal (vagyis az ellenzék) politikai pozícióival való erős korrelációra önmagában még nem ad elégséges magyarázatot; erősen kétséges például, hogy a miniszterek irányítási jogának korlátozása személyzetpolitikai hatáskörük szűkítésén keresztül, a frakcióalakításhoz szükséges képviselői létszám emelése vagy az alkotmánymódosítások alkotmánybírói felülvizsgálhatóságának elutasítása az alkotmányos jogállam ellen irányuló lépések lettek volna (politikai jelentőségük viszont annál nagyobb lehetett).

Más jellegű kihívást jelent a körkörös érvelés problémája. Az amerikai szakirodalomból ismert bírálat lényege, hogy amíg a bírák attitűdjeit a szavazási magatartásukból vezetik le, a szavazási magatartást attitűdjeikkel magyarázzák.³⁵ A mi esetünkben azonban nincs szó körbenforgó érvelésről, hiszen a feltárt összefüggésben az alkotmánybírák állásfoglalásai és az őket jelölő po-

litikai oldal nézetei a függő és független változó viszonyában (ok-okozati viszonyban) állnak egymással. Amíg tehát az alkotmánybírói magatartást jelentős mértékben a politikai attitűd magyarázza, az alkotmánybírák politikai orientációja nem azért köthető valamelyik politikai oldalhoz, mert meghatározott ügyekben meghatározott véleményt képviseltek.

3. KÖVETKEZTETÉSEK

Az alkotmánybírák többsége 2010 és 2014 között nagyon nagy mértékben az őket jelölő politikai oldal érdekében vagy politikájának megfelelő álláspontokat képviselt, attól függetlenül, hogy az AB által vizsgált ügy ideológiailag milyen irányultságú volt, vagy mi volt a tárgya, és attól is, hogy a konkrét ügyben mi volt az alkotmányjogi probléma. A vizsgált időszakban a politikai orientáció meghatározó szerepet játszott valamennyi baloldali-liberális jelölt alkotmánybíró, s – egy kivétellel – az összes 2010 óta a jobboldal által megválasztott AB-tag esetében. A politikai attitűdök meghatározó vagy erős szerepet játszottak a 17 vizsgált alkotmánybíró³⁶ közül 14 állásfoglalásainak kialakításában, igaz, két esetben (Bihari Mihály és Kovács Péter) nem a jelölési mód alapján várt, hanem az ellenkező irányban. Ez azt jelenti, hogy az alkotmánybírák több mint 80%-ának magatartását alapvetően befolyásolja politikai orientációjuk, kétharmaduknál pedig ez az őket jelölő politikai oldalhoz köthető. Az alkotmánybírák állásfoglalásai és az őket jelölő politikai oldal nézetei és érdekei közti erős korrelációra csak az AB tagjainak egyéni politikai orientációja – politikai ideológiai hovatartozásuk, értékeik, attitűdjeik és preferenciáik összessége – ad plauzibilis magyarázatot. Eszerint az alkotmánybírák azért szavaznak konzekvensen valamelyik politikai oldal által képviselt politika mellett, mert általában egyetértenek azzal, vagy mert valamely egyéb okból támogatják azt.

Az ismertetett empirikus kutatás nem zárta ki, sőt közvetett módon igazolta a politikai orientáció melletti egyéb tényezők befolyásoló szerepét az Alkotmánybíróság döntéshozatali folyamatában. Ennek mérésére ez az empirikus vizsgálat azonban nem volt használható, így legfeljebb csak spekulatív úton következtethetünk arra, hogy az AB belső viszonyai, a közvélemény, saját intézményi érdekei, a tételes alkotmányjog szakmai szempontjai, a koherens értelmezési gyakorlat kialakításának igénye és esetleg más faktorok is befolyásolják az egyéni állásfoglalásokat. Ezek szerepének meghatározásához más, illetve további kutatásokra lenne szükség.

Az azonban bizonyosnak látszik, hogy amíg az Alkotmánybíróság tagjait politikusok választják ki saját politikai szempontjaik alapján azért, hogy – egyebek mellett – politikai ügyekben hozzanak végső döntést egy olyan alkotmány alapján, amelyet az egyik politikai tábor hozott a saját értékeinek érvényre juttatása és céljainak elérése érdekében, addig az alkotmánybírák

döntéseit mindig jelentős – sőt alighanem meghatározó – mértékben a politika fogja befolyásolni, legyen szó az alkotmánybírák saját politikai preferenciáiról, vagy azokról, akik a testületbe küldték őket.

JEGYZETEK

- ¹ „[A]z alkotmánybíráskodás jogi döntést hoz, (...) a jogi következtetés jogi ereje az, ami az alkotmány jogi »erejét«, minőségét az alkotmánybíráskodási döntésnek kölcsönzi.” Ezért az alkotmánybíráskodás bármilyen igazolásában központi helyet foglal el a jogi érvelés, s az alkotmánybíróság – mint bíróság – alapvető jellemzői a joghozakötöttség, a függetlenség, a pártatlanság és az elfogulatlanság (Bragyova, 1994: 149–150).
- ² „[A]z Alkotmánybíróság esetében független, pártoknak el nem kötelezett szakmai testületről van szó”, s az alkotmányos válság is úgy akadályozható meg, ha „a politikai nézeteltéréseket semleges jogi konfliktussá fordítják át, és egy szakértő, semleges és független fórum pontot tesz a vita végére”. Ez a testület az Alkotmánybíróság, amelynek semlegessége adja morális súlyát. (Sólyom, 2001: 118–119.). A politikai mérlegeléstől független alkotmánybírósági működés mítosza teljesen elterjedt az 1990-es évek elejétől a hazai szakirodalomban. Lásd például Holló: 63.; Paczolay (1995).
- ³ Lásd például Pokol, 1992: 5.; Halmai, 1998: 3.
- ⁴ Az Alkotmány 2010. július 5-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról.
- ⁵ A táblázatban nem szerepel Bihari Mihály, akit a Fidesz–KDNP jelöltjeként választottak meg 2010 júliusában, mert a megbízatása időközben, 2013-ban lejárt.
- ⁶ Az egyetlen kivételnek Bihari Mihály látszik, akit korábbi (1999 és 2008 közötti) alkotmánybírói megbízására a Magyar Szocialista Párt jelölt, s aki korábban MSZP-s parlamenti képviselő volt. 2010 júliusában azonban a jobboldali koalíció jelölte, ami egyes vélekedések szerint annak viszonzása volt, hogy 2007-ben az AB elnökeként támogatta a Fidesz–KDNP ún. szociális népszavazási kezdeményezésének alkotmányosságát. Lásd például: M. László, 2008.
- ⁷ Lásd a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvénynek az Alaptörvénnyel összefüggő egyes átmeneti rendelkezések megalkotása érdekében szükséges módosításáról szóló 2011. évi LXI. törvény 3. §-át, valamint az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény módosításáról szóló 2011. évi LXII. törvény 1. § (1) bekezdését.
- ⁸ Lásd a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 2010. évi CXIX. törvény 1. §-át.
- ⁹ Az Alkotmánybíróság ügyrendjéről szóló 1001/2013. (II. 27.) AB Tü. határozat 59. § (1) bekezdése szerint a teljes ülés szavazással fogadja el határozatait, s ezzel egyidejűleg jelenthetik be a testület tagjai a különvélemény vagy párhuzamos indokolás megfogalmazására vonatkozó szándékukat. A Tü. határozat 13. § (3) bekezdése szerint a teljes ülésről szóló, a szavazás eredményeit is tartalmazó emlékeztető tíz évig nem nyilvános. A minta a német Szövetségi Alkotmány-

bíróság eljárásrendje lehetővé teszi, ahol 1971 óta ugyanilyen szabályok vonatkoznak a szavazások nyilvánosságára és a különvélemények megírásának lehetőségére (Lietzmann, 2006: 269).

¹⁰ Kétségtelen, hogy egyes törvények alkotmányosságának megítélése politikailag semlegesnek vagy legalábbis kisebb jelentőségűnek látszik, ám ez mindig egyéni megítélés kérdése. A vizsgálati körbe vont határozatok teljes körűségének biztosítása ezért erősebb érv volt az összes vonatkozó határozat elemzése mellett, mint a kevésbé fontos törvények normakontroll-ügyeinek kizárása valamilyen egyéni értékítélet alapján.

¹¹ Egyhangúnak vettem azokat a döntéseket, amelyekben nem született egyetlen különvélemény sem, hiszen a párhuzamos vélemény egyetért a határozat érdemi részével, csak az indokolásával nem. Így nem kerültek be a vizsgált adatok közé azok a határozatok, amelyekben volt(ak) párhuzamos vélemény(ek), de különvélemény nem, mint például a 8/2011. (II. 18.), a 29/2011. (IV. 7.), vagy a 37/2011. (V. 10.) AB határozatok, amelyekhez több alkotmánybíró párhuzamos indokolást fűzött.

¹² Bár az egyhangú határozatok kizárása a vizsgálatból problematikus lehet, hiszen azok elvileg éppúgy informálhatnak az alkotmánybírák szakmai vagy politikai értékválasztásairól, mint a megosztott döntések, az itt tárgyalt vizsgálati körben ezek aránya elenyésző volt. Másrészt a nagy tömegű, egyhangúlag elfogadott, technikai jellegű határozatok (például az OVB-határozatok felülvizsgálatai során) megalapozatlanul erős konszenzusra utalhattak volna a testületen belül.

A vizsgált időszakban – és eljárásokban – egyébként összesen kilenc egyhangú határozat született (ebből kettő a visszamenőleges, 98%-os adó ügyében), vagyis az összes vonatkozó határozat 17,6%-ában egyetlen különvélemény sem született. Ezek figyelembe vétele sem változtatott volna azonban lényegesen a felmérés eredményein. Beszámításuk esetén az összesített rangsorban szereplő szélső értékeket mutató Balsai István esetében a vonatkozó adat 0,966-ról 0,971-re, Bragyova Andrásnál 0,027-ről 0,151-re, míg a legkiegyensúlyozottabb adatokat mutató Paczolay Péter tekintetében 0,432-ről 0,478-ra változott volna.

¹³ Mivel néhány ország esetében néha már az alkotmánybírói döntéseket témakör szerint is szegmentálják, ennél kisebb elemszámú empirikus vizsgálatokat is végeznek. Az itt vizsgált határozatok tárgya ráadásul alapjogi ügyektől (lelkiismereti és vallásszabadság, véleménynyilvánítás szabadsága) államszervezeti (bírók jogállása) és gazdasági (nemzeti vagyoni) kérdéseken keresztül szakpolitikai tárgyú jogszabályokig terjedt, és rendkívül sokféle alkotmányjogi problémával foglalkozott.

¹⁴ Nem vettem figyelembe azokat az alkotmányjogi panaszokat elbíráló határozatokat, amelyek egy már elbírált ügyben érkeztek, s így a döntések lényegében ismétlődően technikai jellegűek voltak. Így az AB több olyan alkotmányjogi panaszt elutasított, amelyeket a kormánytisztviselők jogállásáról szóló törvény egy időközben, a 8/2011. (II. 18.) AB határozattal megsemmisített rendelkezésének alkalmazása miatt kezdeményeztek, de a vitatott rendelkezést az AB *pro futuro* hatállyal érvénytelenítette, míg a támadott panasz alapjául szolgáló döntés ezt megelőző időpontban született. Az azonos tárgy – és az eredeti határozattal azonos megosztottság – miatt ezek figyelembe vétele lényegében ugyanazon ügy kapcsán indokolatlanul növelte volna az elterések mértékét, és állandósult szembenállást mutathatott volna csupán ugyanazon véleménykülönbség alapján.

Az alkotmánybírósági többség továbbá több esetben is azt a taktikát alkalmazta, hogy a támadott törvény bizonyos kevésbé lényeges rendelkezéseit megsemmisítette, de a törvényhozó által választott – s valójában kifogásolt – megoldásokat helybenhagyta. Amennyiben a különvélemények ehhez képest lényeges eltérést tartalmaztak – például a teljes törvény megsemmisítésére irányultak –, akkor a többségi határozatot „kormánypártinak” minősítettem, a különvéleményeket pedig „ellenzékinek”, mint például a 20/2014. (VII. 3.) és a 36/2013. (XII. 5.) AB határozatok esetében.

Az adattisztítás harmadik iránya a különvélemények csoportosítása volt, azok alapvető tartalmi ellentéte miatt. Néhány esetben ugyanis olyan alkotmánybírák írtak különvéleményeket a többségi határozathoz, akik egymással álltak szemben legélesebben. A 32/2013. (XI. 22.) AB határozat esetében például, amíg Paczolay Péter és Bragyova András azért nem értett egyet a többségi határozattal, mert a nemzetbiztonsági szolgálatok titkos információgyűjtésének miniszteri engedélyezésének lehetőségét alaptörvény-ellenesnek tartották, s nem elégedtek meg az arra vonatkozó alkotmányos követelmény meghatározásával, addig Salamon László különvéleményében ez utóbbit is indokolatlannak tartotta, Szívós Mária pedig már az indítvány befogadásával sem értett egyet. Az előforduló egy-két ilyen esetben a különvélemények tartalma alapján kategorizáltam az érintett alkotmánybírák állásfoglalását.

¹⁵ 36/2013. (XII. 5.) AB határozat.

¹⁶ Így például az Alkotmánybíróság alkotmányjogi panaszok alapján megosztott döntéseket hozott olyan kúriai végzésekről, amelyeknek jelentős politikai vonatkozásaik voltak, így például pártot elmarasztaló, vagy jogsértően elhelyezett választási plakátról szóló országos, illetve nemzeti választási bizottsági határozatok elbírálásáról, vagy közérdekű adatigénylés megtagadásáról. Lásd 31/2013. (X. 28.) AB határozat, 1/2014. (I. 21.) AB határozat, 5/2014. (II. 14.) AB határozat, 3036/2014. (III. 13.) AB végzés. De lényeges politikai tartalma volt a 8/2014. (III. 20.) AB határozatnak is, amelynek tárgya az Alaptörvény egyes rendelkezéseinek absztrakt alkotmányértelmezése volt.

¹⁷ Balogh Elemér, Balsai István, Bragyova András, Dienes-Oehm Egon, Kiss László, Kovács Péter, Lenkovics Barnabás, Lévy Miklós, Paczolay Péter, Pokol Béla, Stumpf István, Szalai Péter, és Szívós Mária.

¹⁸ Bihari Mihály, Holló András, Juhász Imre, Salamon László és Trócsányi László. Trócsányi László a vizsgált időszak alatt csak nagyon rövid ideig volt alkotmánybíró, mert 2010 őszén lemondott tagságáról, hogy az új koalíció párizsi nagykövete lehessen.

¹⁹ Richard Nixon amerikai elnök egy híres mondása szerint „egy elnök legfontosabb személyi döntései az Egyesült Államok Legfelső Bírósága tagjainak kinevezései”. Idézi Segal–Spaeth, 1993: 125. Ebből arra lehet következtetni, hogy az elnökök hozzájuk hasonló ideológiájú bírákat neveznek ki annak érdekében, hogy befolyásolják a bíróságok döntéseit, akár hosszú időre (uő. 118.).

²⁰ A bírák meglepő függetlenedésére több ismert példa van. Amerikában több elnök is csalódásának adott hangot amiatt, hogy az általa kinevezett bírók nem úgy szavaztak, ahogy azt várták. Theodore Roosevelt elnök pikírt megjegyzése szerint „egy banánból faragott bírónak is több gerince lenne”, mint Oliver Wendell Holmes bírónak, akit ő nevezett ki, de utólag Harry Truman és Dwight D. Eisenhower elnök is egy-egy legfelső bírósági bírót kinevezését (Tom Clarkét,

- illetve Earl Warrenét) tekintette a legnagyobb hibájának. A példákat lásd Epstein–Segal: 2005: 119–120. Ezek az esetek azonban kivételek voltak csupán; összességében nagyon ritkán fordultak elő a *Supreme Court* bírái esetében, s az elnökök a kinevezésekkel többnyire elérték céljaikat (Epstein–Segal, 2005: 121.; Sunstein, Cass R.–Schkade, David–Ellman, Lisa M.–Sawicki, Andres, 2006: 130.; Toobin, 2008: 43). Nemcsak abban a tekintetben van tehát összefüggés, hogy egy demokrata elnök liberális, egy republikánus pedig konzervatív jelölteket nevez ki, hanem abban is, hogy „[m]inél liberálisabb (vagy konzervatívabb) az elnök [aki kinevezi a bírákat], kinevezettjeik annál liberálisabban (vagy konzervatívabban) szavaznak” (Epstein–Segal, 2005: 133).
- ²¹ Jóllehet formailag több más ellenzéki párt (LMP, Együtt-PM, Demokratikus Koalíció) sem jelölt korábban alkotmánybíró, azok egy része a korábbi Magyar Szocialista Pártból szakadt ki, ennél is fontosabb volt azonban, hogy néhány kivételtől eltekintve a vizsgált ügyekben egységes (ellenzéki) magatartást tanúsítottak.
- ²² Kettejük közös sajátossága még, hogy valószínűleg egyikük sem felelt meg az alkotmánybíróvá választás törvényi feltételeinek, amennyiben nem voltak gyakorlati jogászok, s korábban kiemelkedő (vagy egyéb) jogtudományi munkásságuk sem volt; Bihari Mihály ugyan már megválasztásakor is egyetemi tanár és az MTA doktora volt, ami látszólag megfelel a törvényi feltételeknek, ám e címeit nem az állam- és jogtudományokból, hanem politikatudományból szerezte, így azok nem igazolhatták kiemelkedő elméleti jogtudományi teljesítményét. Stumpf István még formálisan sem felelt meg egyik feltételnek sem. Ehhez hasonlóan lásd Halmi, 2014, 36. Nincsenek azonban bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy mindez befolyással lett volna tevékenységükre, másrészt más olyan alkotmánybírákat (például Balsai Istvánt) is megválasztottak, akik szintén nem feleltek meg a feltételeknek, de más alkotmánybírói magatartást tanúsítottak, mint Bihari vagy Stumpf.
- ²³ A testületen belüli polarizáció és a politikai orientáció 2010 utáni megerősödését mutathatja, hogy az AB tagjai között feltehetőleg nem volt olyan éles és standard az elkülönülés a korábban, a második Orbán-kormány 2010 nyári megalakulását megelőzően született jogszabályok normakontrollja során. Ez azért csak feltételezés, mert csupán véletlenszerű, de nem szisztematikusan végzett vizsgálat áll mögötte.
- ²⁴ Egy amerikai felmérés szerint például a Legfelső Bíróság tagjainak szavazási magatartása megbízatásuk első négy évében erősebb korrelációt (.64) mutat az őket kinevező elnök ideológiájával, mint később. Aki pedig legalább tíz évig szolgál a Bíróságon, annál ez az arány már csak .49 (Epstein–Segal, 2005: 136.).
- ²⁵ Amibe belefért a kormánytöbbség számára nagyon fontos, ám alkotmányjogi szempontból rendkívül aggályos törvények jóváhagyása is, mint a Takarékbank államosításáról szóló, vagy az ún. semmisségi törvény alkotmányosságának támogatása.
- ²⁶ Stumpf támogatta például a bírák kényszernyugdíjazását előíró, vagy a semmisségi törvény alkotmányosságát, ellenezte ugyanakkor az új egyházügyi és médiajogi szabályozást. Ráadásul, amíg „ellenzéki” véleményeinek többsége 2011-ben és 2012-ben született, 2013 közepétől erőteljes túlsúlyba kerültek a kormánytöbbséget támogató állásfoglalásai; az utóbbi időszakban az itt vizsgált állásfoglalásainak kétharmadában az AB előtt lévő jogszabályok alkotmányossága mellett foglalt állást. Kiegyensúlyozott összteljesítménye így valójában két ellentétes periódus összegzéséből adódik.

- ²⁷ Így a kormánytisztviselők indoklás nélküli felmentése (8/2011 (II. 18.) AB határozat), a 98%-os visszamenőleges különadó (184/2010. (X. 28.) AB határozat) és a kizárólagos hatalomgyakorlás kísérlete megállapíthatóságának (3025/2013. (II. 12.) AB végzés) ügyében.
- ²⁸ A politikai szembenállás fenntartását erősítheti továbbá, hogy úgy tűnik, Magyarországon van (politikai) élet az AB-tagság után is: Sólyom László köztársasági elnök, Trócsányi László nagykövet és miniszter lett alkotmánybíróvá pályafutása után.
- ²⁹ Természetesen nem az alkotmánybíráknak a vizsgált jogszabályok alkotmányosságáról kialakított véleményeinek standard eltérései számítanak, hiszen ezek önmagukban nem bizonyítják, hogy az eltéréseknek politikai motivációik lennének. A bizonyíték a jelölt politikai oldalaknak ugyanazokban az ügyekben képviselt nézeteivel való, többnyire nagyon erős korreláció.
- ³⁰ Megjegyzem, hogy azoknál, akiknek alkotmánybíróvá jelölésük előtt nem volt sem jogtudósi, sem bírói előéletük (mint például Bihari Mihály, Stumpf István, Balsai István vagy Salamon László), ez az érv eleve nem jöhet szóba.
- ³¹ Ha a bírák szavazási magatartása a konzervatív–liberális ideológiai osztályozás alapján jelentősen eltér a középértéktől, akkor biztonságosan következtetni lehet arra, hogy ez magyarázó változója a bírói magatartásnak (Spaeth, 2008: 760.).
- ³² Tagadhatatlan azonban, hogy bizonyos jogi felfogások következetes képviselete megjelent egy-egy bírónál, mint például a korábbi alkotmánybíróvági határozatokkal (illetve az azokban foglalt konstrukciókkal) szembeni fenntartások Pokol Béla több különvéleményében, arra hivatkozással, hogy azok az új alkotmányszöveg miatt már nem tekinthetők feltétlenül iránymutatóknak. Lásd például a 174/2011. (XII. 29.) AB határozathoz fűzött különvéleményét.
- ³³ Balázs Zoltán kvalitatív elemzéssel meggyőzően bizonyítja, hogy az AB egyes tagjai 2010 után tisztán politikai érveléseket használtak álláspontjuk alátámasztására (Balázs, 2014.).
- ³⁴ Hasonlóan erős korrelációt máshol is mértek már. Egy amerikai felmérés szerint a Warren-bizottság óta 2008-ig kinevezett bírák esetében a bírák politikai ideológiai elkötelezettsége és szavazási magatartása közötti korrelációs koefficiens értéke 0.78 volt, amiből azt a következtetést vonták le, hogy alapvetően ez az elkötelezettség befolyásolja a bírói állásfoglalásokat (Segal, 2008: 26.).
- ³⁵ A körkörös érvelés vádját Segal és Spaeth azzal igyekeznek elkerülni, hogy a Legfelső Bíróság bíráinak múltbéli szavazási magatartásával nem politikai attitűdjeiket magyarázzák, hanem annak alapján jósolják meg a bírók későbbi szavazatait. A jövőbeli szavazások becslésének pontossága pedig bizonyítja a független változó magyarázó erejét, vagyis a bírói attitűdök szerepét a döntéshozatalban (Segal–Spaeth, 1993: 24–25.). Úgy tűnik azonban, hogy ezen a módon csak közbeiktatnak egy eljárást (a későbbi szavazási magatartás előrejelzését), de közvetett módon mégiscsak a szavazási magatartásból vezetik le az attitűdök meghatározó szerepét. Egy további megoldásuk egy másik proxymódszer alkalmazása; ennek során a bírójelöltek előzetes sajtóbeli megítélését vetették össze a megválasztott bírák későbbi tényleges szavazási magatartásával, ami megerősítette az eredeti mérési eredményeket.
- ³⁶ Mint láttuk, egy esetben – Trócsányi Lászlónál – megfelelő adatok hiányában a politikai elkötelezettség nem volt vizsgálható.

IRODALOM

- Annus, Taavi (2007): Courts as Political Institutions. *Juridica International*, No. XIII.
- Balázs Zoltán (2014): *A közérdek az alkotmánybíráskodásban (2012-2014)*. Kézirat.
- Bragyova András (1994): *Az alkotmánybíráskodás elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet.
- Epstein, Lee–Segal, Jeffrey A. (2005): *Advice and Consent. The Politics of Judicial Appointments*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- Garoupa, Nuno (2010): Empirical Legal Studies and Constitutional Courts. *Indian Journal of Constitutional Law*, Vol. 4., No. 3.
- Halmi Gábor (1998): Népszavazás és alkotmánybíráskodás – a politika és jog határán. *Beszélő*, Vol. 3., No. 3.
- Halmi Gábor (2014): In memoriam magyar alkotmánybíráskodás. A pártos alkotmánybíráskodás első éve. *Fundamentum*, Vol. 18., No. 1-2.
- Holló András (é.n.): *Az Alkotmánybíróság. Alkotmánybíráskodás Magyarországon*. Útmutató Kiadó, Budapest.
- Hönnige, Cristoph (2007): *Verfassungsgericht, Regierung, und Opposition – Die vergleichende Analyse eines Spannungsdreiecks*. Wiesbaden, VS Verlag.
- Hönnige, Cristoph (2009): The Electoral Connection: How the Pivotal Judge affects Oppositional Success at European Constitutional Courts. *West European Politics*, Vol. 32., No. 5.
- Landfried, Christine (2006): Die Wahl der Bundesverfassungsrichter und ihre Folgen für die Legitimität der Verfassungsgerichtsbarkeit. In: van Ooyen, Robert Chr.–Möllers, Martin H. W. (Hrsg.): *Das Bundesverfassungsgericht im politischen System*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Lietzmann, Hans J. (2006): Kontingenz und Geheimnis. Die Veröffentlichung der Sondervoten beim Bundesverfassungsgericht. In: van Ooyen, Robert Chr.–Möllers, Martin H. W. (Hrsg.): *Das Bundesverfassungsgericht im politischen System*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Lindquist, Stefanie A.–Yalof, David A.–Clark, John A. (2000): The Impact of Presidential Appointments to the U.S. Supreme Court: Cohesive and Divisive Voting within Presidential Blocs. *Political Research Quarterly*, Vol. 53., No.4.
- M. László Ferenc (2008): Bihari Mihály pályaképe – A munkaruhától a talárig. *Magyar Narancs*, No. 24.
- Möllers, Christoph (2011): Legalität, Legitimität und Legitimation des Bundesverfassungsgerichts. In: Jestaedt, Matthias–Lepsius, Oliver–Möllers, Christoph–Schönberger, Christoph: *Das engrenzte Gericht. Eine kritische Bilanz nach sechzig Jahren Bundesverfassungsgericht*. Berlin, Suhrkamp Verlag.
- Paczolay Péter (1995): Alkotmánybíráskodás a politika és jog határán. In: Paczolay Péter (vál., szerk., stb.): *Alkotmánybíráskodás. Alkotmányértelmezés*. Budapest.
- Pokol Béla (1992): Aktivistá alkotmányjogász vagy parlamenti törvénybarát? A magyar alkotmánybíráskodásról. *Társadalmi Szemle*, Vol. 47., No. 5.
- Robertson, David (2010): *The Judge as Political Theorist. Contemporary Constitutional Review*. Princeton and Oxford, Princeton University Press.

- Segal, Jeffrey A.–Spaeth, Harold J. (1993): *The Supreme Court and the Attitudinal Model*. New York, Cambridge University Press.
- Segal, Jeffrey A. (2008): Judicial Behavior. In: Whittington, Keith E.–Kelemen, Daniel R. and Caldeira, Gregory A. (eds.): *The Oxford Handbook of Law and Politics*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Somody Bernadette (2014): Újmagyar alkotmánybíráskodás. *Fundamentum*, Vol. 18., No. 1-2.
- Sólyom László (2001): Az Alkotmánybíróság önértelmezése. In: Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Spaeth, Harold J. (2008): Reflections about Judicial Politics. In: Whittington, Keith E.–Kelemen, Daniel R.–Caldeira, Gregory A. (eds.): *The Oxford Handbook of Law and Politics*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Sulfridge, Wayne (1980): Ideology as a Factor in Senate Consideration of Supreme Court Nominations. *The Journal of Politics*, Vol. 42., No. 2.
- Sunstein, Cass R.–Schkade, David–Ellman, Lisa M.–Sawicki, Andres (2006): *Are Judges Political? An Empirical Analysis of the Federal Judiciary*. Washington, Brookings Institution Press.
- Toobin, Jeffrey (2008): *The Nine. Inside the Secret World of the Supreme Court*. New York, Anchor Books.
- Wesel, Uwe (2004): *Der Gang nach Karlsruhe. Das Bundesverfassungsgericht in der Geschichte der Bundesrepublik*. München, Karl Blessing Verlag.

A MÉDIA GYARMATOSÍTÁSA

Miért tartják egyes közép- és kelet-európai kormányok tiszteletben a sajtó szabadságát – és mások miért nem?

Bajomi-Lázár Péter

(Budapesti Gazdasági Főiskola Társadalomtudományi Intézet,

Médiakutató című folyóirat)

ÖSSZEFOGLALÓ

Miért rosszabb a sajtószabadság helyzete általában Közép- és Kelet-Európában, mint általában Nyugat-Európában? Miért különbözik a sajtószabadság helyzete az egyes közép- és kelet-európai országokban, illetve azokon belül a különböző időszakokban? E kérdésekre a pártrendszerek és a médiarendszerek közötti összefüggések feltárásával keresek választ. Az első kérdést vizsgálva úgy érvelek, hogy a fiatal demokráciák fiatal pártjai nélkülözik a pártépítéshez és a pártszervezéshez szükséges forrásokat, amelyeket az állam és a média gyarmatosításával és kizsákmányolásával pótolnak; a média megszállása magyarázza, hogy a sajtószabadság helyzete általában rosszabb Keleten, mint Nyugaton. A közép- és kelet-európai régióon belül a sajtószabadság helyzetében térben és időben megfigyelhető variációkat a média gyarmatosításának különböző mintázataival magyarázom: minél centralizáltabbak a kormányzó pártok döntéshozó mechanizmusai, annál nagyobb az egypárti médiagyarmatosítás valószínűsége, és minél decentralizáltabbak a döntéshozó mechanizmusai, annál nagyobb a többpárti médiagyarmatosítás valószínűsége. A média egypárti gyarmatosítása jobban korlátozza a sajtószabadságot, mint a média többpárti gyarmatosítása. Más szavakkal: posztkommunista kontextusban minél gyengébb a kormány, annál erősebb a média.*

Kulcsszavak: kartellpárt ■ klientizmus ■ pártrendszerek ■ sajtószabadság

BEVEZETÉS: KÁDEREK, KLIENSEK ÉS KARTELLPÁRTOK

Lengyelországban a 2005 szeptemberében tartott országgyűlési választást a Törvény és Igazság párt (PiS), valamint két leendő koalíciós partnere, a Len-

* Írásom alapja a PARTY COLONISATION OF THE MEDIA IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE címmel nemrégiben megjelent könyvem (Budapest & New York, Central European University Press, 2014). Az itt magyarul olvasható gondolatok egy része megjelent az *East European Politics & Societies* folyóiratban (Vol. 27, No. 1, 67–87, February 2013) THE PARTY COLONISATION OF THE MEDIA. THE CASE OF HUNGARY címmel, illetve megjelenés előtt áll a *Central European Journal of Communication* folyóiratban (Vol. 8, No. 1, 2015) EXPLAINING VARIATIONS IN MEDIA FREEDOM címmel, valamint a *Media and Politics in New Democracies: Europe in a Comparative Perspective* című kötetben POLITICAL ACTORS AND THE COLONISATION OF THE MEDIA cím alatt (ed.: Jan Zielonka, Oxford University Press, 2015). E közlés célja az, hogy fontosabbnak gondolt érveimet magyarul is elérhetővé tegyem.

gyel Köztársaság Önvédelme és a Lengyel Családok Ligája nyerte. Az új parlamenti többség egyik első lépéseként új törvényt fogadott el, amely újraírta a médiahatóság, a Nemzeti Műsorszolgáltatási Tanács tagjainak kinevezési szabályait. A következő hetekben a tanács régi tagjait felmentették, helyükre újakat neveztek ki. Az új tagok kivétel nélkül az új kormánypártokhoz kötődtek. Például a testület új elnöke, Elżbieta Kruk korábban a PiS egyik helyi szervezetét vezette, egyik új tagja, Witold Kołodziejski a PiS varsói tanácsának dolgozott, másik új tagja, Tomasz Borysiuk a Lengyel Köztársaság Önvédelme párt parlamenti képviselőjének fia volt. Kazimierz Marcinkiewicz és Jarosław Kaczyński kormányai alatt a Lengyel Televízió felügyelő bizottságának kilenc tagjából öt a kormánypártokhoz kötődött; a testület elnöke, Janina Goss korábban a PiS egyik helyi szervezetének pénztárnoka volt. A Lengyel Televízió kuratóriumának öt tagja közül három kapcsolódott a PiS-hez; elnöke, Andrzej Urbański azelőtt Lech Kaczyński elnök tanácsadójaként dolgozott. 2006 májusában Bronisław Wildsteint neveztek ki a Lengyel Televízió elnökének, aki a PiS-t vezető Jarosław Kaczyńskival folytatott megbeszélés után fogadta el a posztot. A Lengyel Televízió hírszerkesztőségének régi vezetőjét, Robert Kozakot elbocsátották, a vezető pozíciókat a Kaczyński-fivérekhez közeli újságírók töltötték be. A hírszerkesztőség új vezetőhelyettesét Janusz Kaczmarek igazságügyi miniszter olyan szerkesztőként ajánlotta Urbański figyelmébe, aki „majd nekünk dolgozik”. A volt televíziós újságíró, Jacek Żakowski szerint: „A közszolgálati média vezető pozícióit a PiS olyan politikai kommentátorok között osztotta szét, akik a választási kampány alatt a pártot támogatták”¹ (Klimkiewicz, 2007; Głowacki, 2008; Krajewski, 2008).

A volt kommunista (vagy volt államszocialista) Lengyelországot elemzők szerint olyan politikai kultúra jellemzi, amelynek „alapját a klientizmus és a személyes kapcsolatok” jelentik (Gwiazda, 2008: 806.), és amelynek része az is, hogy „a közmédia pozícióit gyarmatosítják” (Sula, 2008: 153.), olyannyira, hogy „a Kommunista Párt egyetlen némenklatúrájának helyét többpárti némenklatúra vette át. [...] A folyamatot Kaczyński pártja gyorsította fel, amely listát készített azokról a jelöltekről, akik az adminisztrációban szerepet vállalhattak” (Dobek-Ostrowska, 2012: 42ff). A 2005-ös kormányváltást követő években a Freedom House és a Reporters Without Borders leminősítette a sajtószabadság lengyelországi helyzetét.

Mindez nem lengyel sajátosság. Számos volt kommunista országban találunk példát arra, hogy az új parlamenti többség új médiatörvényt fogad el, majd – egy új némenklatúra-rendszer segítségével – megszállja a médiahatóságot, a közmédiát és időnként a nemzeti hírügynökséget, ami azután a sajtószabadság helyzetének romlásához vezet. A közép- és kelet-európai fiatal demokráciák új pártjainak többsége szükségszerűen felülről szervezve, tömegbázis nélkül jött létre. Társadalmi kapcsolataik – legalábbis kezdetben – gyengék voltak.

E pártok nélkülözték a pártépítéshez, a pártszervezéshez, a választási kampányokhoz és a választókkal való folyamatos kapcsolattartáshoz szükséges forrásokat. Hogy e nehézségeket kezeljék, formális döntéshozatali mechanizmusait centralizálták, forráshiányuk csökkentése érdekében pedig megszállták az államot és a médiát, s az így az ellenőrzésük alá vont forrásokkal honorálták kádereik és kliensek pártépítő munkáját. Michels *Politikai pártok* című könyve (1911/2001) óta politikatudományi axióma, hogy a pártok – a pártokon belül pedig a pártvezetők – hatalmuk maximalizálására és pozíciójuk stabilizálására törekednek: az „oligarchia vastörvénye” szerint a párt idővel eszközből céllá válik. A pártok és az állam közötti szimbiózist, vagyis az állami forrásokra támaszkodó *kartellpárt* megjelenését nemcsak Közép- és Kelet-Európában (például Karasimeonov–Lyubenov, 2007; Sula, 2008), hanem Nyugat-Európában is megfigyelték (Katz–Mair, 1995). Ám – mint látni fogjuk – a fiatal, konszolidálódó (vagy épp dekonszolidálódó) demokráciákat jobban jellemzi, mint a konszolidált demokráciákat.

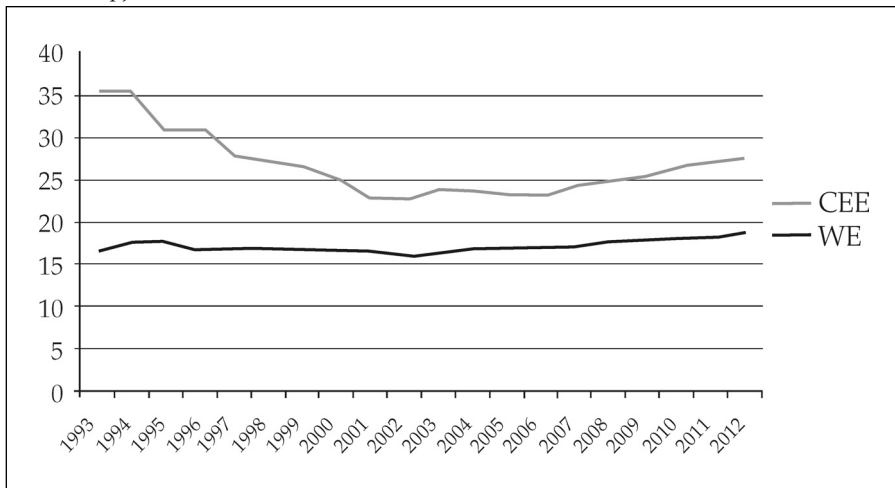
RENDSZERVÁLTÁS ÉS SAJTÓSZABADSÁG

A sajtószabadság megteremtése a rendszerváltás előtt valamennyi kommunista országban a demokratikus ellenzékek egyik kulcstörekvése volt, az 1989–91-es változások pedig véget vetettek a pártállamok média feletti monopolisztikus ellenőrzésének. A sajtószabadság kikiáltása és törvénybe foglalása azonban nem feltétlenül jelentette a sajtószabadság konszolidációját is. Hiába hoztak az immár demokratikusan választott parlamentek formálisan demokratikus médiatörvényeket, hiába teremtették meg mindazokat az intézményeket, amelyeknek feladata az lett volna, hogy megvédjék a közmédia politikai függetlenségét, hiába privatizálták a sajtó nagy részét, hiába engedélyezték a kereskedelmi rádiók és tévék működését, megteremtve a sokszínű tömegtájékoztatás lehetőségét, a sajtószabadság újra és újra csorbult az 1990-es és a 2000-es években. A legkülönbözőbb – régi és új, bal- és jobboldali – politikai élitek egyaránt, de nem egyforma mértékben igyekeztek nyomást gyakorolni a médiára, gyakorta szorosan együttműködve a hazai üzleti befektetőkkel. Számos elemző *sajtószabadság-deficitről* számol be a régió különböző országaiban, és azt írja: a hírmédia teljesítménye egyaránt elmaradt a normatív várakozásoktól és a nyugat-európai hírmédia teljesítményétől (Paletz et al., 1995, Sparks–Reading, 1998; Gunther–Mugham, 2000; Gross, 2002; Sükösd–Bajomi-Lázár, 2003; Paletz–Jakubowicz, 2003; Czepek et al., 2008; Klimkiewicz, 2010; Jakubowicz, 2012). Például Trionfi (2001: 49.) szerint: „Kétségtelen, hogy a kommunista rendszer bukása óta a sajtószabadság jelentős fejlődésen ment keresztül Közép- és Kelet-Európa új demokráciáiban. Mégis, az újságírók folyamatosan olyan

törvényekbe és gyakorlatokba ütköznek, amelyek komolyan korlátozzák a szólásszabadságot és az információk szabad folyását. [...] A rágalmozástól a nemzetbiztonságig, a magántitoktól a bírói intézkedéssel szembeni engedetlenségig a törvényeket gyakran használják olyan információk és vélemények eltitkolására, amelyeknek alapvetően napvilágra kellene kerülniük. [...] Kellemetlen riportok megjelenésének megakadályozásához gyakran alkalmaznak fizikai erőszakot, fenyegetést és megfélemlítést. Ráadásul a független média finanszírozásának hiánya és a médiatulajdon koncentrációja is bénítóan hat.”

Valamennyi médium közül a közszolgálati televízióra nehezedett a legnagyobb politikai nyomás (Dragomir 2005). Mint Dragomir és Thompson (2008: 39.) írja: „A politikai elíttek számos [közép- és kelet-európai] országban igyekeznek az ellenőrzésük alatt tartani a közszolgálati médiát. [...] Nyíltan arra törekednek, hogy befolyást szerezzenek felette, rendszerint úgy, hogy a híveiket delegálják a média irányító testületeibe. [...] A Lengyel Televízió felügyelő bizottságának tagjait ma is a pártok képviselői közül választják, szakmai tapasztalatuk nincs. Köztük találjuk egy helyi lovarda tulajdonosát, a varsói polgármester közeli ismerősét, valamint a volt miniszterelnök édesanyjának gyógyfűszállítóját. A Román Televízió testületét ugyanazokkal a mechanizmusokkal választják ki, amelyek politikai pórázon tartják az intézményt.”

1. ábra. A sajtószabadság átlagos mértéke Közép- és Kelet-Európában (CEE), illetve nyugat Európában (WE), 1993 és 2012 között a Freedom House történelmi sajtószabadság-indexe alapján²

E kvalitatív értékeléseket megerősítik a sajtószabadság állapotát mérő kvantitatív vizsgálatok is. A Freedom House 1993 és 2012 közötti időszakot tükröző sajtószabadság-indexe szerint a sajtószabadság helyzete rosszabb volt az

Európai Unió keleti tagállamainak többségében, mint a nyugatiak többségében (lásd az 1. ábrát).³ Általában a médiarendszerek és különösen a sajtószabadság helyzete természetesen különbözik az egyes volt kommunista országokban. Az elemzők a média kontextusában ezért nemegyszer „posztkommunizmusokról” (*multiple post-communisms*, Jakubowicz–Sükösd, 2008: 25.) vagy „széttartó utakról” (*divergent paths*, Mungiu-Pippidi, 2013: 40.) beszélnek. Közép- és Kelet-Európa országai nem egyetlen modellt, hanem „kevert, hibrid, heterogén, dinamikus régiót” alkotnak (Balčytienė, 2013: 32.).

A Freedom House részletes adatai szerint a médiaszabadság helyzete viszonylag jó volt a Cseh Köztársaságban, Észtországban, Lettországban, Lengyelországban és Litvániában, közepes volt Magyarországon (2010-ig, amikor a szervezet leminősítette), Szlovákiában és Szlovéniában, és rossz volt Bulgáriában és Romániában. A Freedom House történelmi sajtószabadság-indexe azt is elárulja, hogy az egyes volt kommunista országokban az idő multával nagymértékben változott a sajtószabadság helyzete – különösen a kormányváltások után. A sajtószabadság viszonylag rossz helyzetét az elemzők általában azzal magyarázzák, hogy a médiatörvények rosszak, gyakorlati megvalósításuk pedig még rosszabb – vagyis a sajtószabadság helyzete akkor javulna, ha jobb médiatörvényeket gondosabban ültetnének át a gyakorlatba (Dragomir, 2005; Jakubowicz, 2012).

Miért rosszabb a sajtószabadság helyzete általában Közép- és Kelet-Európában, mint általában Nyugat-Európában? Miért különbözik a sajtószabadság helyzete az egyes közép- és kelet-európai országokban, illetve azokon belül a különböző időszakokban? Az alábbiakban erre a két kérdésre keresek választ.

A sajtószabadság helyzetét közép- és kelet-európai kontextusban számos különböző tényező befolyásolhatja. A *sajtószabadság konszolidációjához* legalább az alábbi feltételeknek kell teljesülniük (Bajomi-Lázár, 2008):

- intézményes feltételek (vagyis demokratikus médiatörvények, médiahatóságok és egyéb médiaintézmények, lásd Milton, 1997),
- kulturális feltételek (vagyis politikai konszenzus arról, hogy a sajtószabadság és a főszebály és a cenzúra a kivétel, lásd Hall–O’Neil, 1998; Jakubowicz, 2003),
- attitudinális feltételek (vagyis a választók sajtószabadság iránti elkötelezettsége, lásd Downing, 1996),
- professzionális feltételek (vagyis szakmai konszenzus az újságírók körében a kritikus újságírás elsőbbségéről, lásd Vajda, 2001),
- üzleti feltételek (vagyis konszenzus a tulajdonosok körében arról, hogy a média inkább gazdasági, mint politikai befektetés, lásd Štětka, 2012; Örnebring, 2012),
- gazdasági feltételek (vagyis erős hirdetési és közönségpiac, lásd Sparks, 2012), és

- „külső” feltételek (vagyis az olyan politikai aktorok aktív szerepvállalása a sajtószabadság tiszteletben tartása érdekében, mint például Európai Unió, lásd Rupnik–Zielonka, 2013).

A sajtószabadság konszolidációját vagy dekonszolidációját az magyarázhatja, hogy a fenti feltételek mennyiben teljesülnek vagy nem teljesülnek. Minél több tényező minél nagyobb mértékben teljesül, annál stabilabb a sajtószabadság helyzete.

A fenti feltételek többsége az idő múltával csak keveset változik. Kettő közülük ugyanakkor meglehetősen gyakran módosul: mivel az új kormányok hajlamosak új médiatörvényeket kezdeményezni és új médiafelügyeleti szakembereket kinevezni, az intézményes és a kulturális feltételek gyorsabban változnak – vagyis a médiatörvények és azok gyakorlatba való átültetése gyakrabban módosul –, mint a sajtószabadság többi közvetlen feltétele. Az alábbiakban azt is vizsgálom, hogy e két feltétel változása miként magyarázza a sajtószabadság rövid távú változásait néhány közép- és kelet-európai országban.

AZ ÁLLAM ÉS A MÉDIA GYARMATOSÍTÁSA

Először Siebert, Peterson és Schramm (1956/1963: 1.) fogalmazta meg azt a tételt, hogy „a sajtó mindig felveszi azoknak a társadalmi és politikai struktúráknak a formáját és színezetét, amelyek között működik”. Később Seymour-Ure írt arról, hogy „nyilvánvaló történelmi összefüggések mutatkoznak a sajtó és a pártrendszer között”. A közelmúltban Hallin és Mancini (2004/2008: 19.) ugyancsak „a médiarendszerek és a politikai rendszerek szerkezeti és történeti összefüggéséről” értekezett. Dolgozatomban e kutatási hagyományt követve azt vizsgálom, milyen hatást gyakorolnak a volt kommunista országokban a pártrendszerek a médiarendszerekre.

Két irányzatot kötök össze: egyfelől azokét a médiakutatókét, akik a sajtószabadság kérdésére összpontosítottak, és abból a feltevésből indultak ki, hogy a különböző politikai aktorok (politikuskok, pártok, oligarchák, egyházak stb.) azért igyekeznek a befolyásuk alá vonni a médiát, hogy így formálhassák a közvéleményt és a választói magatartást (például Trionfi, 2001; Paletz–Jakubowicz, 2003; Czeppek et al., 2008; Mungiu-Pippidi, 2008), másfelől azokét a politológusokét, akik az állam pártok általi megszállását és az állami források kizsákmányolását tanulmányozták (például O’Dwyer, 2004; Kopecký, 2006; Grzymała-Busse, 2007; Kopecký–Scherlis, 2008). Kulcsfogalmam a két kutatási irányzatot összekötő „médiagyarmatosítás” (*party colonisation of the media*): ennek segítségével igyekszem egyfelől a pártok és a pártrendszerek, másfelől a sajtószabadság közötti összefüggéseket feltérképezni Közép- és Kelet-Euró-

pában, különösen Bulgária, Lengyelország, Magyarország, Románia és Szlovénia esetét elemezve.

A korábbi összehasonlító vizsgálatok arról árulkodnak, hogy a pártok és a pártrendszerek sok tekintetben különböznek Közép- és Kelet-, illetve Nyugat-Európában. A közép- és kelet-európai pártoknak átlagosan feleannyi tagjuk volt, mint a nyugat-európaiaknak (a választók 2,84 százaléka szemben a választók 4,40 százalékaival, lásd Mair–van Biezen, 2001). Az új demokráciákban fele annyi válaszadó bízott a pártokban, mint a régi demokráciákban (a választók 14,30 százaléka szemben a választók 29,2 százalékaival, lásd IDEA 2007). Az ingadozó választók száma pedig átlagosan háromszor olyan magas volt Keleten, mint Nyugaton (a választók 40,75 százaléka szemben a választók 13,44 százalékaival, lásd Mainwaring–Torcal, 2005). A fiatal demokráciák fiatal pártjai kevesebb bevételre tettek szert tagdíjából, kisebb párthűséggel és pártfegyellemmel, valamint nagyobb párton belüli instabilitással kellett megbirkózniuk. Emellett gyakrabban váltottak ideológiát, mint a konszolidált demokráciák pártjai. A pártszakadások és a pártösszeolvadások ugyancsak gyakoribbnak tűnnek Keleten, mint Nyugaton. A pártok Közép- és Kelet-Európában jellemzően kevésbé ágyazódtak be a társadalomba, így – mint korábban már utaltam rá – híján voltak a pártépítéshez, a pártszervezéshez, a választási kampányokhoz és a választókkal való kapcsolattartáshoz szükséges forrásoknak (Biezen, 2000; Lewis, 2001; Jungerstam-Mulders, 2006; Enyedi–Bértoa, 2010).

Hogy gyengeségüket kompenzálják és pozíciójukat stabilizálják, a pártok igyekeztek megszállni az államot és kizsákmányolni forrásait. Kopecký (2006: 258ff) az állam „gyarmatosításának” (*party colonization of the state*) nevezi azt a stratégiát, amelynek révén „állami forrásokkal honorálják a politikai támogatást”. Kopecký és Scherlis (2008: 358.) továbbá úgy érvel, hogy az állam megszállásának célja a pártfogás (*party patronage*), azaz a pártok „állami pozíciókkal jutalmazták a támogatóikat az általuk a múltban nyújtott szívességeket honorálva vagy a jövőben elvárt szívességekért nyújtott előlegként”. Rupnik és Zielonka (2013: 13.) szerint Közép- és Kelet-Európa számos országában „az állam [...] különböző érdekcsoportok túszául esett. [...] A jog pártérdekeket szolgál, a közpolitika a magáncélú forráskivonás eszközévé válik [...] úgy látszik, különösen a pártok viselkednek parazitaként”. Balčytienė (2013: 35, kiemelés tőlem – B. L. P.) pedig megjegyzi, hogy: „A politikát és a médiát a közép- és kelet-európai országokban részint az »egyezségek kultúrája«, részint a különböző, *informálisan* szerveződő partneri hálózatoktól való függés formálja.”

A politikai pártok gyakran nemcsak az államot, hanem a médiát is igyekeznek megszállni (Corneo, 2005; Petrova, 2005; Besley–Prat, 2006; Mungiu-Pippidi, 2013). A médiatörvényeket úgy szövegezik, hogy forrásokat vonhasanak ki a médiából és juttathassanak kádereiknek és klienseiknek, így hálálva

meg a pártoknak a múltban tett vagy a jövőben elvárt „szívességeket”. A médiahatóságok, a közszolgálati médiumok és a nemzeti hírügynökségek vezető testületei, vagyis a médiaforrások elosztását menedzselő szervek így nemegyszer a politikai hatalom „közvetlen kiterjesztéseként” (Jakubowicz, 2012: 16.) vagy transzmissziós szíjaként működtek, lehetővé téve, hogy a pártok nyomást gyakoroljanak ezekre az intézményekre. A formálisan a média függetlenségét biztosító intézmények így informálisan nemegyszer épp a politikai presszúra eszközeivé válnak.

Felmerül a kérdés, hogy ha a közép- és kelet-európai pártok gyengék, akkor miként lehetnek képesek a saját szükségleteikhez igazítani a médiatörvényeket. Kitschelt munkatársaival (1999) arra hívja fel a figyelmet, hogy a volt kommunista országokban a politikai pártok játsszák a legfontosabb szerepet a társadalmi értékek és érdekek közvetítésében és képviselésében. Kopecký (2006) pedig megjegyzi, hogy – Lettország kivételével – az Európai Unióhoz csatlakozott valamennyi volt kommunista ország alkotmánya szinte kizárólag a politikai pártok kontextusában definiálja a politikai részvételt. Grzymała-Busse (2007) szerint a pártoknak Közép- és Kelet-Európában gyakorlatilag monopóliumuk van a szakpolitikák és a forráselosztás felett, mert más politikai aktorok – az államelnökök, a civil szervezetek és a szakszervezetek – még náluk is gyengébbek. Más szavakkal: a közép- és kelet-európai pártok jellemzően gyengébbek, mint a nyugat-európai pártok, de jellemzően erősebbek, mint saját országaik határain belül potenciális riválisaik. Lewis (2001) ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a pártok szerepe országról országra változik. Lengyelországban például a rendszerváltást követő első években fontos szerepet játszottak a köztársasági elnökök és a szakszervezetek is. Magyarországon és Szlovéniában ma is nagy lobbyerőt képviselnek a nagyegyházak (amelyek kisebb médiabirodalmakat építettek ki), Bulgáriában és Romániában pedig állítólag megőrizték befolyásukat a kommunista titkosszolgálatok láthatatlan hálózatai. A civil társadalom viszonylagos gyengesége – amelyet például a civil szervezetek alacsony taglétszáma jelez – annyiban talán posztkommunista sajátosság, hogy a régióban ma is tovább él az egykori kommunista szervezetekkel szemben kialakult bizalmatlanság, amelynek oka az lehet, hogy a rendszerváltás előtti rezsimek valamennyi társadalmi szerveződési formát az ellenőrzésük alá vonták (Howard, 2002; Bernhardt–Karakoç, 2007).

A médiaszabályozás ezért jellemzően a pártok közötti (és a pártokon belüli) küzdelmek és alkuk eredménye, így egyaránt hatást gyakorolnak rá a pártok szükségletei, lehetőségei, valamint külső és belső erőviszonyai. A sajtószabadságra és a sokszínű tömegtájékoztatásra tett kötelező retorikai utalások mögött a pártok a médiatörvényeket nemegyszer a források újraelosztásának eszközeként kezelik. A médiapolitika sokszor nem a közjót szolgálja, hanem partikuláris érdekeket elégít ki. Sparks (2012: 44.) például arra hívja fel a fi-

gyelmet, hogy „a [média]források elosztása nagyon gyakran politikai tényezők közvetlen eredménye” volt. A legkézenfekvőbb példát a kereskedelmi műsor-szórásban használt rádió- és televíziófrekvenciák elosztása során a régió számos országában érvényesülő politikai részrehajlás jelenti.

Míg a médiamegszállás (*media capture*) széles körben használt fogalma azt állítja, hogy a pártok azért vonják ellenőrzésük alá a médiát, hogy üzeneteiket eljuttassák a nagyközönséghez, befolyásolva a közvéleményt és a választói magatartást (lásd Corneo, 2005; Petrova, 2005; Prat, 2006; Mungiu-Pippidi, 2008), a képet árnyalják azok az interjúk, amelyeket a „Média és demokrácia Közép- és Kelet-Európában” című kutatási projekt keretében tíz, volt kommunista országban vezető pártpolitikusokkal készítettünk kollégáimmal, elsősorban Václav Štětkaival és Henrik Örnebringgel.⁴ Míg egyes politikusok úgy gondolták, hogy a média nagy hatást gyakorol a közvélekedésre és a választói magatartásra, több politikus azt mondta, e hatás legalábbis kétséges, a média megszállása pedig akár bumerángthatású is lehet, azaz nem megnyerni segít a választókat, hanem elidegeníti őket:

A sajtó és az emberek viselkedése közti kapcsolat gyakran megjósolhatatlan. (Cseh Szociáldemokrata Párt)

Az elmúlt húsz év bizonyítja, hogy az, aki szigorú ellenőrzésnek veti alá a közszolgálati médiát, elveszíti a következő választást. (Lehet Más a Politika)

Több bizonyíték szól amellett, hogy azok, akik ellenőrzik a médiát, elveszítik a választást, mint amellett, hogy megnyerik. (Lengyel Parasztpárt)

A pártom, mint minden más párt is, túlbecsüli a média szerepét. (Demokratikus Liberális Párt, Románia)

A médiának nincs akkora befolyása, amekkorát hinni szeretne. [...] A közszolgálati média ellenőrzése kontraproduktív. [...] A szavazó nem hülye. (Szlovák Demokrata és Keresztény Unió)

A média feletti túlzott ellenőrzés visszaüt. (Szociáldemokrata Párt, Szlovénia)

A médiagyarmatosítás fogalma több különböző motívum együttes hatásával magyarázza a média feletti politikai ellenőrzést. Eszerint a pártok média feletti befolyásának nemcsak az a célja, hogy ellenőrzésük alá vonják az információkat és elérjék reménybeli szavazóikat (ahogyan azt a *media capture* koncepciója véli), hanem az is, hogy különböző forrásokat vonjanak ki a médiából: értékesíthető műsoridőt, rádió- és tévéfrekvenciákat, a médiahatóság, a közszolgálati média és a nemzeti hírügynökség vezető testületeinek jól fizetett pozícióit, a műsorok gyártására és az állami hirdetésekre szánt összegeket. Ezt támasztják alá egyes politikusok válaszai is:

- A közszolgálati média nagy üzlet, rengeteg pénz van benne. [A média feletti ellenőrzés] inkább az üzletről szól, mint a közvetített tartalmakról. (Hagyomány–Felelősség–Prosperitás 09 párt, Cseh Köztársaság)
- A média nagy üzlet. Bizonyos [közszolgálati] műsorok készítését külső gyártókhöz lehet kiszervezni. [...] Ezt nevezhetjük közvetett pártfinanszírozásnak is, bár a pénzt nem pártesemények finanszírozására, hanem klientúraépítésre fordítják. (Magyar Szocialista Párt)
- A filmvásárlás, valamint az, hogy kit foglalkoztatnak, és hogy ki kerül a képernyőre – mindez a pénzről szól. Ha egy társaságot megbíznak egy műsor gyártásával, később megengedheti magának azt is, hogy kampányanyagot készítsen X pártnak. (Szabad Demokraták Szövetsége)
- A Lengyel Televíziót olyan vállalkozások hálózata veszi körül, amelyek sok pénzt keresnek azzal, hogy az intézménynek gyártanak műsorokat. Nem a piaci verseny, hanem a hálózatok döntenek arról, ki kap lehetőséget a műsorgyártásra a Lengyel Televízió pénzéből. (Lengyel Családok Ligája)

A média gyarmatosítása abban segíti a pártokat, hogy mozgósítsák inaktív tagjaikat, megszólítsák reménybeli választóikat, új forrásokat találjanak „hátországuk” finanszírozására, csökkentsék a rivális pártok nagyközönség előtti láthatóságát, és befolyásolják a politikai döntéseket. A médiagyarmatosítás célpontja bármilyen médium lehet, így állami és magánmédium is, elsődleges célpontját azonban a médiahatóságok, a közszolgálati médiumok és a nemzeti hírügynökségek jelentik, hiszen ezek irányító testületeit eleve úgy tervezik meg, hogy a döntéshozó tagokat a politikai pártok jelöljék. A média gyarmatosítása természetesen nemcsak Közép- és Kelet-Európában, hanem más fiatal demokráciákban is megfigyelhető. Voltmer (2012: 238.) szerint azokban az országokban, ahol az állam gyenge maradt, így különösen Afrikában, „csakúgy, mint más forrásokat, a médiát is a politikai elitek szűk körű klikkje ragadta meg és használja fel saját céljaira”.

A Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában és Szlovéniában 2010 és 2013 között végzett terepkutatásom során a médiagyarmatosítás három visszatérő formáját azonosítottam be. *Egypárti gyarmatosítás*nak azt nevezem, amikor a kormányzó párt vagy koalíció von ki valamennyi vagy közel valamennyi forrást a médiából, míg az ellenzéki pártok nem részesednek azokból. A *többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal* mintája akkor jön létre, amikor valamennyi parlamenti párt részesül a médiaforrásokból, de a kormányzó párt vagy koalíció privilegizáltan, nagyobb mértékben fér hozzá ezekhez. A *többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája pedig akkor érvényesül, amikor valamennyi parlamenti párt nagyjából egyenlő mértékben részesül a médiaforrásokból.

Míg egyes országokban a médiagyarmatosítás elsődleges célpontját a médiahatóság és a közszolgálati média jól fizető vezető pozíciói jelentik (különö-

sen Lengyelországban, de kisebb vagy nagyobb mértékben a többi közelebről is tanulmányozott országban is), máshol az állami hirdetések (Bulgária és Románia) és az újságsszubszvenciók (Szlóvénia), megint máshol pedig a klienseknek juttatott műsorgyártási és frekvenciakoncessziók (Magyarország).

Miközben a pártok a médiaforrásokkal kereskednek, csorbul a sajtószabadság és az újságírók politikai függetlensége. A média átpolitizálódik, veszélybe sodorva a politikai rendszer átláthatóságát és számonkérhetőségét, valamint a választások tisztaságát, így rontva a demokrácia minőségét (vö. Diamond–Morlino, 2005). A pártok média feletti ellenőrzése sajtószabadság-deficithez vezet: megakadályozza az újságírókat abban, hogy ellássák azokat a feladataikat, amelyeket a legtöbb normatív médiaelmélet szerint demokratikus körülmények között el kellene látniuk. Ha a médiahatóság, a közszolgálati média és a nemzeti hírügynökség kulcspozícióiban párthívek ülnek, könnyűszerrel elmozdíthatják a kritikus szerkesztőket, a hírszerkesztőségek élére pártos újságírókat ültethetnek, így gondoskodva arról, hogy a hírek a kormányzó pártokra vessenek jó fényt. Képesek lesznek a közpénzeket azokhoz a magánkézben lévő cégekhez és médiumokhoz irányítani, amelyek visszhangozzák ideológiájukat és támogatják politikájukat, ugyanakkor kivérezttethetik a kritikus szerkesztőségeket – végső soron tehát korlátozzák a média sokszínűségét és csorbítják szabadságát. Azok a pártok, amelyek kiváltságos módon férnek hozzá az olyan médiaforrásokhoz, mint a műsoridő, a frekvencia és a szubszvenciók, megbéníthatják a rivális pártokat azzal, hogy szűkítik azok láthatóságát – ez pedig kompromittálja a pártversenyt és veszélybe sodorja a választások tisztaságát.

A médiagyarmatosítás fogalmát érdemes megkülönböztetni a Seymour-Ure (1974) által bevezett politikai párhuzamosság fogalmától. A média ugyan mindkét esetben pártos, ám lényeges különbség, hogy a *mediagyarmatosítás* esetében az újságírók többnyire kényszerből, a pártok nyomására, egzisztenciális kiszolgáltatottságuk miatt válnak pártkatonákká, míg a *politikai párhuzamosság* (vagyis a pártok és a média közötti párhuzamosság) szerves történeti fejlődés eredménye, alapja pedig az, hogy a média – a pártokhoz hasonlóan – az állampolgárok és az állam közötti közvetítő szerepét tölti be, így ugyanazok a politikai-ideológiai törésvonalak szabdalják, mint a pártrendszert, vagyis ebben az esetben az újságírók többnyire önkéntesen, meggyőződésből támogatják egyes pártok politikáját. Fontos különbség az is, hogy az előbbi esetben közforrások kezeléséről van szó, míg az utóbbiban a pártos médiumok finanszírozása jellemzően magánforrásokból történik. Az előbbi esetben a pártok és a médiumok közötti kapcsolatok átláthatatlanok, míg az utóbbiban transzparenssek (bár nem feltétlenül formalizáltak). Az előbbi esetben olyan állami médiumokról van szó, amelyeknek közügyekben meg kellene őrizniük a semlegességüket, az utóbbiban viszont ez nem követelmény.

A volt kommunista országok pártrendszerének sajátossága – vagyis a pártok gyenge társadalmi beágyazottsága, amelyet egyebek mellett a média gyarmatosításával és a médiaforrások pártkáderekhez és pártkilensekhez való juttatásával igyekeznek ellensúlyozni – megmagyarázhatja, miért rosszabb a sajtószabadság helyzete általában Keleten, mint általában Nyugaton. De mi magyarázza, hogy a sajtószabadság helyzete – a hasonló történelmi gyökerek ellenére – eltér az egyes volt kommunista országokban, illetve az idő múlásával azokon belül is változik? Mi az oka annak, hogy a média egyes kormányok alatt több, más kormányok alatt kevesebb szabadságot élvez? Mi az oka annak, hogy egyes pártok kormányra kerülve megszállják a médiaszabályozást és annak gyakorlatba való átültetését, így pedig a médiát is, míg más pártok nem vagy csak kisebb mértékben tesznek így?

E kérdésekre választ keresve öt volt kommunista ország tíz kormányának médiapolitikáját és pártösszetételét vettem össze. Az egyes kormányokat két kritérium alapján választottam ki. Egyrészt arra figyeltem, hogy parlamenti mandátumaik aránya közel azonos legyen, ami elméletileg egyforma módon és mértékben tette őket képessé arra, hogy a médialátképet befolyásolják. Másrészt olyan kormányokat választottam, amelyek hatalomra kerülésük után röviddel új médiatörvényeket hoztak vagy nagymértékben módosították a hatályban lévő médiatörvényeket, vagyis amelyek alatt a médialátkép jelentős mértékben alakult át. Azt reméltem, hogy e kormányok parlamenti pozíciójának hasonlósága és médiapolitikájának különbsége (ha van ilyen különbség) segít beazonosítani azokat a *visszatérő mintázatokat*, amelyek segítségével megválaszolhatom a kérdést: jellemzően milyen pártok milyen körülmények között és hogyan gyarmatosítják a médiát. (A kiválasztott kormányokat az 1. tábla ábrázolja.)

Itt nem jut hely a vizsgált kormányok médiapolitikájának részletes elemzésére, ezért a továbbiakban csak összefoglalom az ismételt terepkutatások máshol részletesebben kifejtett eredményeit,⁵ az egyes kormányok közötti különbségekre fókuszálva. Az alább ismertetett mintázatokat a szakirodalomra és olyan, félig strukturált interjúkra támaszkodva rekonstruáltam, amelyek során a következő területeket vizsgáltam:

– Hogyan osztották el a médiahatóság és a közszolgálati média vezető pozícióit a különböző pártok hívei között (ha egyáltalán)?

– Milyen pártkáderekhez és pártkliensekhez kötődő cégek kaptak rádió- és tévéfrekvenciákat (ha egyáltalán)?

– Mennyi műsoridő jutott a közszolgálati média hírműsoraiban az egyes pártokra?

– Mennyi műsorgyártásra és hirdetésre szánt, illetve sajtószubvencióra fordított pénzt kaptak a különböző pártokhoz informálisan kötődő médiumok és lapok (ha egyáltalán)?

1. táblázat. A vizsgált kormányok összetétele és ideológiai háttere (a parlament alsó háza)

	Ideológia	Mandátumok száma
Bulgária		
<i>Kosztov-kormány (1997–2001)</i>		
Demokratikus Erők Uniója (SDS)	jobbközép	137 (240-ból)
<i>Szimeon-kormány (2001–2005)</i>		
II. Szimeon Nemzeti Mozgalom (NDSV)	liberális	120 (240-ból)
Jogok és Szabadságok Mozgalma (DPS)	liberális	21 (240-ból)
Magyarország		
<i>Horn-kormány (1994–1998)</i>		
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	szocialista	209 (386-ból)
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)	liberális	69 (386-ból)
<i>Második Orbán-kormány (2010–2014)</i>		
Fidesz	konzervatív	263
Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP)	keresztény	(386-ból)
Lengyelország		
<i>Miller–Belka-kormány (2001–2005)</i>		
Demokratikus Baloldali Szövetség (SLD)	szociáldemokrata	200 (460-ból)
Munkaunió (UP)	szociáldemokrata	16 (460-ból)
Lengyel parasztpárt (PSL)	agrár	42 (460-ból)
<i>Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány (2005–2007)</i>		
Törvény és Igazság (PiS)	konzervatív	155 (460-ból)
Lengyel Köztársaság Önvédelme (SRP)	populista/agrár	56 (460-ból)
Lengyel Családok Ligája (LPR)	konzervatív	34 (460-ból)
Lengyel Parasztpárt (PSL)	agrár	25 (460-ból)
Románia		
<i>Năstase-kormány (2000–2004)</i>		
Szociáldemokrata Párt (PSD)	szociáldemokrata	155 (345-ből)
<i>Tăriceanu-kormány (2004–2008)</i>		
Nemzeti Liberális Párt (PNL)	liberális	64 (332-ből)
Demokrata Párt (PD)	jobbközép	48 (332-ből)
Romániai Magyar Demokrata Szövetség (UDMR)	jobbközép	22 (332-ből)
Román Humanista Párt (PUR)	konzervatív	19 (332-ből)
Szlovénia		
<i>Második Drnovšek-kormány (1993–1996)</i>		
Szlovén Liberális Demokrácia (LDS)	liberális	22 (90-ből)
Szlovén Kereszténydemokraták (SKD)	keresztény	15 (90-ből)
Szociáldemokraták Egyesült Listája (ZLSD)	szociáldemokrata	14 (90-ből)
Szlovénia Szociáldemokrata Pártja (SDSS)	szociáldemokrata	4 (90-ből)
<i>Első Janša-kormány (2004–2008)</i>		
Szlovén Demokratikus Párt (SDS)	konzervatív	29 (90-ből)
Új Szlovénia–Keresztény Néppárt (NSi)	keresztény	9 (90-ből)
Szlovéniai Nyugdíjasok Demokratikus Pártja (DeSUS)		4 (90-ből)

Számos további kérdést tettem fel kutatótársaimmal a kormányzó pártok kommunikációs stratégiáiról is, azt firtatva, hogy elismerték-e a politikai pluralizmust (ez esetben pluralista pártokról és politikai marketingről beszélhetünk) vagy ideológiai hegemóniára törekedtek (ebben az esetben inkább protohegemón pártokról és politikai propagandáról van szó, lásd még Bajomi-Lázár–Horváth, 2013).

Az interjúalanyok vezető pártpolitikusok, médiaintézmény-vezetők, vezető újságírók, *spin doctorok* és tudományos kutatók voltak – országonként mintegy húsz ember.

MÉDIAGYARMATOSÍTÁSI MINTÁZATOK

Az alábbiakban tehát csak összegzem, nem részletezem kutatási eredményeimet, arra összpontosítva, hogy:

- a médiaszabályozás politikai és szakmai konszenzuson alapult-e;
- a kormány a társadalom ideológiai megosztottságának csökkentésére vagy ideológiai hegemóniára törekedett-e;
- továbbá kizárólag kádereinek és klienseinek igyekezett-e juttatni a „médiatortából”, vagy az ellenzéki pártok támogatóinak is.

Bulgáriában mind a Kosztov-, mind a Szimeon-kormány működése a médiához való hozzáférést, a közszolgálati média és a Bolgár Hírügynökség vezető munkatársainak körében végzett tisztogatással kezdődött. Ám Kosztovval szemben Szimeon – szembesülve azzal, hogy intézkedései széles körű tiltakozást váltanak ki – hamar feladta a médiába való beavatkozás politikáját, és igyekezett békét kötni a műsorszolgáltatókkal. Kosztov alatt a médiaszabályozást az ellenzéki pártokkal és a szakmai szervezetekkel való egyeztetés nélkül módosították, Szimeon azonban megegyezésre törekedett ezekkel. Kosztov egyebek mellett arra használta a médiát, hogy saját és pártja ideológiáját a társadalomra erőltesse, ám ezzel csupán tovább növelte a társadalom ideológiai megosztottságát, míg Szimeon igyekezett áthidalni a társadalmat megosztó ideológiai szakadékokat. Kosztov az ellenőrzése alá vont médiaforrásokat kizárólag azoknak a kádereknek és klienseknek juttatta, akik a Demokratikus Erők Unióját támogatták, Szimeon kormánya viszont nem tett különbséget a pártok között a médiaforrások elosztása terén, és az ellenzéki pártoknak is arányosan juttatott ezekből. Más szavakkal: Kosztov alatt a *többpárti gyarmatosítás domináns párttal* mintája érvényesült, az egypárti médiagyarmatosítás néhány elemével, Szimeon alatt pedig inkább a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája rajzolódott ki. A Freedom House szerint Kosztov alatt romlott, Szimeon alatt javult a sajtószabadság helyzete.

Magyarországon a Horn- és a második Orbán-kormány első időszakát egyaránt a közszolgálati médiumokban végzett politikai tisztogatás jellemezte. Más téren azonban lényegesen különbözött egymástól a két kormányzat. Horn

kezdetben beavatkozott ugyan a média működésébe, ám később igyekezett békét kötni a műsorszolgáltatókkal és az újságokkal, olyannyira, hogy egy állami többségű bankon keresztül még egyes ellenzéki lapokat is finanszírozott, míg Orbán végig konfrontálódott a kritikus médiával. Horn alatt a médiatörvényt az ellenzéki pártokkal folytatott hosszas konzultáció után fogadták el, Orbán azonban nem vette figyelembe az ellenzék szempontjait. A Horn-kormány tiszteletben tartotta a társadalom ideológiai sokszínűségét, és kerülni igyekezett a konfliktust az ideológiai jellegű kérdésekben, az Orbán-kormány viszont arra törekedett, hogy ideológiai hegemóniát építsen ki – bár ténylegesen csupán tovább mélyítette a társadalmat megosztó ideológiai törésvonalakat. A Horn-kormány valamennyi parlamenti párt háttérembereinek juttatott a megszállt média forrásaiból, így az akkori ellenzéki pártokéinak is, míg az Orbán-kormány kizárólag saját pártszövetsége klienseinek juttatott ezekből, és igyekezett „kiéheztetni” a többi párt háttérembereit. A Horn-kormányt így a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája jellemezte, míg az Orbán-kormányt az *egypárti médiagyarmatosítás*. A Freedom House szerint a sajtószabadság helyzete a Horn-kormány alatt javult, az Orbán-kormány alatt viszont drámaian romlott.

Lengyelországban kezdetben a Miller–Belka-kormány és a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány is politikai tisztogatást végzett a közszolgálati médiumok kuratóriumaiban. A Miller–Belka-kormány azonban nem zárta ki e testületekből az ellenzéki pártok jelöltjeit, ahogyan a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány tette. Miller alatt a médiaszabályozást a médiatulajdonosokkal és a civil szervezetekkel konzultálva módosították (igaz, a konzultációkból kizárták az ellenzéki pártok képviselőit), a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány viszont egyetlen érintettel sem konzultált. A Miller–Belka-kormány markáns ideológiai napirend híján nem bocsátkozott ideológiai konfrontációkba, míg Marcinkiewicz és különösen Kaczyński ideológiai hegemóniára tört. A Miller–Belka-kormány médiapolitikáját így a *többpárti gyarmatosítás domináns párttal* mintája, a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormányt pedig az *egypárti médiagyarmatosítás* jellemezte. A Freedom House szerint a médiaszabadság helyzete folyamatosan romlott a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány alatt, és a Kaczyński-években volt a legrosszabb.

Romániában lényegesen különbözött egymástól a Năstase-kormány és a Tăriceanu-kormány médiapolitikája. Năstase alatt a média újraszabályozását a civil társadalommal folytatott „szimulált konzultációk” előzték meg (vagyis e konzultációkba a kormány pusztán azokat a civil szervezeteket vonta be, amelyeket a saját politikája támogatása érdekében hozott létre vagy támogattott), míg Tăriceanu – különösen kormányzásának első éveiben – igyekezett a valódi érintetteket is bevonni a törvényelőkészítési folyamatba. Năstase-kormány közvetlenül az irányítása alá igyekezett vonni a médiahatóságokat és

a közszolgálati médiumokat, Tăriceanu viszont ügyelt arra, hogy jelöltjein keresztül valamennyi parlamenti párt képviseltesse magát ezekben. Az állami hirdetések Năstase alatt szinte kizárólag a kormánypárti lapokban jelentek meg, Tăriceanu viszont olyan szakbizottságot hozott létre, amely objektív elosztási kritériumokat dolgozott ki, így politikai pozíciójától függetlenül valamennyi hírszerkesztőség kapott állami hirdetést, különösen a kormányzás első éveiben. Szemben a Tăriceanu-kormány gyakorlatával, Năstase alatt virágzott a kormányzati propaganda. A Năstase-kormányt így az *egypárti médiagyarmatosítás*, míg a Tăriceanu-kormányt a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája jellemezte. A Freedom House szerint a sajtószabadság helyzete az előbbi időszakban romlott, az utóbbiban viszont javult.

Szlovéniában ugyancsak lényegesen különbözött egymástól a második Drnovšek- és az első Janša-kormány médiapolitikája. Drnovšek alatt a médiatörvényeket az érintettekkel való érdemi konzultáció után fogadták el; nem így Janša alatt. Drnovšek ügyelt arra, hogy a jobb- és a baloldali pártokhoz kötődő személyek egyaránt helyet kapjanak a közszolgálati média vezető testületeiben, míg Janša politikai tisztogatást végzett a baloldali pártokhoz közel álló munkatársak körében. A Drnovšek-kormány alatt az olyan médiaforrások, mint a frekvencia, az állami hirdetési keretek és az újságsubvenciók nagyjából egyforma arányban jutottak el az összes párt támogatóihoz, míg Janša idején előnyben részesültek a kormánypártok emberei. Drnovšek alatt valamennyi parlamenti párt jelöltjei arányos módon szerepeltek a különböző médiairányító testületekben, Janša alatt viszont a kormánypártok jelöltjei aránytalanul magas számban dolgoztak ezekben. Más szavakkal: a Drnovšek-kormány alatt a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül* mintája érvényesült, a Janša-kormány alatt pedig a *többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal* mintája. A Freedom House szerint a sajtószabadság helyzete az első időszakban javult, a másodikban viszont romlott.

A fentiek alapján megkockáztatható, hogy az egypárti médiagyarmatosítás kevesebb, a többpárti médiagyarmatosítás pedig több sajtószabadsághoz vezet. Ezt az magyarázhatja, hogy többpárti konfigurációban formális és informális belső „fékek és ellensúlyok” rendszere működik: ha valamennyi párt jelölhet tagokat a médiatestületekbe, akkor képviselőik kölcsönösen korlátozhatják egymás gyarmatosítási törekvéseit, így egyetlen párt képviselőinek sincs *túl sok* hatalma. Így pedig jobban érvényesülhet a sajtó szabadsága és sokszínűsége, egyes műsorok, médiumok és újságok pedig megőrizhetik kritikus hangjukat.

Különbségek mutatkoznak a többpárti médiagyarmatosítási minták között is. A többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal kevesebb sajtószabadsághoz vezet, mint a többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül mintája. Ám e szabályszerűségekre a vizsgált mintában csak két példát találtam –

Bulgáriáét és Szlovéniáét –, így nem világos, hogy ez a trend mennyire általános. Ugyanakkor azonban valószínűleg nem teljesen megalapozatlan azt feltételezni, hogy minél egyenlőbb mértékben oszlik meg a média szabályozása és felügyelete a különböző pártok között, vagyis minél több vétőpont van a rendszerben, annál nagyobb szabadsága van a sajtónak (lásd a 2. táblát).

2. tábla. A médiagyarmatosítás és a sajtószabadság közötti kapcsolat

A médiagyarmatosítás mintázata	Példa	A sajtószabadság szintje
Egypárti médiagyarmatosítás	Orbán Marcinkiewicz/Kaczyński Năstase	Alacsony
Többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal	Kosztov Miller/Belka Janša	Közepes
Többpárti médiagyarmatosítás domináns párt nélkül	Szimeon Horn Tăriceanu Drnovšek	Magas

A különböző médiagyarmatosítási mintákat figyelembe véve a kiinduló kérdést (miért különbözik a sajtószabadság helyzete az egyes közép- és kelet-európai országokban, illetve azokon belül a különböző időszakokban?) így fogalmazhatjuk újra: milyen pártok milyen körülmények között hajlamosak arra, hogy egypárti médiagyarmatosítási mintát valósítsanak meg, és így nagyobb mértékben csorbítsák a sajtó szabadságát?

KORMÁNY- ÉS PÁRTMINTÁZATOK

A fenti kérdésre választ keresve az alábbiakban összegzem a mondott kormányok és pártjaik legfontosabb sajátosságait, különösen ideológiájukat, szervezeti és döntéshozatali struktúrájukat, valamint a pártvezetők személyes hátterét.

Bulgáriában a Kosztov- és a Szimeon-kormány mediapolitikája közti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párttal vs. többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül) az magyarázhatja, hogy: 1. Kosztov egypárti kormányt vezetett, amelyet a Demokratikus Erők Uniója párt alkotott, és amelyben a döntéshozatal centralizált volt, míg Szimeon kormánya koalíciós volt, így a vezető kormányerőnek, a II. Szimeon Nemzeti Mozgalomnak a döntések előtt egyeztetnie kellett koalíciós partnerével, a Jogok és Szabadságok Mozgalomával. 2. A két kormány ideológiája különbözött: Kosztové határozottan konzervatív volt, és hangsúlyozta antikommunista pozícióját, ezzel növelte a társadalmat megosztó ideológiai ellentéteket, míg Szimeoné centrista és libe-

rális volt, és az ideológiai viták elkerülésére, az ideológiai konfliktusok feloldására törekedett. 3. Kosztov kormánya egyebek mellett azzal igyekezett növelni népszerűségét, hogy lerombolja a kommunista hálózatok maradványait, míg Szimeon kormánya kooptálta ezek képviselőit. 4. Kosztov személy szerint is rosszul viselte a kritikát, míg a nyugat-európai szocializációjú Szimeon nem bánta, ha a média bírálja. 5. Kosztovot széles körben karizmatikus vezetőként ismerték el, míg Szimeon pragmatikus politikus volt.

Magyarországon a Horn-kormány és a második Orbán-kormány médiapolitikája közötti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül vs. egypárti gyarmatosítás) az magyarázhatja, hogy: 1. Horn kétpárti kormányt vezetett, amelyben a Magyar Szocialista Párt koalíciós partnere, a Szabad Demokraták Szövetsége viszonylag erős és befolyásos volt, így a nagyobbik koalíciós erő többnyire egyeztetésre kényszerült vele, míg a Fidesz–Kereszténydemokrata Néppárt-pártszövetségben a kisebbik pártot – amelynek képviselői a Fidesszel közös listán indultak – könnyűszerrel ki lehetett hagyni a médiapolitikai döntésekből. 2. A két kormány legitimációs stratégiája különbözött, amennyiben a Horn-kormány nagyobb pártja, a Magyar Szocialista Párt – annak érdekében, hogy csökkentse állampárti múltjában gyökerező legitimációs deficitjét – az ideológiai különbségek áthidalására törekedett, míg az Orbán-kormány markáns antikommunista (retorikai) pozícióját hangsúlyozta, és csupán elmélyítette a társadalmat megosztó ideológiai törésvonalakat. 3. Horn az ellenzéki hálózatok tagjainak kooptálására, míg Orbán a régi rend fennmaradt hálózatainak lerombolására törekedett. 4. Horn kormányának mindkét pártja belsőleg megosztott volt, egymással versengő platformokkal, míg Orbán kormányának mindkét pártja belsőleg egységes volt, és párton belül egységes médiakoncepcióval bírt. 5. A döntéshozó mechanizmusokat a Horn-kormány mindkét pártjában nagyfokú belső demokrácia jellemezte, míg a Fidesz és a KDNP egyaránt centralizált, nagyfokú pártfegyvelmen alapuló párt volt, a miniszterelnök akaratát így a nyilvánosság előtt a két pártból senki nem kérdőjelezte meg. 6. A diplomataultú Horn inkább pragmatikus, Orbán inkább karizmatikus vezető volt.

Lengyelországban a Miller–Belka-kormány és a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány médiapolitikája közti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párttal vs. egypárti gyarmatosítás) az magyarázhatja, hogy: 1. A Miller–Belka-kormány vezető ereje, a Demokratikus Baloldali Szövetség belsőleg ideológiai törésvonalak mentén megosztott párt volt, míg a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány vezető erején, a Törvény és Igazság párton belüli törésvonalak kevésbé voltak láthatóak, és a pártvezető jól kézbe tartotta őket. 2. A Demokratikus Baloldali Szövetség belső döntéshozatali struktúrái demokratikusak voltak, míg a Törvény és Igazság pártban a belső demokrácia inkább formalitás volt. 3. A Miller–Belka-kormány bal- és jobboldali pártok koalíciója volt, magát Millert és Belkát kevésbé érdekelték az ideológiai kérdések, míg a Marcinkiewicz–Kaczyński-kormány ideológiailag homogénebb volt, az ideo-

lógia – a „Negyedik lengyel köztársaság” ideológiája – pedig fontos szerepet játszott politikájában. 4. A két kormány miniszterelnöke más karakter volt: Miller inkább technokrata, Kaczyński pedig inkább karizmatikus személyiség volt. 5. Miller személy szerint jobban tolerálta a kritikát, mint Kaczyński.

Romániában a Năstase-kormány és a Tăriceanu-kormány médiapolitikája közötti különbségeket (egypárti gyarmatosítás vs. többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül) az magyarázhatja, hogy: 1. Năstase-kormány egyetlen pártból – a Szociáldemokrata Pártból – állt, míg Tăriceanué több párt koalíciója volt: a médiapolitikai döntéseket így egyeztetni kellett a Nemzeti Liberális Párt, a Demokrata Párt, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Konzervatív Párt képviselőivel. 2. A Năstase-kormány ideológiailag homogén volt, míg a Tăriceanu-kormány a liberalizmustól a konzervativizmusig a legkülönbözőbb ideológiákat képviselte. 3. Năstase Szociáldemokrata Pártja ideológiailag egységesebb volt, mint Tăriceanu Nemzeti Liberális Pártja. 4. Năstase Szociáldemokrata pártjának döntéshozatali struktúrái centralizáltabbak voltak, mint Tăriceanu Nemzeti Liberális Pártjának struktúrái. 5. Maga Năstase kevésbé tűrte a kritikát, mint Tăriceanu, aki korábban újságíróként dolgozott.

Szlovéniában a második Drnovšek- és az első Janša-kormány médiapolitikája közötti különbségeket (többpárti gyarmatosítás domináns párt nélkül vs. többpárti gyarmatosítás domináns párttal) az magyarázhatja, hogy: 1. Drnovšek pártja, a Szlovén Liberális Demokrácia belsőleg megosztott volt, egymással versengő platformokból állt, míg Janša Szlovén Demokarata Pártja egységes volt. 2. A két kormány legitimációs stratégiái különböztek: a Drnovšek-kormány igyekezett áthidalni a szlovén társadalmat megosztó ideológiai ellentéteket, míg Janša militánsan antikommunista volt, és igyekezett saját konzervatív ideológiáját elfogadtatni a választókkal. 3. Drnovšek valamennyi párt hálózatait igyekezett kooptálni, így a jobboldali pártokéit is, míg Janša – hogy ellenfeleit megsemmisítse – elzárta előlük a forrásokat, így a médiaforrásokat is. 4. Drnovšeket pragmatikus és technokrata, míg Janšát karizmatikus vezetőként tartották számon.

Az öt összehasonlító esettanulmány alapján megkockáztathatjuk, hogy nagyobb az egypárti médiagyarmatosítás (és így a kevesebb sajtószabadság) valószínűsége:

- egypárti kormányok alatt,
- erősen centralizált döntéshozatali struktúrájú pártok alatt,
- ideológiailag egységes, nagy pártfegyelmet felmutató pártok alatt,
- markáns ideológiát képviselő kormányok alatt,
- olyan pártok alatt, amelyek azáltal igyekeznek növelni legitimációjukat, hogy az ellenzéki pártok támogatóitól megtagadják a forrásokhoz való hozzáférést,
- olyan miniszterelnökök alatt, akik személy szerint kevésbé tűrik a médiakritikát.

Többpárti médiagyarmatosítás domináns párttal vagy domináns párt nélkül (és így több sajtószabadság) nagyobb valószínűséggel jelentkezik:

- koalíciós kormányok alatt,
- demokratikus döntéshozatali mechanizmusokkal rendelkező pártok alatt,
- megosztott, versengő platformokból álló pártok alatt,
- ideológiailag diffúz pártok és kormányok alatt,
- olyan pártok alatt, amelyek társadalmi támogatottságukat az ellenzéki hálózatok kooptálásával és a forrásokhoz való juttatásával igyekeznek növelni,
- pragmatikus miniszterelnökök alatt, akik személy szerint is jól tűrik a bírálatot.

Minél centralizáltabbak tehát a kormányzó párt vagy pártok döntéshozatali struktúrái, annál nagyobb az egypárti médiagyarmatosítás valószínűsége, és minél demokratikusabbak ezek döntéshozatali struktúrái, annál kisebb az egypárti médiagyarmatosítás valószínűsége – vagyis, mint korábban is említettem, minél több vétőpont van a rendszerben, annál kisebb mértékben képes egyetlen politikai párt az egész médiát az ellenőrzése alá vonni.

A többi pártindikátor szerepe nem világos. Míg a vizsgált országok többségében – így Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon és Szlovéniában is – inkább jobboldali kormányok igyekeztek az ellenőrzésük alá vonni a médiát, maga az ideológia nem tűnik e téren kulcsfontosságúnak: Romániában a Năstase-kormány esete azt mutatja, hogy egypárti médiagyarmatosítási minta kialakulhat és a sajtószabadság csorbulhat baloldali pártok alatt is. A pártok taglétszáma (amelyet itt külön nem tárgyaltam) ugyancsak irrelevánsnak látszott: a sok és a kevés taggal rendelkező pártok egyaránt igyekeztek gyarmatosítani a médiát – de e téren nehéz bármilyen véglegesnek szánt következtetést levonni, mert a taglétszám adatok önbevalláson alapulnak és elég megbízhatatlanok.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Hogyan vezetnek az előzőekben leírt kormány- és pártmintázatok különböző médiagyarmatosítási mintázatokhoz és különböző sajtószabadság-szintekhez?

Egypárti kormányokban – szemben a koalíciós kormányokkal – a médiapolitikai döntéseket nem kell a koalíciós partnerekkel egyeztetni, és azok kádereinek és klienseinek sem kell a megszállt médiaforrásokból juttatni, így a média felett centralizáltabb módon lehet ellenőrzést gyakorolni, a sajtószabadság helyzete pedig romlik. Hasonlóképpen: azokban az egységes pártokban, amelyekben a döntéshozatali mechanizmusok centralizáltak és a pártfegyelem erős, a médiában érintettek érdekeit könnyebb ignorálni, és azokat a médiapolitikai döntéseket, amelyek csorbítják a sajtószabadságot, komolyabb ellenállás nélkül lehet keresztülvinni – nem úgy, mint azokban a megosztott pár-

tokban, amelyek döntéshozó mechanizmusai demokratikusabbak, és amelyekben gyenge a pártfegyelem. Emellett a markáns ideológiát képviselő pártoknak és kormányoknak – szemben azokkal, amelyek ideológiája diffúz – világos víziójuk van a médiáról, amelyet a médiatörvények elfogadásával hatékonyan fordíthatnak le a gyakorlat nyelvére. Továbbá azok a pártok, amelyek általában azzal igyekeznek növelni támogatottságukat, hogy megsemmisíteni próbálják – azaz nem kooptálják – az ellenzéki hálózatokat, legitim politikának tartják, hogy megtagadják ezektől a médiaforrásokat is. Végül azok a karizmatikus vezetők, akiknek döntéseit saját politikai táboruk vita nélkül fogadja el, és akik – mint a vizsgált esetekben – személy szerint is rosszul tűrik a kritikát, kész-tetést érezhetnek a média ellenőrzésére, míg azok a pragmatikus vezetők, akik jól viselik a kritikát, feleslegesnek érezhetik a média szoros ellenőrzését. Minél centralizáltabbak egy kormány döntéshozó mechanizmusai és minél könnyebben képes egy miniszterelnök az akaratát a szakpolitikák terén érvényesíteni, jellemzően annál rosszabb a sajtószabadság helyzete. Minél erősebb a kormány, annál gyengébb a média.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a Közép- és Kelet-Európában általában tapasztalt viszonylagos sajtószabadság-deficit – szemben a sajtó Nyugat-Európában általában tapasztalt viszonylagos szabadságával – végső soron egyebek mellett a volt kommunista országok pártrendszerének sajátosságai-ban (a pártok gyenge társadalmi beágyazottságában, illetve a médiapolitika alakítása és megvalósítása terén élvezett praktikus monopóliumában) gyökerezik. E megfigyelés alapján különbséget tehetünk a sajtószabadság-deficit proximatív és ultimatív okai között. A *proximatív okok* közé sorolhatjuk a rossz médiatörvényeket és azok rossz gyakorlati megvalósítását, az *ultimatív okok* közé pedig a pártrendszer azon sajátosságait, amelyek arra ösztönzik a pártokat, hogy gyarmatosítsák a médiát.

A Közép- és Kelet-Európában tapasztalt sajtószabadság-deficittel szembe-sülve az elmúlt tizenöt évben számos sajtószabadságot figyelő szervezet fogalmazott meg olyan szakpolitikai javaslatokat, amelyekről azt várta, hogy általában javítanak a sajtószabadság helyzetén és különösen a közszolgálati média függetlenségén. Ám e javaslatok közül kevés került be a médiaszabályozásba, és még kevesebb valósult meg. Azt pedig, hogy e javaslatok jó része nem valósult meg, a kartellpárti politika és a pártok médiagyarmatosítása (amelynek eszköze a médiapolitika, a médiaszabályozás és a médiaszabályozás gyakorlatba való átültetésének gyarmatosítása) magyarázhatja. A médiagyarmatosítás elmélete tehát azt implikálja, hogy a sajtószabadság helyzetének javítását célzó javaslatoknak nem elég a médiaintézményekre fókuszálniuk, hanem a pártok és a pártrendszer intézményeinek kérdéseire is megoldást kell találniuk. *A sajtószabadság helyzetét az javíthatja, ha a parlamentek olyan arányos választási törvényeket fogadnak el, amelyek a koalíciós kormányoknak (vagyis a na-*

gyobb fokú hatalommegosztásnak) kedveznek, és amelyek javítják a pártfinanszírozás minőségét – vagyis végsősoron csökkentik a pártok médiagyarmatosítási késztetését.

Milyen korlátai vannak az itt bemutatott eredményeknek? Az esettanulmányok során mind a öt vizsgált országban hasonló visszatérő mintázatokat találtam, de ezek nem sokat árulnak el azokról az országokról, ahol a kutatás előkészítése során nem vagy csak kevesebb jele mutatkozott a médiagyarmatosításnak, és amelyeket ezért részletesen nem tanulmányoztam. Igaz, a dolog természetéből fakadóan az elitinterjúk nem feltétlenül alkalmasak az efféle gyakorlatok beazonosítására, hiszen a médiagyarmatosítás pontos feltérképezéséhez nem médiakutatóra, hanem tényfeltáró újságíróra lenne szükség. Az elitinterjúk révén szerzett információk egy része kiegyensúlyozatlan lehet, mert maguk az interjúalanyok is részt vehettek a kontroverziális médiagyarmatosítási gyakorlatokban.

JEGYZETEK

- ¹ Az idegen nyelvű idézeteket saját fordításomban közlöm.
- ² Nem számolva Ciprust és Máltát. Minél magasabb a pontszám, annál rosszabb a sajtószabadság helyzete.
- ³ Lásd <http://www.freedomhouse.org/report-types/freedom-press#VEpLdiKsVnM> (letöltés: 2014 október 24.). Figyelemre méltó, hogy mind Nyugat-Európán, mind Közép- és Kelet-Európán belül is látványos különbségek mutatkoztak: Skandináviában például jobb volt a sajtószabadság helyzete, mint az Ibériai félszigeten, és a balti országokban jobb volt, mint a Balkánon. A Nyugat–Kelet mintázat mellett tehát egy Észak–Dél mintázat is kirajzolódik a szervezet adataiból.
- ⁴ Media and Democracy in Central and Eastern Europe, a European Research Council project based at Oxford University, 2009–2013, <http://mde.politics.ox.ac.uk/> (letöltés: 2015. január 26.).
- ⁵ Lásd az 58. oldal lábjegyzetét.

IRODALOM

- Bajomi-Lázár, Péter (2008): The consolidation of media freedom in post-communist countries. In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (ed.): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in Global Perspective*. 73–84. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- Bajomi-Lázár, Péter–Dorka Horváth (2013): The Continued Relevance of the Concept of Propaganda. Propaganda as Ritual in Contemporary Hungary. *Global Media and Communication*, vol. 9, no. 3., 67–87.
- Balčytienė, Auksė (2013): A Conceptual Guide to the Analysis of Central and East European Transformations. In: Ilja Tomanić Trivundža et al. (ed.): *Past, Future and Change: Contemporary Analysis of Evolving Media Scapes*. 29–39. Ljubljana, Slovene Communication Association & European Communication Research and Education Association.

- Bernhardt, Michael H.–Ekrem Karakoç (2007): Civil society and the legacies of dictatorship. *World Politics*, vol. 59, no. 4, 536–567.
- Besley, Timothy–Andrea Prat (2006): Handcuffs for the Grabbing Hand? Media Capture and Government Accountability. *The American Economic Review*, vol. 96, no. 3, 720–736.
- Biezen, Ingrid van (2000): On the Internal Balance of Party Power. Party Organizations in New Democracies. *Party Politics*, vol. 6, no. 4, 395–417.
- Corneo, Giacomo (2005): Media Capture in Democracy: The Role of Wealth Concentration. *CESIFO Working Paper*, no. 1402.
- Czepek, Andrea–Melanie Hellwig–Eva Nowak (2008): *Press Freedom and Pluralism in Europe. Concepts and Conditions*. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- Diamond, Larry J.–Leonardo Morlino (2005): Introduction. In: Larry J. Diamond–Leonardo Morlino (eds): *Assessing the Quality of Democracy*. ix–xlii. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Dobek-Ostrowska, Bogusława (2012): Italianization (or Mediterraneanization) of the Polish Media System? Reality and Perspective. In: Daniel C. Hallin–Paolo Mancini (eds): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. 26–50. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dragomir, Marius (2005): Overview. In: Marius Dragomir (ed): *Television across Europe: Regulation, Policy and Independence*. Vol. 1, 13–184. Budapest, Open Society Institute.
- Dragomir, Marius–Mark Thompson (2008): Overview. In: Marius Dragomir–Mark Thompson (eds): *Television across Europe: More Channels, Less Independence. Follow-up Reports 2008*. 13–66. New York–Budapest, Open Society Institute.
- Enyedi Zsolt–Fernando Casal Bértoa (2010): Pártverseny-mintázatok és blokkpolitika Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, 19. évf. 1. sz., 7–30.
- Głowacki, Michał (2008): Political Pressure on Public Television in Poland. The Case of the National Broadcasting Council. In: Bogusława Dobek-Ostrowska–Michał Głowacki (eds): *Comparing Media Systems in Central and Eastern Europe. Between Commercialization and Politicization*. 111–122. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Gross, Peter (2002): *Entangled Evolutions. Media and Democratization in Eastern Europe*. Baltimore–London, The John Hopkins University Press.
- Grzymala-Busse, Anna (2007): *Rebuilding Leviathan. Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gunther, Richard–Anthony Mugham (2000): *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gwiazda, Anna (2008): Party Patronage in Poland: The Democratic Left Alliance and Law and Justice Compared. *East European Politics and Societies*, vol. 22, no. 4, 802–827.
- Hall, Richard A.–Patrick O’Neil (1998): Institutions, Transitions, and the Media: A Comparison of Hungary and Romania. In: Patrick O’Neil (ed): *Communicating Democracy: The Media and Political Transitions*. 125–145. Boulder–London, Lynne Rienner Publishers.
- Hallin, Daniel C.–Paolo Mancini (2004/2008): *Médiarendszerek*. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet–Gondolat Kiadó.
- Howard, Marc Morjé (2002): The Weakness of Postcommunist Civil Society. *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 1, 157–169.

- IDEA [International Institute for Democracy and Electoral Assistance] (2007): *Political Parties in Central and Eastern Europe. In Search of Consolidation*. Stockholm, International IDEA.
- Jakubowicz, Karol (2012): Post-Communist Political Systems and Media Freedom and Independence. In: John Downey & Sabina Mihelj (eds): *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective. Politics, Economy and Culture*. 15–40. Farnham–Burlington, Ashgate.
- Jakubowicz, Karol–Miklós Sükösd (2008): Twelve concepts regarding media system evolution and democratization in post-communist countries. In: Karol Jakubowicz & Miklós Sükösd (eds): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media in a Global Perspective*. 9–40. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- Jungerstam-Mulders, Susanne (ed.) (2006): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot–Burlington, Ashgate.
- Karasimeonov, Georgi–Milen Lyubenov (2007): Internal party democracy in Bulgaria: Trends and Perspectives. In: Georgi Karasimeonov (ed): *Reshaping the Broken Image of Political Parties. Internal Party Democracy in South East Europe*. 70–101. Sofia, Bulgarian School of Politics.
- Katz, Richard S.–Peter Mair (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, vol. 1, no. 1, 5–28.
- Kitschelt, Herbert–Zdenka Mansfeldova–Radoslaw Markowski–Gábor Tóka (1999): *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation and Inter-Party Competition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Klimkiewicz, Beata (2007): Poland. In: Leen d’Haenens–Frieda Saeys (eds): *Western Broadcast Models: Structure, Conduct and Performance*. 293–318. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Klimkiewicz, Beata (ed.) (2010): *Media Freedom and Pluralism. Media Policy Challenges in the Enlarged Europe*. Budapest–New York, Central European University Press.
- Kopecký, Petr (2006): Political Parties and the State in Post-Communist Europe: The Nature of Symbiosis. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 22, no. 3, 251–273.
- Kopecký, Petr–Gerardo Scherlis (2008): Party Patronage in Contemporary Europe. *European Review*, vol. 16, no. 3, 355–371.
- Krajewski, Andrzej (2008): Poland. In: Marius Dragomir–Mark Thompson (eds): *Television across Europe: More Channels, Less Independence. Follow-up Reports 2008*. 267–313. New York–Budapest, Open Society Institute.
- Lewis, Paul G. (2001): The ‘Third Wave’ of Democracy in Eastern Europe. *Party Politics*, vol. 7, no. 5, 543–565.
- Mainwaring, Scout–Mariano Torcal (2005): Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization. *Working Paper 319*, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf> (letöltve 2011. december 11-én).
- Mair, Peter–Ingrid van Biezen (2001): Party Membership in Twenty European Democracies, 1980–2000. *Party Politics*, vol. 7, no. 1, 5–21.
- Michels, Robert (1911/2001): *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener, Batoche Books.
- Milton, Andrew K. (1997): News Media Reform in Eastern Europe: A Cross-National Comparison. In: Patrick O’Neil (ed.): *Post-Communism and the Media in Eastern Europe*. 7–23. London, Frank Cass.

- Mungiu-Pippidi, Alina (2013): Freedom Without Impartiality. The Vicious Circle of Media Capture. In: Peter Gross–Karol Jakubowicz (eds): *Media Transformations in the Post-Communist World*. 33–47. Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth, Lexington Books.
- Mungiu-Pippidi, Alina (2008): How Media and Politics Shape Each Other in the New Europe. In: Karol Jakubowicz–Miklós Sükösd (eds): *Finding the Right Place on the Map. Central and Eastern European Media Change in Global Perspective*. 87–101. Bristol–Chicago, Intellect Books.
- O’Dwyer, Conor (2004): Runaway State Building. How Political Parties Shape States in Postcommunist Eastern Europe. *World Politics*, vol. 56, no. 4, 520–553.
- Örnebring, Henrik (2012): Clientelism, Elites, and the Media in Central and Eastern Europe. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 17, no. 4, 497–515.
- Paletz, David–Karol Jakubowicz (eds) (2003): *Business as Usual. Continuity and Change in East Central European Media*. Cresskill, Hampton Press.
- Paletz, David–Karol Jakubowicz–Pavao Novosel (eds) (1995): *Glasnost and After. Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill, Hampton Press.
- Petrova, Maria (2005): Inequality and Media Capture. http://www.eea-esem.com/files/papers/EEA-ESEM/2006/1548/inequality_media_capture.pdf (letöltés: 2012. február 27.).
- Rupnik, Jacques–Jan Zielonka (2013): The State of Democracy 20 Years On: Domestic and External Factors. *East European Politics & Societies*, vol. 27, no. 1, 3–25.
- Seymour-Ure, Colin (1974): *The Political Impact of Mass Media*. Beverly Hills, Sage.
- Siebert, Fredrick S.–Theodore Peterson–Wilbur Schramm (1956/1963): *Four Theories of the Press*. Urbana–Chicago, Chicago University Press.
- Sparks, Colin (2012): The Interplay of Politics and Economics in Transitional Societies. In: John Downey–Sabina Mihelj (eds): *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective. Politics, Economy and Culture*. 41–61. Farnham–Burlington, Ashgate.
- Sparks, Colin–Anna Reading (1995): Re-regulating Television after Communism: A Comparative Analysis of Poland, Hungary and the Czech Republic. In: Farrel John Corcoran–Paschal Preston (eds): *Democracy and Communication in the New Europe: Change and Continuity in East and West*. 31–50. Cresskill, Hampton Press.
- Štětka, Václav (2012): From Multinationals to Business Tycoons: Media Ownership and Journalistic Autonomy in Central and Eastern Europe. *The International Journal of Press/Politics*, vol. 17, no. 4, 433–456.
- Sükösd, Miklós–Péter Bajomi-Lázár (eds) (2003): *Reinventing Media. Media Policy Reform in East-Central Europe*. Budapest, Central European University Press.
- Sula, Piotr (2008): Party system and media in Poland after 1989. *Central European Journal of Communication*, vol. 1, no. 1, 145–155.
- Trionfi, Barbara (2001): Freedom of the Media in Central and Eastern Europe. In: Péter Bajomi-Lázár–István Hegedűs (eds): *Media and Politics*. 93–95. Budapest, Új Mandátum.
- Vajda Éva (2001): Közeg és szakma. In: Csermely Ákos–Sükösd Miklós (szerk.): *A hír értékei. Etika és professionalizmus a mai magyar médiában*. 155–161. Budapest, Média Hungária.
- Voltmer, K. (2012): How Far Can Media Systems Travel? Applying Hallin and Mancini’s Comparative Framework outside the Western World. In: D. C. Hallin–P. Mancini (eds): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. 225–245. Cambridge, Cambridge University Press.

AZ ÖREGEDÉS POLITIKATUDOMÁNYA

Miklós Nóra–Pálinkás Réka

Ideológia és érték a budapesti nyugdíjasok gondolkodásában

IDEOLOGIA ÉS ÉRTÉK A BUDAPESTI NYUGDÍJASOK GONDOLKODÁSÁBAN

Miklós Nóra

(ELTE, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Politikai Ideológiai Kutatóműhely)

Pálinkás Réka

(ELTE, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Politikai Ideológiai Kutatóműhely)

ÖSSZEFOGLALÓ

Kutatásunk fókuszában egy, a politikai pszichológiai vizsgálatok szempontjából háttérbe szorult csoport – a nyugdíjasok – állnak. Jelen tanulmány pilotként szolgál egy tervezett kutatáshoz, melynek célja, hogy társadalmi, politikai, ideológiai témák tekintetében információval szolgáljon az idős korosztály gondolkodásmódjáról, véleményéről és annak formálódásáról. Munkánkhoz az idősödést a társadalmi involváltság szempontjából vizsgáló szakirodalmat tekintjük át, szem előtt tartva többek között a speciális történelmi-társadalmi kontextus befolyásoló szerepét is.

Az adatgyűjtés 2011–2012-ben zajlott, papír alapú kérdőív csoportos kitöltésével. 195 fős budapesti mintánkat 60 és 86 év közötti felnőttek ($M = 70,74$, $SD = 5,96$) alkották. A kérdőív a klasszikus ideológiai önbesorolási kérdések mellett tartalmazta a kutatócsoportunk saját, jelenleg még fejlesztés alatt álló 48 tételes skáláját is, amely a bal- és jobboldali ideológiák összetett tartalmát kívánja mérni.

Eredményeink szerint a mintán eltolódás figyelhető meg a politikai baloldal, illetve a konzervatív ideológia felé, ami egybecseng a szakirodalom alapján is várható eredményekkel, mind az idősödési folyamatok, mind a kontextuális tényezők tekintetében. A skálánkon alkalmazott feltáró faktorelemzés azt mutatja, hogy a rendet és az állami beavatkozást, valamint a vallás és a nemzeti érzelmek szerepét leíró faktorok jelennek meg, amelyek közül csupán a 'Vallás' korrelál pozitívan a bal-jobb, és a liberális-konzervatív önbesorolással. Érdekes módon a 'Rend és beavatkozás' faktor nem mutat korrelációt az önbesorolással mért politikai orientációval.

A nyugdíjasok politikai véleményformálásáról alkotott képet tovább árnyalja az általuk meg nem válaszolt tételek szisztematikus tartalmi mintázatának feltárása. A kapott eredményekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy vannak olyan – ideológiai szempontból ma a politikai szereplők és az általános közvélemény által is fontosnak tartott – témák (pl. bevándorlók, zsidóság szerepe, kettős állampolgárság, határon túli magyarok kérdése), amelyekben azonban nem feltétlenül jelenik meg az idős korosztály markáns véleménye.

A nyugdíjasok politikai gondolkodási dimenzióinak és ideológiai álláspontjuknak az ismerete közelebb vihet minket ahhoz, hogy érdemben, relevánsan tudjuk kérdezni és megérteni a véleményüket politikailag fontos témák esetén.

Kulcsszavak: bal-jobb ideológia ■ liberális-konzervatív ideológia ■ nyugdíjasok ■ politikai véleménynyilvánítás

ELMÉLETI BEVEZETŐ

Az itt bemutatásra kerülő kutatás célja, hogy többszemponútú (pszichológiai, politológiai, szociológiai) megközelítésével, módszertani sokszínűségével továbbvihető eredményekkel, elemzési szempontokkal szolgáljon a későbbi kutatások számára. A minta diverzitása már önmagában számos érdekes elemzési lehetőséggel kecsegtet, melyekre ugyanakkor a kis elemszám miatt jelen tanulmány keretei között nincs mód. Saját fejlesztésű skálánk próbája is ez a vizsgálat, amelynek segítségével közelebb kerülhetünk a nyugdíjasok és más társadalmi csoportok értékekről és ideológiákról alkotott véleményének megismeréséhez.

Számos makro szintű társadalmi folyamat, az idősök helyzetének változásáról – vagy éppen régóta tartó statikus voltáról – szóló adat bizonyítja, hogy ez a csoport jelentős figyelmet érdemel kutatási szempontból is. Ugyan Kelet-Közép Európában a várható élettartam alacsonyabb Európa más részeihez képest, az ötven évre előrevetített tendenciákat vizsgálva az élettartam növekedése éppen ebben a régióban lesz a legjelentősebb. A társadalom öregedését jelentő problémát a függőségi rátával lehet ábrázolni, amely a 65 év fölöttieknek a munkaképes korú lakosság (15-64 év) számához viszonyított arányát mutatja meg. Míg például Hollandiában a száz idős kori nyugdíjasra jutó keresők száma 338 fő volt 2012-ben, addig Magyarországon csupán 131 főt tett ki. Az előrejelzések szerint a kelet-közép európai régióban az eltartók száma nagyobb arányban fog növekedni Nyugat-Európához képest (Szelewa, 2013). Az öregedés kérdése nagy részben a nyugdíjrendszereken keresztül válik politikai kérdéssé is. A Központi Statisztikai Hivatal *Nyugdíjasok, nyugdíjak 2011* című kiadványában közölt adatok alapján Magyarországon a lakosság 29%-a részesül a nyugellátás valamilyen formájában. Egy 2012 májusában megjelent uniós jelentés pedig azt vetíti előre, hogy 2060-ra minden harmadik európai uniós állampolgár nyugdíjas lesz. Az idősödés azonban nemcsak a szociális ellátórendszerek szempontjából jelent társadalompolitikai kihívást, hanem számos más, a csoportra jellemző problematikus faktor miatt is. Ezek közül csak néhányat említve elmondható, hogy a magyarországi 65 éven felüli férfiak és nők várhatóan csupán 30-40%-a számíthat hátralévő életéveiben egészségügyi szempontból korlátozásmentes évekre; az egyszemélyes, csak idős személyekből álló háztartások száma közelíti az egymilliót, ami ennek a korosztálynak az elszigeteltségéről tanúskodik; a családon belüli segítő kapcsolatok ingatagsága az általános biztonságérzet csökkenését eredményezheti (Idősök Akadémiája, 2010; Udvari, 2013). Ugyan az 55–64 évesek foglalkoztatási rátája 2000 és 2010 között nőtt Magyarországon is, az EU régebbi tagállamaihoz képest még mindig jelentős elmaradást mutat (Hegyi, 2011). Ezek mind olyan tényezők, amelyek befolyásolják e korosztály politikai-ideológiai gondolkodását és magatartását.

Mindezek ellenére a külföldi és magyar társadalomtudományi kutatások csak ritkán fókuszálnak az idősekre, különösen az idősek komplex véleményére a különböző politikai kérdések tekintetében. Sok esetben megmaradnak egyetlen olyan konkrét intézkedésre adott reakció elemzésénél, amiben várható a korosztály személyes érintettsége (tipikus példája ennek az egészségügy – ld. például Weaver, 1976; Campbell, 2003). Ha azonban a fent említett adatokat, az idősek, illetve nyugdíjasok teljes lakosságra vonatkoztatott arányát is számításba vesszük, akkor joggal merül fel az igény, hogy összetettebb képet alkossunk a politikai attitűdjeikről.

A korosztály több szempontból is speciális kutatási terepet biztosít. Egyrészt az öregedés folyamata számos változással járhat a politikai kérdésekben való involváltság, a részvételi viselkedés terén. Másrészt Magyarország esetében nem feledkezhetünk meg arról a körülményről sem, hogy a nyugdíjas korosztály politikai szocializációja a volt szocialista rendszer alatt ment végbe, ezért feltételezhetően mind az elmúlt rendszer, mind az azt követő rendszer-váltás hatással volt a politikai nézeteikre.

Mindezek tükrében először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen általános gondolkodásmódbeli változásokkal járhat az öregedés, és ennek tükrében mi jellemzi az idősek gondolkodását társadalmilag fontos kérdésekről, általában hogyan alakulnak az attitűdjeik; ha változnak, milyen irányban.

A szakirodalomban megjelenő számos, idősödésről alkotott teória közül az 1960-as években kitüntetett figyelmet kapott az ún. szétkapcsolódás-elmélet (Cumming és Henry, 1961). Ez a funkcionista elképzelés az idősekről való gondolkodás fókuszát az egyéntől a társadalmi rendszer felé tolja el, így az válik az idősödési folyamat legfőbb magyarázójává. E szerint egy adott rendszer a sikeres egyensúly fenntartása érdekében „lekapcsolja” magáról az időseket, azaz elvárja tőlük, hogy fokozatosan vonuljanak vissza a produktív tevékenységekből. Az elméletet számos kritika érte a nehezen operacionálizálható fogalmi és az univerzalitás hangsúlyozása miatt, azonban véleményünk szerint létezik olyan társadalmi közeg, ahol főbb elemeit tekintve megállja a helyét. Míg a fejlettebb, nyugati hagyományokat követő országokban nagyobb relevanciája lehet az aktivitás- és folyamatosság-elméleteknek, valamint az élethosszig való tanulás koncepciójának (Pfeiffer, 1974; Rowe és Kahn, 1987), addig egy közép-kelet-európai országban merőben más képpel találkozhatunk. Nemzetközi összehasonlítás alapján elmondható, hogy Magyarországon kiemelkedően alacsony a munkaképesség szempontjából aktív lakosok aránya (az EU 72%-os arányához képest Magyarországon ez 62%), és ehhez nagymértékben hozzájárul a nyugdíjasok csoportja: míg uniós viszonylatban az inaktivitást e tényező 6%-ban, addig Magyarországon 10%-ban magyarázza (Medve, 2010).

Cumming, Dean, Newell és McCaffrey (1960) tanulmánya mindemellett azzal is foglalkozik, hogy ezt az eltávolodást hogyan észlelik az idősek. Az in-

terakciók és a szociális élettér csökkenésének észlelése maga után vonja a szelf-percepció változását is, aminek eredményeképpen inkább én-központú viselkedés fog megjelenni, nem pedig a közügyekre irányuló figyelem és cselekvési hajlandóság.

Gergen és Back (1966) továbbá úgy gondolták, hogy az idősödő emberek valószínűbben adnak bizonytalan válaszokat (pl. „Nincs véleményem.”, „Semleges.”) a közvélemény-kutatások és egyéb attitűdmérő kérdőíves kutatások során, hajlamosabbak kerülni az egyértelmű állásfoglalást. Ennek egyik lehetséges magyarázata a politikai cinizmus, amely szintén összekapcsolható az életkorral: minél idősebb valaki, annál hajlamosabb elidegenedésre, beletörődésre például társadalmi kérdésekkel kapcsolatban is (Agger, Goldstein és Pearl, 1961). Az idősödés ugyanakkor felerősítheti a változással kapcsolatos ellenállást is, ami arra enged következtetni, hogy a korosodással egyre hajlamosabbak lehetnek az idősek a konzervatív nézetek elfogadására (Weaver, 1976).

Összességében azt láthatjuk, hogy az attitűdök tekintetében több elképzelés is született arról, hogy hogyan változnak az egyén nézetei a különböző életszakaszokban. A fentiek tükrében inkább azt láthatjuk, hogy a különböző életszakaszok meghatározzák a nézetek alakulását (ld. még Sears, 1981; Krosnick és Alwin, 1989). Viszont léteznek olyan vélemények is, amelyek szerint az attitűdök nem függenek a kortól, az emberek például minden életszakaszban nyitottak lehetnek a változásra (Tyler és Schuller, 1991). Azonban nemcsak az attitűd- és gondolkodásmódbeli jellegzetességeket tárgyaló szakirodalomban találkozhatunk ellentmondásos elméletekkel, hanem a vélemények, szándékok viselkedésben való megjelenését áttekintő kutatásokban is.

Ezt vizsgálva először is azt érdemes szétválasztani, hogy mit tekintünk egyáltalán a politikai érdeklődés viselkedésben megjelenő releváns formáinak. A kutatások egy nagyobb hányada az idősekre jellemző konkrét szavazói magatartással foglalkozik. A legtöbb vizsgálat szerint az idősekre alacsonyabb szavazói részvétel a jellemző, ami a róluk általánosan elmondható alacsonyabb aktivitással köthető össze (Nie, Verba és Kim, 1974). Mások szerint az, hogy az idősek kevésbé aktívak politikailag, egy szociális konstrukció. Különböző sztereotípiáink vannak az öregkorról (Löckenhoff és mtsai, 2009), amibe beletartozik az is, hogy az idősek már elvesztették magas pozíciójukat a családon és a társadalmon belül is, nehéz őket mobilizálni, könnyen manipulálhatók (Kam, 2000). Ezt a társadalmi képet ugyanakkor hajlamosak internalizálni, ami egyes részvételi formákat illetően tényleges passzivitáshoz vezethet (Goerres, 2007a). Azonban a szavazási hajlandóságuk olykor nagyobb, mint más korcsoportoké. Például a 2012-es Magyarországra vonatkozó ESS adatok alapján a 65 és 75 év közöttiek nagyobb arányban (75,56%) vallották azt, hogy szavaztak a megelőző országgyűlési választáson, mint a fiatalabb korcsoportok (pl. 25–35 év közöttiek esetében ez a szám 67,04%).¹ Ezt magyarázhatja az,

hogya a nyugdíjasok úgy vélhetik, hogy ha a politikát jelentősen nem is tudják befolyásolni, mégis kiállnak az olyan politikusok mellett, akik az ő érdekeiket is képviselik (Kam, 2000; Vincent, 2003). Goerres (2007b) szerint is konzisztens jelenség, hogy az idősebb korosztály inkább megy el szavazni, mint a fiatalok: már megszokták, normává vált nekik ez a viselkedés. Könnyebben is döntenek a korábbi tapasztalataik alapján. Ez a részvétel azonban eltér a fiatalokétól: az ő politikai preferenciájukat sokkal inkább az adott generációs tagság, mintsem az egyéni életutak határozzák meg (Goerres, 2007a).

A kutatások egy másik része az önszerveződésre, a formális választásokon kívüli véleménynyilvánításra helyezi a hangsúlyt, amelyek esetében szintén többféle eredménnyel találkozhatunk. Egyesek szerint az idős korosztály már nem igazán áll ki az őket is érintő kérdésekben, nem képes érvényre juttatni elképzeléseit, mivel nincs egységes csoporttudatuk, ami ezt erősítené (Miller, Gurin, Gurin és Malanchuk, 1981). Egy ellentétes vélemény azonban azt állítja (Weaver, 1976), hogy az őket érintő fontos kérdésekben (pl. egészségügy) közösséget alkotnak, egy korosztályra jellemző koherens, öntudatos reakciót adnak; túllépnek az ideológián, pártpreferenciákon – nem az határozza meg a politikai döntéseiket – saját érdekeik és igényeik egyre tisztábban körvonalazódó közösségévé válnak.

Kérdésfeltevés

A fenti eredményekből kitűnik, hogy a kor – ha nem is közvetlenül és egyedüli változóként, hanem az egyén körülményei által befolyásoltan és a társadalom általános kontextusába ágyazottan –, de feltételezhetően összefüggésben van a politikai kérdések iránti érdeklődéssel, bevonódással. Ennek mérhető változói például a válaszadások aránya és jellegzetességei a közvélemény-kutatásokban, választói viselkedés, egyéb nem formális, politikai, társadalmi jelentőségű aktivitások (pl. demonstráció, levélírás). Az említett összefüggés feltárását célul kitűző tanulmányok azonban mind a kiinduló álláspontok, mind a bemutatott eredmények tekintetében különböznek. Nem teljesen világos, hogy az érdeklődés megváltozása milyen irányú, milyen mértékű, illetve speciális kérdésekre fókuszál-e.

Az áttekintett szakirodalom alapján feltételezzük, hogy az idős korosztály nem utasítja el teljes mértékben az állásfoglalást különböző társadalmi, politikai kérdésekben, viszont válaszadásukban megjelenhet egyfajta szelekció. Ennek kapcsán úgy gondoljuk, hogy abban, hogy milyen témák, kérdések mentén várhatunk markánsabb véleménynyilvánítást, illetve ezek a vélemények milyen politikai orientációt, attitűdöket jeleznek, felfedezhetők többek között a politikai szocializáció nyomai (Mannheim, 2000). Az általunk vizsgálni kívánt korosztály egy olyan társadalmi környezetben nőtt fel, és szerzte meg első politikával kapcsolatos tapasztalatait, ahol sokáig ismeretlen volt

a többpártrendszer, a demokrácia, a kapitalizmus, a meritokrácia, a szabad választás fogalma és gyakorlata; a status quót az egyenlőség-elvű kommunizmus vagy szocializmus jelentette, a jobboldal pedig teljesen hiányzott a politikai palettáról. Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy a különböző érték- és ideológia-felfogások posztkommunista országokban megjelenő jellegzetességei, más nyugati országoktól való különbözőségei a mai nyugdíjas korosztály gondolkodásán, viselkedésén tetten érhetőek. Ilyen speciális jellemző például a gazdasági konzervativizmus és a baloldal összefüggése Lengyelországban (Golec, 2001), a szocializmus és a konzervativizmus együttes jelentkezése Magyarországon (Enyedi és Todosijevic, 2002), valamint a politikai jobboldalnak az egyenlőtlenség elfogadásával és a szabálykövetéssel való gyenge, azonban a nyitottsággal való erősebb kapcsolata a posztkommunista kelet-európai régióban (Thorisdottir, Jost, Liviatan és Shrou, 2007). Mindezek ellenére leegyszerűsítés lenne az állítani, hogy a magyarországi szocialista időszak egy irányban formálta egy korosztály gondolkodásmódját, és emiatt az ekkor szocializációs élményt szerzett személyek determináltak egyfajta ideológiai álláspontot képviselnek. A család, a tágabb közösség, az egyéni élmények, személyes érdeklődés, társadalmi-gazdasági pozíció stb. mind aktív befolyásoló tényezők, amelyről a kiterjedt politikai szocializációs irodalom részletes képet nyújt. Következésképpen azt feltételezzük (Mannheim nemzedéki összefüggés-elméletére alapozva), hogy a mai idősöknek hasonló tematikák, társadalmi problematikák mentén alakultak ki a tudattartalmaik, ezért bizonyos kérdésekben inkább, míg másokban kevésbé számíthatunk markáns véleményükre.

Végül megjegyeznénk, hogy a vizsgálatok eredményei olykor külön elővigyázatosságra intenek, hiszen interpretálásukkor számba kell venni a lehetőséget, hogy például a kérdőíves kutatások esetén jelentkező válaszmegtagadás nem csupán az érdeklődés hiányát vagy csökkenését jelentheti, hanem más tényezők hatását is (pl. együttműködési hajlandóság alakulása, amit az időseddel együttjáró fizikai, szellemi változások is nagymértékben befolyásolhatnak).

Mindezek tükrében célunk a kutatások során kevés figyelmet kapó nyugdíjas korosztály társadalmi-politikai kérdésekről való gondolkodásának vizsgálata, illetve a válaszadásukban megjelenő jellegzetességek azonosítása.

MÓDSZER

Minta

Összesen 195 fő vett részt a kutatásban, akik a főváros hét pesti és egy budai kerületének összesen kilenc nyugdíjasklubjából kerültek ki, kényelmi mintavétellel.²

1. táblázat: Kerületi megoszlás

	Fő	Százalék
VIII. kerület	10	5,1
XI. kerület	11	5,6
XIV. kerület	14	7,2
XVII. kerület	28	14,4
XIX. kerület	18	9,2
XX. kerület	58	29,7
XXIII. kerület	40	20,5
Nem ismert	16	8,3
Összes	195	100,0

A nagymértékű válaszmegtagadás és a hiányos kitöltések aránya³ miatt a faktorelemzés során 149 fő adatát tudtuk felhasználni. A kimondottan hiányos kitöltésre koncentráló elemzések során 91 fő válaszait elemeztük..

A nemi megoszlást tekintve a minta nem tekinthető kiegyenlítettnek:⁴ A résztvevők 86,6 %-a (N = 129) nő és mindössze 12,1%-a (N = 18) férfi (2 fő adata hiányzik). Az életkort tekintve a legfiatalabb kitöltő 60, a legidősebb 86 éves volt ($M = 70,74$; $SD = 5,96$) (4 fő adata hiányzik). Az iskolai végzettséget tekintve a 147 fő (2 fő adata hiányzik) közül 18% rendelkezik felsőfokú (főiskolai vagy egyetemi) végzettséggel, míg a maradék 82%-nak érettségije, vagy annál alacsonyabb szintű iskolai végzettsége van.

Eszközök

A kérdőív első fele nemre, életkorra, iskolai végzettségre és lakóhelyre vonatkozó demográfiai kérdéseket tartalmaz, ezután következnek az ideológiai nézőpontokat feltáró kérdések.

A bal–jobb, a liberális–konzervatív, illetve a mérsékelt–radikális politikai orientáció mérésére a nagy reprezentatív mintás kutatások (pl. Eurobarometer, ESS) által is használt szemantikus differenciál önbesorlási skála esetünkben hét válaszlehetőséget tartalmazó változata szerepel a kérdőívben (ahol az „1” jelenti a bal, a liberális, illetve a mérsékelt, a „7” pedig a jobb, a konzervatív, illetve a radikális álláspontot).

Mivel azonban úgy gondoljuk, hogy az ideológiai beállítódás ilyenformán csupán egy-egy tétellel való mérése vitatható (Szabó, Fehér, Miklós, Szabó és Fodor, 2011), ezért a politikai gondolkodás komplexebb megragadására saját fejlesztésű kérdőívünket⁵ (a továbbiakban PIK-kérdőív; Fehér, Fodor és Szabó, 2011) alkalmazzuk. Ennek 48 tételes változata különböző társadalmi értékekkel, ideológiákkal kapcsolatos nézeteket tár fel; 23 tétel a politikai bal-, míg 25 tétel a politikai jobboldalhoz köthető. A skála tartalmaz például gazdasági témájú állításokat („A gazdaságban a szabad piaci versenynek kell érvényesül-

nie.”), a toleranciára rákérdező tételeket („Mindenki nyerhet azzal, ha különböző kultúrák együtt élnek.”), a vallással, vallásossággal, egyház szerepével kapcsolatos kérdéseket („Vallás nélkül az ember élete nem teljes.”). A vizsgálati személyeknek a 6-fokú Likert-skálán kell megítélniük, hogy mennyire értenek egyet az egyes tételekkel (a kérdőívet ld. a Függelékben). Jelen esetben a Cronbach-alfa értéke a baloldali tételekből alkotott skálákra nézve 0,673, a jobboldali tételekből alkotott skálákra nézve pedig 0,875, amit mindkét esetben elfogadható. Ez a különbség már korábbi elemzésünknel (Fehér, Fodor és Szabó, 2012) is megfigyelhető. Ennek egyik lehetséges oka lehet jelen esetben az, hogy a klasszikus értelemben baloldalhoz köthető, az állam gondoskodó és beavatkozó szerepét leíró tételek az egyébként jobboldali értékekkel szimpatizálók számára is fontosak lehetnek.

Az eljárás

Az adatfelvétel több hullámban történt – első körben 2011 tavaszán, majd 2012 februárjában, az ELTE-PPK Kutatásetikai Bizottságának engedélyével. A nyugdíjasklubok elérésében egy átfogó központi szervezet képviselője segített nekünk.

A kérdőívek kitöltése papír-ceruza módszerrel történt, az adott klub összejövetelének helyszínén, előre egyeztetett időpontban. Mind a klub vezetője, mind a vizsgálatban részt vevő személyek kimerítő tájékoztatást kaptak a kutatás céljáról, a kérdőív tartalmáról, kitöltésének módjáról. Külön felhívtuk a figyelmet az olyan sarkalatos pontokra, mint a politikai semlegesség, a kitöltés önkéntessége és anonimitása, valamint az adatok bizalmas kezelése.

EREDMÉNYEK

Önbesorolások

A kérdőívben alkalmazott mindhárom önbesorolási skála esetén a válaszadók többsége a skála középpontjába helyezte magát (Bal–Jobb skála esetén 42,4%, Liberális–Konzervatív skála esetén 31,3%, Mérsékelt–Radikális skála esetén 34,7%).

A Bal–Jobb skála esetében a második leggyakoribb választás a skála első pontja volt („Baloldal” végpont) 25,3%-kal. Az első három helyen összesítve 37,7% helyezkedik el, míg a skála jobboldalán összesen 20,2%.

A Liberális–Konzervatív skála esetében a második leggyakoribb választás a skála hetedik pontja volt (a skála „Konzervatív” végpontja) 15,6%-kal. Az első három helyre a résztvevők 31,3%-a helyezte el magát, míg a az utolsó három helyre 37,4%.

A Bal–Jobb és Liberális–Konzervatív skála szignifikáns, közepes erősségű és pozitív irányú kapcsolatot mutat ($r = 0,559$, $p < 0,000$), azonban egyik sem korrelál a Mérsékelt–Radikális skálával.

Faktorelemzés

Az adatállomány mögött húzódó esetleges látens struktúra felfedése érdekében a következő lépés a PIK-kérdőív faktorelemzése volt. A lejtődiagram töréspontja alapján két- vagy háromfaktoros szerkezet áll az adatok hátterében, a továbbiakban mindkét elemzést ismertetni fogjuk. A faktorok kivonásához az elemzés során mindvégig a Maximum Likelihood-módszert alkalmaztuk, a forгатáshoz pedig a ferdeszögű Oblimin-rotációt.⁶

Kétfaktoros szerkezet

A kétfaktoros változat lefuttatása során kapott KMO-mutató 0,779, a Bartlett-féle szfericitás-teszt szignifikáns ($\chi^2 = 736,714$; $df = 153$; $p < 0,000$). A kezdeti megmagyarázott variancia 25,32% volt, ezután az alacsony kommunalitású (0,25 alatti) itemeket lépésenként kizártuk, a legalacsonyabb értékkel rendelkezővel kezdve, az itemszelekció végére 19 tétel maradt, ezzel a megmagyarázott variancia 41,36%-ra emelkedett. Mivel a ferdeszögű forгатás megengedi, hogy a faktorok korreláljanak egymással, így csupán egyetlen további tétel kizárására volt szükség, amely közel azonos súllyal ült mindkét faktoron. A megmaradt 18 tétel két faktorba rendeződött (ld. 2. táblázat), amelyek közül a kérdőív készítésekor megtörtént besorolás szerint 15 jobboldali ideológiai tartalmat ír le. A fennmaradó három baloldali tétel (amelyek kivétel nélkül az első faktorhoz tartoznak) egyaránt az állam szerepét hangsúlyozza.

Látható, hogy az első faktorba tartozó tételek tartalmukat illetően három témakört érintenek: állami beavatkozás, jobboldali gazdaságpolitika, valamint a rend fontossága. A faktoron legnagyobb súllyal ülő tételek az állam és a (szigorú) rend szerepét emelik ki.

A második faktorba öt tétel került, amelyek közül három a vallással kapcsolatos item. A két legkisebb súllyal ülő tétel („Nem igazi magyar, aki nem tűz kokárdát március 15-én.” illetve „Minden magyarnak szívügye kell legyen a trianoni határok visszaállítása”) eltér a faktor fő tartalmától, hiszen ez két, nemzeti érzelmeket leíró item.

Az első faktor tételeiből alkotott skála Cronbach-alfa mutatója .846, míg a második faktorból alkotott skáláé .836.

2. ábra. Kétfaktoros változat

	Faktor	
	Rend és beavatkozás	Vallás
PIK33: Olyan kormányra van szükség, amely fenntartja a rendet.	,738	
PIK43: Szigorú jogrendre van szükség.	,677	
PIK45: A munkahelyteremtés az állam feladata.	,635	
PIK38: A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.	,634	,168
PIK41: A hazai ipar termékeit védeni kell.	,627	
PIK35: Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.	,589	
PIK24: A vidéki kistelepüléseket, falvakat, tanyákat támogatni kell.	,567	
PIK23: A fejlődés érdekében radikális változásokra van szükség.	,537	
PIK13: A család a házasság intézményén alapul.	,535	
PIK11: Egy szülőnek alapvető feladata az engedelmességre és fegyelemre nevelés.	,521	
PIK21: A kisebbségnek kötelessége alkalmazkodni a többséghez.	,514	
PIK20: Az államnak támogatnia kell a nagycsaládokat.	,457	
PIK40: A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.	,413	-,247
PIK46: Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.	-,247	-,923
PIK28: Vallás nélkül az ember élete nem teljes.		-,756
PIK42: Az iskolának fontos feladata a keresztény értékekre nevelés.	,164	-,703
PIK32: Nem igazi magyar, aki nem tűz ki kokárdát március 15-én.		-,558
PIK25: Minden magyarnak szívügye kell, hogy legyen a trianoni határok visszaállítása.	,186	-,522

Háromfaktoros szerkezet

A forgatás nélküli háromfaktoros változat futtatása esetén a kezdeti megmagyarázott variancia-arány 29,47%, mely az alacsony kommunalitású tételek kizárása után 40,18%-ra emelkedett. (KMO-mutató értéke 0,770, Bartlett-teszt szignifikáns [$\chi^2 = 1114,83$, $df = 351$, $p < 0,000$]). Három tétel esetében elmondható, hogy kettő – vagy az egyik esetben három – faktorial is közel azonos

súlyú kapcsolatot mutatnak, így ezek a faktorok interpretáláskor kevésbé vehetők figyelembe.

Mint a 3. táblázatban is látható, az első két faktor nagyon hasonló a két-faktoros változatban szereplőkhöz képest, bár tartalmuk némileg homogénebbnek tekinthető. A harmadik megjelenő faktor mindössze öt tételt foglal magába, amelyek egyrészt a segélyezés és támogatás, másrészt a hagyománykövetés témájához kapcsolódnak, a faktor azonban nem alkot tartalmilag konzisztens egységet. Nehéz interpretálhatósága és a megmagyarázott varianciához hozzáadott értéke (mindössze 1%) miatt a további elemzések során a kétfaktoros változat használata mellett döntöttünk.

3. ábra. Háromfaktoros változat

	Faktor		
	Rend és beavatkozás	Vallás	Segély
PIK45: A munkahelyteremtés az állam feladata.	,672		
PIK12: A szocializmusban jobb volt az élet.	,593		
PIK21: A kisebbségnek kötelessége alkalmazkodni a többséghez.	,571		
PIK22: Fontosabb a jövő, mint a hagyományokhoz való ragaszkodás.	,563		
PIK35: Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.	,556		
PIK19: A lopásért több börtön kéne, hogy járjon.	,540	-,229	
PIK11: Egy szülőnek alapvető feladata az engedelmességre és fegyelemre nevelés.	,521		
PIK38: A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.	,512		,199
PIK23: A fejlődés érdekében radikális változásokra van szükség.	,496		
PIK33: Olyan kormányra van szükség, amely fenntartja a rendet.	,493		,402
PIK41: A hazai ipar termékeit védeni kell.	,488	-,156	,293
PIK43: Szigorú jogrendre van szükség.	,455	-,166	,386
PIK13: A család a házasság intézményén alapul.	,441		,161
PIK46: Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.		-,850	
PIK28: Vallás nélkül az ember élete nem teljes.		-,744	
PIK42: Az iskolának fontos feladata a keresztény értékekre nevelés.	,294	-,743	

	Faktor		
	Rend és beavatkozás	Vallás	Segély
PIK25: Minden magyarnak szívügye kell, hogy legyen a trianoni határok visszaállítása.	,179	-,522	
PIK39: Minden rászorulóat megfelelő segélyben kell részesíteni.			,654
PIK1: A kettős állampolgárság minden határon túli magyarnak jár.	-,189		,584
PIK6: A társadalmi változtatásoknál figyelembe kell venni a hagyományokat és a tradíciókat.			,550
PIK40: A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.		-,155	,546
PIK20: Az államnak támogatnia kell a nagycsaládokat.	,203		,529
PIK24: A vidéki kistelepüléseket, falvakat, tanyákat támogatni kell.	,378		,380

Faktorok és önbesorolások viszonya

Következő lépésként a kétfaktoros változat elmentett faktorszokójai és az önbesorolási skálák összefüggéseit vizsgáltuk. Az első faktor („Rend és beavatkozás”) nem mutat kapcsolatot egyetlen önbesorolási skálával sem, aminek oka lehet a faktor politikai szempontból széleskörűbb tartalma, ahogy arra már fentebb is utaltunk. A második faktor („Vallás”) a Bal–Jobb és a Liberális–Konzervatív skálával is szignifikánsan korrelál, a kapcsolat erősnek mondható (BJ esetén: $r = -0,419$; $p = 0,001$; LK esetén: $r = -0,427$; $p = 0,001$). A Vallás faktor által megragadott attitűdökkel való egyetértés annál inkább növekszik, minél inkább jobboldali a politikai orientáció. A Rend faktor esetén ez az összefüggés korántsem mutat ilyen egyértelmű mintázatot.⁷

A kerületek összehasonlítása

Elemzésünket egy mind a minta jellegzetességeit alaposabban feltáró, mind inkább elméleti szempontból érdekes aspektussal igyekeztünk bővíteni. Mintegy kontrollváltozóként megvizsgáltuk, hogy van-e jelentős eltérés a különböző kerületekből származó adatokban; felfedezhető-e a társas milió hatása a politikai, ideológiai véleményekben. Az önbesorolások közül a bal–jobb skála szignifikáns különbséget ($\chi^2 = 15,477$; $df = 6$; $p = 0,017$) mutat a kerületek között. A leginkább jobboldali kerületnek a tizenhetedik, a legkevésbé jobboldalinak a nyolcadik kerület mondható. A mérsékelt–radikális beállítódásban szintén jelentősnek mondható az eltérés ($\chi^2 = 13,139$; $df = 6$; $p = 0,041$). A minta XIV. kerületi része tűnik a leginkább radikálisnak, a leginkább mérsékelt pedig a XI. kerületi megkérdézettek.

A kerületek közötti különbségek feltárásakor szignifikáns eltérést találtunk a Rend és beavatkozás faktor mentén ($F[6; 44,9] = 2,644$; $p = 0,028$).⁸ A post hoc

összehasonlítások alapján az látható, hogy a XI. kerületi válaszadók tértek el szignifikánsan a XVII., XIX., XX. és XXIII. kerületeiktől a rend és beavatkozás iránt mutatott gyengébb attitűdjükkel.

Hiányzó válaszok elemzése

A korábbiakban is ismertetett nagy arányban megjelenő hiányzó válaszok miatt indokolt volt ellenőrizni ezek esetleges mintázatát. A 195 fős minta 90%-a a kérdőív tételeinek legalább kétharmadát megválaszolta, ugyanakkor tételenként átlagosan 20 kitöltő nem adott érvényes választ.

A mintázat ellenőrzéséhez több lépésben szükséges volt mind a minta, mind a kérdőív bizonyos elemeinek szűrése. A szelekció szerzők által felállított kritériumainak és folyamatának részletes leírását ld. a Függelékben.

A szelekció után 85 fő maradt a mintában, illetve összesen 10 tételpárt sikerült kiemelni, amelyeknek egymással való korrelációs együtthatói 0,355 és 0,494 között mozognak. A leggyakrabban – egyenként háromszor – megjelenő tételek a bevándorlókkal, a zsidósággal, az egyén vs. család szerepével, valamint a hagyományörzés kérdésével foglalkoznak. Az együttjáró tételek részletes összefoglalását a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat. Hiányzó válaszok elemzése – tételek együttjárása

Korreláló tételek		Korrelációs együttható (r)
PIK1 „A kettős állampolgárság minden határon túli magyarnak jár.”	PIK5 „Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.”	0,466
PIK5 „Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.”	PIK8 „A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.”	0,466
PIK5 „Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.”	PIK9 „A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.”	0,355
PIK8 „A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.”	PIK9 „A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.”	0,489
PIK8 „A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.”	PIK40 „A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.”	0,418
PIK9 „A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.”	PIK40 „A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.”	0,396

Korreláló tételek		Korrelációs együttható (r)
PIK18 „Aki munkára alkalmas, de nem dolgozik, az ne kapjon segítyt.”	PIK29 „Több állami juttatásra van szükség, még ha több adóval is jár.”	0,444
PIK35 „Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.”	PIK38 „A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.”	0,470
PIK38 „A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.”	PIK40 „A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.”	0,444
PIK46 „Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.”	PIK47 „Az egyénnél fontosabb a közösség.”	0,494

$r > 0,350$; $p < 0,001$

DISZKUSSZIÓ

Mint ahogy az elméleti bevezetőben részletesen tárgyaltuk, keveset tudunk az idősek politikai ideológiákról alkotott képéről – holott jelentős réteget képeznek társadalmunkban –, ezért fontosnak találtuk, hogy ezt a csoportot helyezzük kutatásunk középpontjába. Ráadásul joggal vizsgálható az is, hogy a sok esetben nekik tulajdonított válaszmegtágadás, inaktivitás, politikai, társadalmi kérdésektől való elzárkózás milyen lehetséges mintázatai azonosíthatók, és ennek okait milyen mértékben kereshetjük az öregedéssel együttjáró változásokban, illetve a politikai szocializációban.

Elsőként az ideológiai önbesorolási skálákra adott válaszokat értelmezzük. A kérdőívben alkalmazott hétfokú skálák mindegyikén a válaszadók legnagyobb hányada középre helyezte magát, ami egybevág a nagy nemzetközi vizsgálatok adataival. Ezen kívül szembeűnő a bal–jobb skálán a válaszok bal végpont felé való eltolódása, amely nagy valószínűséggel a minta összetételének is lehet az eredménye (a budapesti nyugdíjasok hagyományosan jelentős részét képezik a politikai baloldal támogatóinak).

Azonban ahogy már korábban is utaltunk rá, a mai nyugdíjasok politikai szocializációjára nagy hatással volt a szocializmus, az egyoldalú pártrendszer, amely markánsan tükröződhet az önbesorolásra adott válaszaikban. Ezt bizonyítja egy friss kutatási eredmény is: 2011-ben látott napvilágot a Krekó–Juhász–Molnár által kidolgozott DEREK-index, ami a szélsőjobb iránti keresletet hivatott mérni az European Social Survey adataira alapozva. Ebben a tanulmányban kimutatják, hogy minden korcsoportban nőtt a jobboldali ér-

tékorientáció, kivéve a 60 év fölöttiek körében, ahol 38,9%-ról 33,2%-ra esett, tehát ők nem a jobb oldal felé orientálódtak (Krekó és mtsai, 2011). Mi is hasonló eredményt találtunk a középiskolások és a nyugdíjasok önbesorolását vizsgálva (Pálincás, Miklós, Fehér, Erdélyi és Szabó, 2012). Míg a nyugdíjas minta 39%-át (N = 41) teszik ki azok, akik a hétfokú önbesorolási skálán balra helyezik magukat (tehát az 1-es, 2-es vagy a 3-as számot jelölik), addig a középiskolás mintán ugyanekkora arányú a magukat jobb oldalra helyezők aránya (N = 80).

Egy másik érdekes és markáns eredmény, nevezetesen a válaszok konzervatív irányba tendálása a liberális–konzervatív skálán (illetve a jobboldali tételek markáns túlsúlya a faktorokban) is igényel egy részletesebb magyarázatot. Az idősek körében megjelenő konzervatívabb attitűdök egyrészt lehetnek a korral együttjáró, a korosztályra általánosan jellemző vonások (Weaver, 1976), amely nem csak politikai témák kapcsán figyelhető meg. Azonban egyes vélemények és kutatási eredmények (Glenn, 1974; Braungart és Braungart, 1986; Schatz, 2002; Danigelis, Hardy és Cutler, 2007) nagy hangsúlyt fektetnek a különböző kohorszok hatásaira is, és ezzel cáfolják azt a sokak által elfogadott álláspontot, hogy az időszedéssel szükségszerűen együtt jár a konzervatívabbá válás. Azok a nyugat-európai emberek például, akik a második világháború alatt nőttek fel, hajlamosabbak a konzervativizmusra, mint azok, akik mindent a háború utáni viszonylagos bőség időszakában éltek meg (Szabo, 1983).

Magyarország esetében az idősek konzervativizmusán szintén felfedezhetjük az elmúlt rendszer nyomait. Egy olyan társadalmi, politikai közegben, ahol a hatalom az élet gyakorlatilag minden színterét intézményes keretek közé helyezi, szabályozza, és ez a rendszer legitimitációt is nyer, a szocializáció során könnyen kialakulhatnak konzervatív attitűdök. (Ennek a feltevésnek jogosságát több, posztszocialista országban végzett kutatás is alátámasztotta, például: Golec, 2001; Enyedi és Todosijevic, 2002; Duriez, Van Hiel és Kossowska, 2005; Hunyady, 2008).

Jelen kutatás eredményei azonban azt is mutatják, hogy azok a személyek, akik magukat baloldalinak vallják, a liberális–konzervatív skálán inkább a liberális végpont felé helyezik el magukat. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy az imént említett kutatások óta már eltelt több mint egy évtized, amely során a magyar politikai színtéren is feltűntek olyan szereplők, akik magukat baloldalinak vallották, és egyben liberális felfogásukat hangsúlyozták. Ugyanakkor ez a megállapítás további vizsgálatra szorul.

A faktoranalízis (melyet az eredeti és a becsült adatokkal kiegészített adattáblán egyaránt lefuttattunk) tanulságai legegyszerűbben a faktorok tartalma mentén foglalhatók össze. Elsőként az igen robusztus faktort, a Rend és beavatkozást érdemes szemügyre venni. A renddel kapcsolatos itemek rímelnék az idősebbek körében tapasztalható nagyobb változásnak való ellenállást és konzervativizmust bizonyító eredményekre. A liberális–konzervatív skála ese-

tében is tapasztalható a konzervatív végpont irányába tolódás; valószínűleg korszpecifikus tényezőnek tekinthető a rend iránti nagyobb igény (rend a nevelésben, házasság, jogrend, szigorúbb büntetések, stb.). Az állami beavatkozás szerepét hangsúlyozó tételek szintén markáns faktorkifeszítőnek bizonyultak. A szocialista rendszerben szocializálódott korosztály számára egyértelműen meghatározó az állam szerepe a politikai ideológiai gondolkodásban. A kérdőív eddigi összes mintán való alkalmazásakor (Fehér és mtsai, 2012; Fehér, 2012) és a nyugdíjasok körében is megjelent a Vallás faktor. Ez összecseng azzal az eredménnyel, hogy a szintén posztkommunista Horvátországban és Szerbiában a bal–jobb orientációt konzisztensen befolyásolják a vallási nézetek (Jou, 2010).

A skálát fejlesztése során középiskolás és egyetemi diákokkal, aktív dolgozó és nyugdíjas felnőttekkel egyaránt felvettük. A korosztályhoz köthető specifikumok felismerése érdekében a többi mintán kapott faktorstruktúrákra is érdemes vetni egy pillantást. Míg a felnőttek körében a Gazdaság és Tolerancia faktorok is kimutathatóak voltak, ez sem a középiskolások, sem a nyugdíjasok körében nem volt jellemző. Ugyanakkor a középiskolások esetében megjelent a Nemzeti elköteleződés faktor, az idősek esetében mindössze a Vallás faktor kevésbé meghatározó részeként, két tétel formájában jelent meg ilyen tartalom (Pálinkás és mtsai, 2012).

A fentiek, a bizonyos esetekben kiemelkedő plusz faktorok a korosztályra vonatkozó adatokkal is összecsengenek. A legszélesebb politikai érdeklődést/tájékozódást az aktív korú felnőttek korcsoportjától várhatjuk, az idősek kevesebb témában és kisebb mértékben tartják fontosnak az állásfoglalást (Cumming és Henry, 1961; Nie és mtsai, 1974; Kam, 2000; Campbell, 2003), ezt később jelen kutatásban is láthatjuk a hiányzó adatok mennyiségéből és a válaszmegtagadás mintázatából.

Az önbesorolási skálák és a faktorok között megfigyelhető összefüggés szintén figyelmet érdemel, amely a saját skála tartalmi validitása szempontjából is fontos összefüggésekre világít rá. Míg a Vallás a bal–jobb és liberális–konzervatív önbesorolási skálával szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat, tehát a Vallás faktoron kapott magasabb pontszám a bal–jobb skála jobb és a liberális–konzervatív skála konzervatív végpontjához közelebbi választásokat tesz valószínűvé, addig a Rend és beavatkozás egyik önbesorolási skálával sem korrelál. Feltételezhetően ezek a tartalmak politikai orientációtól – legalább részben – függetlenül határozzák meg az ideológiai gondolkodást a kutatásunkban résztvevő nyugdíjasok körében.

A Tárki egy 2013-as tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy hazánkban továbbra is nagy az állami gondoskodás igénye és az állami megoldások preferálása. Nem véletlen tehát, hogy a skálánk faktorelemzése során bennmaradó mindössze három baloldali item mind az állam szerepét hangsúlyozza, és ahogy a korrelációs elemzés is rámutat, az ezekkel való egyetértés füg-

getlen az önbesorolási skálán való elhelyezkedéssel. Ehhez hozzájárult az is, hogy a jobboldali FIDESZ hangsúlyos szerepet szán az állami szerepvállalásnak és beavatkozásnak.

A minta összetételében már a kutatásunk kezdetén is sejthető eltolódás indokoltta tette a kerületek szerinti elemzést, bár továbbra is hangsúlyozzuk az összehasonlítás gyenge általánosíthatóságát, ami miatt ennek a szempontnak a beemelése leginkább későbbi kutatások számára nyújt kiindulási alapot.

Kijelenthetjük, hogy a kutatásunkat képező kerületek között számottevő különbségek húzódnak a lakosság életkori és gazdasági szempontú összetételében, a munkaerő-piaci és kulturális lehetőségekben, ami a politikai nézetekre is kihatással lehet. Az eredményekre reflektálva elmondható, hogy a XVII. kerületi nyugdíjasok kiemelkedően rendpárti és jobboldali, illetve a többiekhez képest kissé vallásosabb attitűdjén felfedezhető a családközpontú, kisvárosias milió és az átlagnál jobb szociális körülmények hatása. A XVII. kerület átlagéletkorát tekintve fiatalabb, mint Budapest teljes lakónépessége, valamint több a házasságban élők és kevesebb az elváltak száma. Az is elmondható, hogy az aktív korú lakosság munkaerő-piaci helyzete a főváros többi kerületéhez viszonyítva kedvezőbb (Rákosmente Integrált Városfejlesztési Stratégia, 2008). Ezen jellemzőkből következtethet a jobboldali ideológiai preferencia. Ezzel szemben a XI. kerületi – azon belül is Gazdagréten lakó – nyugdíjasok inkább baloldali preferenciáját a hagyományos lakótelepi életvitel és szocializáció, a szociális biztonság nagyobb igénye, a szocialista hagyományokhoz való nosztalgikus kötődés is magyarázhatja. Továbbá a kerület népessége a fővárosi átlagnál magasabban kvalifikált, emiatt hosszabb életű és a jövedelmi helyzetük országos viszonylatban is kiemelkedő (Újbuda Kulturális Városközpont Integrált Városfejlesztési Program Végleges Akcióterületi Terve, 2010). A másik négy kerülethez viszonyított liberálisabb, a szigorú tradíciókhoz kevésbé ragaszkodó hozzáállás talán ezen tényezőkkel is magyarázható.

Kutatásunk kétségtelenül egyik legszembeötlőbb tanulsága a mintában előforduló válaszmegtadadások kiugró aránya. Ahogy Gergen és Back (1966) is felveti, a hiányzó válaszok megjelenése a kor előrehaladtával egyre gyakoribbá válik. Saját adataink esetében is tapasztaltuk a fenti összefüggést: annak ellenére is, hogy a mintán belül az életkor szórása kicsi ($SD = 6,125$), a hiányzó adatok mennyiségével közepesen erős pozitív kapcsolatban áll ($r = ,233$; $p < 0,001$). Elhamarkodott lenne azonban ezt az elszakadási hipotézis egyértelmű bizonyítékként tekinteni. Mindenekelőtt azonban szeretnénk felhívni a figyelmet azokra a korszpecifikus és a felvétel körülményeiből fakadó tényezőkre, amelyek befolyásolhatták ezt a tendenciát. A korosztályból érthetően következik, valamint a felvétel során magunk is tapasztaltuk, hogy sok esetben azért volt nehéz a kitöltés, mert a vizsgálati személyek nem látták rendesen a papírt, esetleg nem hallották pontosan az utasításokat, vagy nem tudták értelmezni a kérdéseket. Ezen felül a tesztszorongás is szerepet játszhatott a felvétel során,

hiszen az idősebb emberek viszonylag ritkán találkoznak efféle kérdőívvel, vagy esetleg nincsenek jó tapasztalataik vele kapcsolatban.

A továbbiakban a válaszmegtagadásban megmutatkozó mintázatok azonosítását és interpretálását tűzzük ki célul. A meg nem válaszolt tételek értelmezését egy példán keresztül mutatjuk be: eredményeink tükrében az a személy, aki a bevándorlókkal kapcsolatos tételre nem válaszolt, feltehetőleg a zsidósággal, illetve a kettős állampolgársággal kapcsolatos itemekre se adott választ. Ezen (és a mellékelt táblázatban bemutatott többi) együttjárásra lehet magyarázat az a feltevés, hogy ezek a tételek főleg aktuálpolitikához kapcsolódó kérdéseket vetnek fel (mint például más etnikumok, más országból jövők, más országban élő magyarok, stb.), amelyek talán kínos témákat feszegetnek, és így esetleg tabunak számítanak. További magyarázat lehet, hogy az ő fiatalkori politikai szocializációjuk során ezek a témák nem számítottak mindennapi kérdéseknek, idős korban pedig már kevésbé motiváltak, hogy érdemben foglalkozzanak velük. Mindemellett adja magát az a magyarázati lehetőség is, miszerint a véleményleplezés a rendszerváltás előtti időszak egyik hosszú távú befolyása, amely egyfajta történelmi beidegződésként máig érinti az időseket.

Eredményeink fényében mégis úgy látjuk, hogy az idősek is megfogalmazzák véleményüket a politikai kérdések kapcsán, azonban ezt a fiatalabb felnőtt lakossághoz képest szűkebb, specifikusabb területen teszik meg, és hajlamosak a számukra valamilyen okból nem releváns témák kikerülésére.

Mindezek alapján elmondható, hogy mind a politikai orientációban, mind az ideológiai gondolkodásban megjelenő főbb elemek jellegén, de még a válaszmegtagadás tendenciáin is jól nyomon követhető az elmúlt rendszerben végbemenő politikai szocializáció hatása. Ezt mindenképpen érdemes szem előtt tartani, ha a nyugdíjas korosztály politikai kérdésekben alkotott véleményét kérdezzük.

KITEKINTÉS, KORLÁTOK

Jelen kutatás legnagyobb erényének azt tartjuk, hogy sokszínű, több oldalról is megtámogatott szempontokat nyújt a Budapesten élő nyugdíjas korosztály társadalmi kérdésekről alkotott véleményének vizsgálatához. Az ennek kapcsán bemutatott és viszonylag kevészer alkalmazott hiányzó válaszok elemzésével újszerű, a további kutatások során is megfontolandó elemzési aspektust vetünk fel. Mindezen felül tisztában vagyunk a minta korlátaival, ezért nem is célunk egy általános képet alkotni a budapesti nyugdíjasok politikai gondolkodásáról, véleményformálásáról. Ugyanakkor ez arra ösztönöz minket, hogy az első adatfelvételi hullám eredményei alapján további vizsgálatokat végezzünk. A minta nagyobb kiegyenlítettsége érdekében több budai kerület, illetve férfi válaszadó bevonása is szükségesnek látszik. A további kutatások

során érdekes szempontnak ígérkezik mind a kerületek közötti összehasonlító elemzés, mind kohorszok elkülönítése az önmagában relatíve nagy életkori szórást megengedő nyugdíjas mintán belül.

Végül a továbbiak számára fontos tapasztalat, hogy a nagy arányban megjelenő hiányzó adatok okán elvégzett kifejezetten erre fókuszáló elemzés az előzetes célokon túlmenően a kérdőívfejlesztésben is segítséget nyújt. Bár az interpretációnak kétségtelenül tág teret enged, mégis remekül rámutat a kérdőív egyes tételeinek hiányosságaira is.

FÜGGELÉK

1. Kérdőív

Az alábbiakban felsorolva látja azokat a társadalmi értékeket, nézeteket megragadó tételeket, amelyeket meg kell ítélnie egy 1-től 6-ig, az alapján, hogy mennyire ért egyet a bennük foglaltakkal. A tapasztalatok szerint nem érdemes túl sokáig gondolkodni a válaszokon. Általában az első megérzésekre érdemes hagyatkozni.

- 1 = Egyáltalán nem értek vele egyet 4 = Inkább egyetértek vele
 2 = Nem értek vele egyet 5 = Egyetértek vele
 3 = Inkább nem értek vele egyet 6 = Teljes mértékben egyetértek vele

1	A kettős állampolgárság minden határon túli magyarnak jár.	1 2 3 4 5 6
2	„Elsősorban ember vagyok, és csak másodsorban magyar”.	1 2 3 4 5 6
3	Erősíteni kell a szakszervezeteket.	1 2 3 4 5 6
4	A cigánybűnözés komoly probléma Magyarországon.	1 2 3 4 5 6
5	Az államnak támogatnia kell a bevándorlók letelepülését.	1 2 3 4 5 6
6	A társadalmi változtatásoknál figyelembe kell venni a hagyományokat és a tradíciókat.	1 2 3 4 5 6
7	Az abortusz elfogadható megoldás a nem kívánt terhesség megszüntetésére.	1 2 3 4 5 6
8	A gazdasági problémákban nagy a zsidóság szerepe.	1 2 3 4 5 6
9	A társadalom alapvető egysége az egyén, nem pedig a család.	1 2 3 4 5 6
10	A nemzeti jelképeket nem szabad a politikába belekeverni.	1 2 3 4 5 6
11	Egy szülőnek alapvető feladata az engedelmességre és fegyelmre nevelés	1 2 3 4 5 6
12	A szocializmusban jobb volt az élet.	1 2 3 4 5 6
13	A család a házasság intézményén alapul.	1 2 3 4 5 6
14	A társadalom minden tagja egyenlő.	1 2 3 4 5 6

15	A gazdaságban a szabad piaci versenynek kell érvényesülnie.	1 2 3 4 5 6
16	Mindenki nyerhet azzal, ha különböző kultúrák együtt élnek.	1 2 3 4 5 6
17	Egyenlő jogokat kell biztosítani a melegeknek és leszbikusoknak.	1 2 3 4 5 6
18	Aki munkára alkalmas, de nem dolgozik, az ne kapjon segílyt.	1 2 3 4 5 6
19	A lopásért több börtön kéne, hogy járjon.	1 2 3 4 5 6
20	Az államnak támogatnia kell a nagycsaládokat.	1 2 3 4 5 6
21	A kisebbségnek kötelessége alkalmazkodni a többséghez.	1 2 3 4 5 6
22	Fontosabb a jövő, mint a hagyományokhoz való ragaszkodás.	1 2 3 4 5 6
23	A fejlődés érdekében radikális változásokra van szükség.	1 2 3 4 5 6
24	A vidéki kistelepüléseket, falvakat, tanyákat támogatni kell.	1 2 3 4 5 6
25	Minden magyarnak szívügye kell, hogy legyen a trianoni határok visszaállítása.	1 2 3 4 5 6
26	Jövőnket a fejlett nyugati országokhoz kell igazítanunk.	1 2 3 4 5 6
27	Az országnak nem a nyugat elvárásaival kell törődnie, hanem a saját útját járnia.	1 2 3 4 5 6
28	Vallás nélkül az ember élete nem teljes.	1 2 3 4 5 6
29	Több állami juttatásra van szükség, még ha több adóval is jár.	1 2 3 4 5 6
30	A gyermekvállalás kötelesség a társadalommal szemben.	1 2 3 4 5 6
31	Ahhoz, hogy az ország fejlődjön, el kell szakadnunk a múlttól.	1 2 3 4 5 6
32	Nem igazi magyar, aki nem tűz ki kokárdát március 15-én.	1 2 3 4 5 6
33	Olyan kormányra van szükség, amely fenntartja a rendet.	1 2 3 4 5 6
34	Az egyháznak nincs keresnivalója a politikában.	1 2 3 4 5 6
35	Az ország problémáit állami beavatkozással kell megoldani.	1 2 3 4 5 6
36	Az ember nem Isten teremtménye, hanem az evolúció során fejlődött ki.	1 2 3 4 5 6
37	A volt MSZMP tagok ne tölthessenek be fontos pozíciókat.	1 2 3 4 5 6
38	A gazdaság stabilitását állami beavatkozással kell biztosítani.	1 2 3 4 5 6
39	Minden rászorulóat megfelelő segílyben kell részesíteni.	1 2 3 4 5 6
40	A tradíciók és hagyományok megőrzése kiemelten fontos.	1 2 3 4 5 6
41	A hazai ipar termékeit védeni kell.	1 2 3 4 5 6
42	Az iskolának fontos feladata a keresztény értékekre nevelés.	1 2 3 4 5 6
43	Szigorú jogrendre van szükség.	1 2 3 4 5 6
44	A trianoni kérdés nem kell, hogy napirenden legyen az aktuálpolitikában.	1 2 3 4 5 6
45	A munkahelyteremtés az állam feladata.	1 2 3 4 5 6
46	Társadalmi kérdésekben fontos az egyház szerepvállalása.	1 2 3 4 5 6
47	Az egyénnél fontosabb a közösség.	1 2 3 4 5 6
48	Nem lehet senkit elítélni azért, ha nem vállal gyereket.	1 2 3 4 5 6

2. A hiányzó válaszok elemzése

A kitöltők szelektálása

A teljes mintából ($n = 195$) azon személyek adatait dolgoztuk fel, akik a PIK-kérdőív tételeinek legalább 2/3-ára választ adtak. A torzítások elkerülése érdekében egy kiegészítő kritériumot is alkalmaztunk: kiszűrtük azokat a személyeket, akik bár válaszoltak elegendő itemre a kérdőívből, ugyanakkor a hiányzó adatok szisztematikusan jelentek meg. Erre lehet példa, ha egy kitöltő egy pontig minden kérdésre válaszolt, azután viszont egyetlen tételre sem (tehát félbehagyta a kitöltést). Sok esetben támaszkodtunk mind a kitöltő, mind az adatokat bevívó személy megjegyzéseire is (Pl.: „Nem értek egyet a kérdőívvel!”).

A PIK-kérdőív tételeinek szelektálása

Azokat a tételeket vontunk be a missing értékekkel kapcsolatos elemzésbe, amelyek esetében a hiányzó válaszok gyakorisága legalább tíz volt (15 tétel). A teljes mintaelemszám és a válaszmegtagadások aránya alapján ez a kritérium mutatkozott megfelelőnek.

Annak érdekében, hogy ellenőrizzük, bármely tétel esetében adott válasz/nem válasz együttjárt-e más tételek esetében adottal, a kérdőív minden iteméből létrehoztunk dichotóm variánsokat (1 – bármilyen valid válasz esetén; 0 – minden hiányzó adat esetén). A dichotóm változatokból alkotott korrelációs mátrixban ismételten két kritériumot alkalmaztunk az értelmezendő összefüggések kiválasztásához: (a) a 99%-os konfidencia mellett megjelenő eredményeket vettük figyelembe, ahol (b) a korrelációs együttható értéke nagyobb, mint 0,35. A kritériumok kiválasztásában az játszott a fő szerepet, hogy elkerülhető legyen a korrelációs elemzés természetéből fakadó műtermékek tekinthető eredmények bevonása az értelmezésbe.

JEGYZETEK

- ¹ Ugyan a válaszadás önbevallásos természete miatt ez nem tekinthető teljesen objektív adatnak, referenciaként szolgálhat.
- ² A vizsgálat pilot jellegéből fakadóan nem volt célunk a teljes budapesti nyugdíjas korosztály leképezése. A mintavételkor, az adatok elemzésekor és az eredmények értelmezésekor igyekeztünk mindvégig szem előtt tartani az egyes kerületek olykor nagyon eltérő társadalmi-gazdasági jellegzetességeit. Ugyanakkor az alacsony és nem kiegyenlített alminta-elemszám miatt a különbségek mentén történő összehasonlításoknak kevés tere van.
- ³ Az idős korosztály csoportos kérdőívkitöltés céljából történő elérésére a nyugdíjasklubok felkeresése mutatkozott a legadekvátabb módszernek, ez azonban nem küszöbölte ki az említett problémákat.
- ⁴ Ha a korosztályra jellemző specifikumokból indulunk ki, akkor ez az eltolódás nem meglepő.

- Magyarországon (2011-es adatok alapján) a nők születéskor várható élettartama 78,23 év, míg a férfiaké 70,93 év. Ezen kívül még lehetséges ok lehet a nyugdíjasklubok jellege is – ezek többnyire nők számára ajánlanak programokat, szabadidő eltöltési lehetőséget.
- ⁵ Fontos megjegyeznünk, hogy a skála validálási folyamata még nem zárult le. Különböző mintákon teszteltük alkalmazhatóságát egy potenciális látens struktúra meghatározása és a tételek redukciója céljából. A faktoranalízis során a középiskolásoknál megjelent a Nemzeti elköteleződés, a Vallás és a Rend és állami beavatkozás elnevezésű faktor, az egyetemista mintán pedig az utóbbi kettő mellett a Tolerancia faktor. A kérdőívünk jelen nyugdíjas mintán való tesztelését is a kérdőívfejlesztés egy jelentős állomásának tartjuk.
- ⁶ A módszer megengedi, hogy a faktorok egymással korreláljanak, ami a mai kapcsolódó kutatások alapján védhető álláspont, hiszen pszichológiai és politikai tényezők esetében várhatjuk, hogy összefüggésben állnak egymással (Székelyi és Barna, 2002).
- ⁷ A Rend és beavatkozás faktor heterogén tartalma miatt felmerül a kérdés, hogy további komponensekre bontva megjelenne korreláció az önbesorolási skálákkal. A faktor tartalmát további elemzésnek alávetve azonban azt találtuk, hogy így sem mutat együttjárást a bal–jobb és a liberális–konzervatív skálákkal.
- ⁸ A Vallás faktor esetében tendencia-szintű összefüggés mutatkozott – $F(6) = 1,827$; $p = 0,096$. Ez alapján leginkább a tizenhetedik, legkevésbé a tizenegyedik kerületi alminták mondhatók valóságosnak.

IRODALOM

- Agger, Robert E.–Goldstein, Marshall N.–Pearl, Stanley A. (1961): Political cynicism: Measurement and meaning. *The Journal of Politics*, vol. 23., no. 3., 477–506.
- Braungart, Richard G.–Braungart, Margaret M. (1986): Life-course and generational politics. *Annual Review of Sociology*, 205–231.
- Campbell, Andrea L. (2003): Participatory reactions to policy threats: Senior citizens and the defense of Social Security and Medicare. *Political Behavior*, vol. 25., no. 1., 29–49.
- Cumming, Elaine–Dean, Lois R.–Newell, David S.–McCaffrey, Isabel. (1960): Disengagement –A Tentative Theory of Aging. *Sociometry*, vol. 23., no. 1., 23–35.
- Cumming, Elaine–Henry, William E. (1961): *Growing old*. New York, Basic.
- Danigelis, Nicholas L.–Hardy, Melissa–Cutler, Stephen J. (2007): Population aging, intracohort aging, and sociopolitical attitudes. *American Sociological Review*, vol. 72., no. 5., 812–830.
- Duriez, Bart–Van Hiel, Alain–Kossowska, Małgorzata (2005): Authoritarianism and social dominance in Western and Eastern Europe: The importance of the sociopolitical context and of political interest and involvement. *Political Psychology*, vol. 26., no. 2., 299–320.
- Enyedi Zsolt, Todosijevic, Bojan (2002): Konzervativizmus alulnézetben. *Századvég*, vol. 21., 1–35.
- Fehér Balázs (2012): *Politikai ideológiák interdiszciplináris megközelítésben – Magyar középiskolások ideológiai beállítottsága és annak háttértényezői*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet.
- Fehér Balázs–Fodor Judit–Szabó Ágnes (2012): Valóság és ideológia – Egy új mérőeszköz kidolgozása a politikai ideológiák mérésére. In: Kun Gy.–Moskovics M.–Pintér Z. (eds), *Tudomány Fel-*

- sőfokon – Válogatás kiváló diplomamunkákból, szakdolgozatokból. 2012/1 (4–38). Szárliiget, ÚT – Új Tudós Kiadó Kft.
- Ferge Zsuzsa (1996): A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI–Századvég, 414–443.
- Gazsó Ferenc (2001): Társadalmi percepciók és pártpreferenciák a falusi lakosság körében. *Szociológiai Szemle*, vol. 2001, no. 3., 47–63.
- Gergen, Kenneth J.–Back, Kurt W. (1966): Communication in the interview and the disengaged respondent. *Public Opinion Quarterly*, vol. 30., no. 3., 385–398.
- Glenn, Norval D. (1974): Aging and conservatism. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 415., no. 1., 176–186.
- Goerres, Achim. (2007a): *Political participation of older people in Europe* (Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science).
- Goerres, Achim (2007b): Why are older people more likely to vote? The impact of ageing on electoral turnout in Europe. *The British Journal of Politics & International Relations*, vol. 9., no. 1., 90–121.
- Golec, Achim (2001): *Need for cognitive closure and political conservatism: Studies on the nature of the relationship*. Paper presented at the annual meeting of the International Society of Political Psychology Cuernavaca, Mexico.
- Hegyí Gyula (2011): *A demográfiai kihívás és az aktív időskor lehetőségei*. A Minőségi időskor városi környezetben című konferencia előadása, 2011. október 19. Letöltve: 2015.02.04. Innen: http://www.q-ageing.eu/Hegyí_Gyula.pdf
- Hunyady György (2008): *A társadalmi közérzet pszichológiája: problémátörténet és aktualitás*. MTA Székfoglaló előadás, Budapest, 2008. március 6.
- Idősek Akadémiája (2010): *Az idősek helyzete ma, Magyarországon*. Letöltve: 2015.02.04. Innen: http://www.wesley.hu/sites/default/files/fajlok/cikk_Idosek_helyzete_0.pdf
- Jou, Willy (2010): Continuities and changes in left–right orientations in new democracies: The cases of Croatia and Slovenia. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 43., 97–113.
- Kam, Ping K. (2000): Political disempowerment among older people in Hong Kong. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, vol. 15., no. 4., 307–329.
- Kolosi Tamás–Sági Matild (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI, Századvég, 414–443.
- Krekó Péter–Juhász Attila–Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, vol. 20., no. 2., 53–79.
- Krosnick, Jon A.–Alwin, Duan F. (1989): Aging and susceptibility to attitude change. *Journal of personality and social psychology*, vol. 57., no. 3., 416–425.
- Löckenhoff, Corinna E.–De Fruyt, Filip–Terracciano, Antonio–McCrae, Robert R.–De Bolle, Marleen–Costa Jr, Paul T.–Yik, Michelle. (2009): Perceptions of aging across 26 cultures and their culture-level associates. *Psychology and aging*, vol. 24., no. 4., 941–954.
- Mannheim, Karl (2000): *Tudásszociológiai tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Medve András (2010): *Oktatási rendszer és a foglalkoztatottság kapcsolata a visegrádi országokban*. 8th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking, Budapest, 4–5. June 2010.

- Miller, Arthur H.–Gurin, Patricia–Gurin, Gerald–Malanchuk, Oksana (1981): Group consciousness and political participation. *American Journal of Political Science*, 494–511.
- Nie, Norman H.–Verba, Sidney–Kim, Jae-on (1974). Political participation and the life cycle. *Comparative Politics*, vol. 6., no. 3., 319–340.
- Pálinkás Réka–Miklós Nóra–Fehér Balázs–Erdélyi Orsolya–Szabó Ágnes (2012): *The differences between adolescents and pensioners regarding ideologies and general values*. Warsaw East Europe-an Conference, Poland, Warsaw, 15–18. July 2012.
- Pfeiffer, Eric (ed.) (1974): *Successful aging: A conference report*. Center for the Study of Aging and Human Development, Duke University.
- Rákosmente Önkormányzata – Integrált Városfejlesztési Stratégia (2008): URL: http://www.terpourt.hu/webfm_send/3595, letöltve: 2014. június 12.
- Rowe, John W.–Kahn, Robert L. (1987): Human aging: usual and successful. *Science*, vol. 237., no. 4811., 143–149.
- Schatz, Sara (2002): Age cohort voting effects in the breakdown of single-party rule. *Journal of Aging Studies*, vol. 16., no. 2., 199–219.
- Sears, David O. (1981): Life-stage effects on attitude change, especially among the elderly. *Aging: social change*, 183–204.
- Szabo, Stephen F. (1983): *The Successor Generation: International Perspectives of Postwar E-ropeans*. Woburn, Butterworths.
- Szabó Ágnes–Fehér Balázs–Miklós Nóra–Szabó Ágnes–Fodor Judit (2011): *Measuring a whole construct with only one item?* Political Psychology Networking Conference for the Post-Communist Region, Hungary, Budapest, 25–27. November 2011.
- Székelyi Márta–Barna Ildikó (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez – Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Szelewa, Dorota. (2013): *Demográfiai kihívások Európában*. Friedrich Ebert Stiftung. Letöltve: 2015.02.04. Innen: http://www.fesbp.hu/common/pdf/demographic_challenges_hu.pdf
- TÁRKI (2013). *A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei*. Kutatás. URL: http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_zarotanutmany_gazd_kultura.pdf (letöltve: 2014. január 12.)
- Thorisdottir, Hulda–Jost, John T.–Liviatan, Ido–Shrout, Patrick E. (2007): Psychological needs and values underlying left-right political orientation: Cross-national evidence from Eastern and Western Europe. *Public Opinion Quarterly*, vol. 71., no. 2., 175–203.
- Tyler, Tom R.–Schuller, Regina A. (1991): Aging and attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 61., no. 5., 689.
- Udvari Andrea (2013): *Az idősellátás helyzete Magyarországon (kutatási jelentés)*. Letöltve: 2015. 02. 04. Innen: <http://goo.gl/PVKAKh>.
- Újbuda Kulturális Városközpont Integrált Városfejlesztési Program Végleges Akcióterületi Terve (2010). Letöltve: 2015. 02. 05. Innen: http://onkormanyzat.ujbuda.hu/sites/default/files/kvk_akcioterületi_terv.pdf
- Vincent, John A. (2003): Demography, Politics and Old Age. *For British Society for Gerontology Annual*.
- Weaver, Jerry L. (1976): The elderly as a political community: the case of national health policy. *The Western Political Quarterly*, 610–619.

POLITIKAELEMÉLET

Illés Gábor

Thuküdidész és a politikai realizmus

THUKÜDIDÉSZ ÉS A POLITIKAI REALIZMUS

Illés Gábor

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Írásom Thuküdidész *A peloponnészoszi háború* című műve és a politikaelméletként felfogott politikai realizmus viszonyával foglalkozik, megkísérelve elhelyezni a művet egy realista tradícióban. A Thuküdidész-értelmezés néhány nehézségét felvillantva a szöveg amellett érvel, hogy Thuküdidész méloszi dialógusának azon olvasata, amely az erősebb feltétlen uralmának téziséét tulajdonítja a szerzőnek, nem tartható. Azt is állítja ugyanakkor, hogy ha Thuküdidész és a realizmus viszonyára vonatkozó kérdést másként tesszük fel, *A peloponnészoszi háború* nyitott egy mérsékelt realista értelmezésre, ezáltal pedig beilleszthető a politikai realizmus tradíciójába. Thuküdidész műve tehát realista, de nem abban az értelemben, ahogyan első látásra gondolnánk. Ennek alátámasztására a tanulmány végén néhány lehetséges kapcsolódási pontot vázolok fel közte és a kortárs realizmus-értelmezések között.

Kulcsszavak: realizmus ■ politikaelmélet ■ Thuküdidész

*„Az érdek némelyeket elvakít, másoknak világot gyújt.”
(La Rochefoucauld: Gondolatok, 40.
Benedek Marcell fordítása)*

Thuküdidész általában előkelő helyet foglal el a realistának nevezett klasszikus szerzők között – még ha sokszor nem is egészen egyértelmű, milyen értelemben nevezzük realistának. A hivatkozott szöveghelyek között pedig kiemelt státuszt élvez *A peloponnészoszi háború* híres-hírhedt méloszi dialógusa, mint a nagyhatalmi érdek kegyetlen és cinikus érvényesítésének iskolapéldája. Céлом ebben az írásban közelebbről megvizsgálni Thuküdidész és a politikai realizmus viszonyát. Én magam – Szűcs Zoltán Gábor megközelítésmódját (Szűcs, 2014) követve – politikai realizmus alatt tágabb értelemben vett, általános politikaelméletet fogok érteni, nem a nemzetközi kapcsolatok (a továbbiakban: NK) elméletének egyik iskoláját. Bár a két gondolatrendszer sok tekintetben összekapcsolódik, adódnak fontos különbségek is (néhányra röviden ki is térek írásom harmadik részében), így az NK irodalmából csak néhány, kérdésfeltevés szempontjából érdekes szöveggel fogok foglalkozni.

Írásomban először röviden kitérek néhány olyan alapvető dilemmára, amelyek Thuküdidésznek műve olvasásakor felmerülnek. E dilemmák tudatosítá-

sa alapvető fontosságú, mivel döntően meghatározzák, hogy politikaelméleti nézőpontból milyen elvárások is támaszthatók a szerzővel szemben. Az írás második részében a mű legtöbbet tárgyalt jelenetét, a méloszi dialógust veszem górcső alá. Ennek során először rekonstruálok egy „hiperrealista” olvasatot, majd áttekintem néhány nevesebb Thuküdidész-értelmező ezzel kapcsolatos kritikáit, bekapcsolva a gondolatmenetbe a mű más, további helyeit is. A tanulmány harmadik részében arra fogok választ keresni, vajon a hiperrealista olvasattal szemben megfogalmazott kritikák fényében lehet-e politikai realista műnek tekinteni *A peloponnészoszi háborút*, és ha igen, milyen értelemben.

Fontos hangsúlyozni vállalkozásom korlátait. Mivel Thuküdidész több diszciplína (klasszika-filológia, történettudomány, nemzetközi kapcsolatok, politikaelmélet) számára is kedves szerző, így könyvtárnyi irodalom áll róla rendelkezésre. Én írásomban elsősorban a politikaelméleti szempontból releváns szerzők gondolataira fogok támaszkodni (függetlenül attól, hogy a szerző végzettsége szerint melyik szakterülethez tartozik). Továbbá – bár Thuküdidész művének megértéséhez néhány kulcsfogalmának rövid ismertetése elkerülhetetlen – önálló filológiai elemzésre sem fogok vállalkozni.

Előrebocsátom – nehogy az Olvasóban túlzott várakozásokat keltsek – hogy írásom tulajdonképpen nem több, mint Thuküdidész és a realizmus viszonyára vonatkozó kérdés egy értelmes megfogalmazására, és egy erre adandó válasz körvonalainak felvázolására tett kísérlet.¹

A THUKÜDIDÉSZ-OLVASÁS DILEMMÁI

Először célszerű tisztázni egy meglehetősen banális kérdést: hogyan lehet egy történeti munkának politikaelméleti haszna? Nyilvánvalóan csak úgy, ha Thuküdidészt többnek tekintjük, mint az események pusztá krónikásának. A forma, amelyben ír, azonban mai szemmel meglehetősen szokatlan. Művében viszonylag ritkák az explicit szerzői kommentárok: a háború eseményeinek (néhány szempont szerint erősen korlátozott) leírása és – szinte mindig párba állított – beszédek váltogatják egymást. Narratívája azonban érezhetően túlmutat önmagán, mintegy „titokban instruálja az olvasót” (Hobbesot idézi: Evrigenis, 2006: 311.), avagy „kevés gondolkodó van, ki oly gazdag hátsó gondolatokban [mint Thuküdidész – I. G.]” (Nietzsche, 2010: 98.). Leo Strauss is jó okkal határolja el Thuküdidészt mind az antik politikai filozófusoktól, mind a modern történetíróktól (Strauss, 1978: 139–145.). A konszenzus azonban mindössze idáig terjed: azzal kapcsolatban, hogy milyen értelemben is több Thuküdidész írása pusztá krónikánál, már markáns véleménykülönbségek fedezhetők fel az értelmezők közt. Mint ahogy például abban is, hogy Thuküdidész gondolkodása Platónénak antitézise (Nietzsche), vagy éppen kiegészítője (Strauss). A véleménykülönbségek alapvetően a mű néhány kulcsfontos-

ságú helye (elsősorban Thuküdidész „módszertani” bevezetője), pontosabban az ezeken a helyeken előkerülő néhány kulcsfogalom kapcsán jelentkeznek.

Az egyik ilyen döntő szöveghely szerint a mű, ahogy Thuküdidész írja, „maradandó értéknek készült”, és reményei szerint „azok, akik szeretnék látni a megtörtént események lényegét, s következtetni óhajtanak – ha majd ember voltunk következtében ugyanolyan vagy hasonló dolgok fordulnak elő – a jövőre is, azok, s számomra ez elég, hasznosnak fogják ítélni.” (I. 22.)²

Az alapvető probléma az, hogy Thuküdidész nem fejt ki, mit is ért az alatt, hogy műve „maradandó (vagy örökre szóló) érték” (*ktéma esz aiei*³), illetve mire is gondol „ember voltunk következtében” (*kata to anthrópinon*⁴) megismétlődő események alatt. Ugyanígy többféle értelmezésre ad lehetőséget az emberi természet változatlanságának és a körülmények szerepének együttes hangsúlyozása a kerkürai polgárháború (*sztaszisz*) kapcsán (III. 82.).⁵ Mivel írásom politikaelméleti témájú, a Thuküdidész-értelmezések között ezekkel a kulcsfogalmakkal kapcsolatban fennálló különbségeket megpróbálom egy dichotómiára egyszerűsíteni. Ezzel ugyan sok, az említendő szerzők pozíciója közötti kisebb, bár fontos különbséget zárójelbe teszek, viszont a fő értelmezési dilemma megítélésem szerint jobb megvilágítást nyer.

Az első csoportot (1) nevezhetjük „univerzalistának” vagy „objektivistának”. Ebben a felfogásban Thuküdidész körkörös ismétlődő történelmet feltételez, amelyet az idéz elő, hogy az emberi természet lényege szerint változatlan (Löwith, 1996: 42–45.). Kora eseményeiben időtlen, egyetemes problémákat vélt felfedezni, műve ilyen értelemben „maradandó érték” (Strauss, 1978: 139–145., 157.). A peloponnészoszi háború pedig azért volt különösen alkalmas megfigyelési objektum, mivel Thuküdidész leírása szerint ez az addigi legnagyobb háború (I. 1.); a jelenségeknek a legnagyobb tárgyakon való megfigyelése gyakorlatilag megegyezik a Platón által az *Államban* alkalmazott módszerrel (Uo.: 155.; Láncki, 1999: 141.). Thuküdidész tehát alapvetően statikus emberi természetet feltételez. Bár előfordulnak helyzetek (például az athéni járvány – II. 47–54.), amelyekben az emberek szélsőségesen viselkednek, a lehetséges viselkedések kontinuumának középpontja az emberi természet (Ober, 1998: 67–68.). Mindebből adódóan a ritka szerzői véleménynyilvánítások ellenére Thuküdidész művének határozott mondanivalója van – ez Ober szerint a demokratikus politikai tudás kritikája, Strauss szerint pedig a politikai idealizmus káros és a politikai mérséklet üdvös voltának demonstrálása (Kleinhaus, 2001). Az, hogy Thuküdidész műve fel nem oldott dilemmákat, ellentétes sugallatokat tartalmaz, az – legalábbis Strauss olvasási módszere alapján (vö. Strauss, 1996) – minden bizonnyal csak megtévesztő látszat.

Ugyanakkor persze akadnak szerzők, akik, bár szintén az időtlen emberi természet feltételezését tulajdonítják Thuküdidésznek, mindazonáltal rámutatnak a mű ezzel kapcsolatos belső feszültségeire. Például arra, hogy a változatlanság analitikus eszközével próbálja meg leírni a görög politikában vég-

bemenő radikális változásokat (Crane, 1998: 11. fejezet). Ober egy másutt kifejtett olvasata (Ober, 2001) pedig már inkább a két tábor között helyezhető el. Ebben úgy oldja fel a történeti változás és az örök érvényű igazságok dilemmáját, hogy mintegy „kettéhasítja” Thuküdidészt, azaz két hangot különít el a műben: az „elméletalkotó Thuküdidészt” (*Thucydides Theoretikos*) és a „történész Thuküdidészt” (*Thucydides Histor*). Athén Periklész halála (II. 65.) utáni hanyatlástörténete éppen az átfogó elméletalkotás korlátaira mutat rá. Thuküdidész mondanivalója eszerint az olvasat szerint az, hogy az univerzális elméletek megalkotását mindig ellensúlyoznia kell a valóság komplexitása iránti nyitottságnak. Történész „énje” tehát kiegészíti elméletalkotó énjét, problematizálja annak téziseit, vitatkozik vele.

A másik olvasat (2) nevezhető „terapeutikusnak”. Az ebbe tartozó szerzők szerint Thuküdidész az emberi természetet nem időben változatlan sajátosságok összességéként, sokkal inkább „pszichológiai struktúraként” érti, az örök igazságok kiderítésével szemben pedig fő célja éppen az olvasó történeti gondolkodásra nevelése, amely a két kontextus közötti hasonlóságok és különbségek meglátását jelenti (Farrar, 1988: 131., 135–137., 139.) „A megtörtént események lényegét látni” (*to szaphesz szkopein*) nem valamiféle időtlen és univerzális lényegre vonatkozik, hanem új és új összefüggések meglátására. Ennek alapján az a tudás, amelyet *A peloponnészoszi háború* olvasása során megszereshetünk, nem a platóni elképzeléssel, sokkal inkább a wittgensteini aspektuslátás jelenségével rokon, amely során például azáltal gyarapodunk, hogy egy ismeretlennek tűnő arcban felismerünk egy régi barátot, vagy egy trükkös rajzot máshogy nézve más állatot fedezünk fel a képen (Shanske, 2007: 31–37., 138–142.).

Az első olvasat alapján Thuküdidész olvasásának politikaelméleti⁶ haszna egyértelmű és közvetlen: még ha tanítása el is van rejtve, ha kihámozzuk a szövegből, a politika működésének időtlen leírásához jutunk. A másik megközelítésben a haszon elsődlegesen a szöveg politikáról való gondolkodásunkra kifejtett hatásában áll: a mű mintegy interaktív párbeszédre készíteti az olvasót, „maradandó értéke” tehát nevelő hatásában van (Mara, 2009: 97., 106., 120.). Haszna elsődlegesen negatív: megszabadít bizonyos téveszméktől, és a politikáról való gondolkodás gyümölcsözőbb útjai felé terel (vö. uo., 111–112.). Ebben az értelemben nevezhető ez az olvasat terapeutikusnak.⁷

A Thuküdidész-olvasás fentebb ismertetett dilemmái tehát nem kizárólag az értelmezők eltérő elméleti előfeltevéseiből, hanem Thuküdidész művének enigmatikus jellegéből is adódnak. A szerző, ahogy már említettem, a mű nagy részében elbújni látszik a történeti narratíva mögé, és csak ritkán alkalmaz explicit kommentárt. Az, hogy a narratíva túlmutat önmagán, „titokban insturálja” az olvasót, persze igaz. Az instrukciók azonban korántsem egysíkúak: Thuküdidész hasonlítási lehetőségek sokaságát kínálja fel, az egyes beszédek (*logoi*) hasonlíthatóak sok másikkhoz, illetve a leírt cselekedetekhez (*erga*) is.⁸

Utóbbi két kategória, illetve azok egymáshoz való viszonya további értelmezési dilemmákhoz vezet. A beszédek státuszának kérdését az a kissé ellentmondásos thuküdidészi utalás (I. 22.) veti fel, amely egyrészt utal saját szerepére a beszédek megszerkesztésében („ezeket úgy adtam elő, ahogy véleményem szerint egy adott helyzetben kinek-kinek a legvalószínűbben beszélnie kellett”), másfelől viszont szigorú ragaszkodására a valóban elhangzott beszédhez. A következő mondat pedig arra utal, hogy a cselekedetek (*erga*) esetében minden más szempont elé helyezte azt, hogy az eseményeknek „amennyire lehetséges, minden részletét felkutatva utánajárj[on]”. Itt nincs tér az ezekkel kapcsolatos, terjedelmes értelmezési viták ismertetésére, beérem annak konstatálásával, hogy a párba állított beszédekből (és az egyetlen dialógusból, a később elemzendő mélosziból) többnyire oly tisztán szembenálló politikai pozíciók, eltérő gondolkodásmódok rajzolódnak ki, hogy ezeknek egészen biztosan van politikaelméleti relevanciája (ami nem jelenti szükségképpen azt, hogy mind *teljességgel* a szerző kitalációi). Továbbá abból indulok ki, hogy Thuküdidész egyes beszédekhez való viszonya narratívájának tágabb kontextusából derül ki; a cselekedetek és események leírása tehát bizonyos mértékig ténylegesen az elhangzott beszédek mércéje. Ez ugyanakkor nem jelenti a beszédek lényegtelenységét. Azokban fogalmazódnak meg ugyanis a legkarakteresebben bizonyos politikáról vallott elképzelések (lásd a méloszi dialógus lentebb következő elemzését), amelyek tükrözik a beszélők poliszának politikai kultúráját és annak változásait (elsősorban az athéni politikai kultúráét – Thompson, 2009: 70.).

Az értelmezési nehézségek ismertetése után rátérek a méloszi dialógus tárgyalására.

A MÉLOSZI DIALÓGUS HIPERREALISTA ÉRTELMEZÉSE ÉS ANNAK KRITIKÁI

Maga a méloszi történet alighanem közismert: a peloponnészoszi háború első szakaszát követő spártai–athéni fegyvernyugvás idején a Spárta által alapított, a háború kezdetén semleges, majd a földjeiket dúló athéni portyák hatására Athén ellen forduló szigetehoz az athéniak komoly hajóhadat küldtek. Követek útján, zárt ajtók mögötti tárgyaláson – mivel a méloszi vezetők nem engedték őket a nép elé járulni – választást ajánlottak a mélosziaknak: vagy önkéntesen alávetik magukat Athénnek, vagy elpusztítják a várost. A mélosziak javaslatát, a szövetségekötés nélküli baráti viszonyt az athéniak elutasították, ahogyan méltányosság iránti kérésüket is, arra hivatkozva, hogy az emberek természetüknél fogva uralkodni akarnak, ebből adódóan, ha a felek nem egyenlőek, „a hatalmas [...] végrehajtja, amit akar, a gyenge pedig meghajlik előtte” (V. 89.). Athén legfélelmetesebb ellenfelei – érveltek – nem a szárazföldi hatalmak, hanem a független szigetek, mivel ezek léte Athént gyengének láttatja, ezért

is vannak rákényszerítve Mélosz elfoglalására. A mélosziak mindezek ellenére nem hódoltak meg, Athén bevette a várost, a felnőtt férfiakat lemészárolták, a nőket és a gyermekeket pedig eladták rabszolgának.

E történet alapján lehetséges Thuküdidésznek egy, a politika működésére vonatkozó, meglehetősen radikális álláspontot tulajdonítani, amelynek főbb állításai így hangzanak: (1) Thuküdidész álláspontja megegyezik az athéni követekével; (2) az államközi viszonyokban általában a nyers erő önálló törvényszerűségei uralkodnak, az államok hatalmuk megtartása érdekében kénytelenek ezen törvényszerűségeket szerint cselekedni, általánosabban megfogalmazva: a politika az erősebb szükségszerű uralma a gyengébb felett; ebből következően pedig (3) az államközi viszonyokban – avagy a politikában általában – egyenlőtlen felek között nincs helye méltányosságnak, az erkölcsi megfontolások⁹ ilyen esetekben teljességgel irrelevánsak. Ez az összegzés így bizonyos mértékig túlzó, azonban egy efféle „szalmabábú” hasznos elrugaszkodási pont lehet Thuküdidész és a realizmus viszonyának tárgyalásában.

A fenti „hiperrealista” olvasatnak három, egymáshoz szorosan kapcsolódó problémája van: egyfelől (1), nem értelmezi elég körültekintően a méloszi beszédhelyzetet; másfelől (2), teljes mértékben azonosítja Thuküdidész mondanivalóját az athéni követek mondanivalójával; harmadrészt (3) pedig, kiszakítja a párbeszédet a mű tágabb kontextusából. Kezdjük az elsővel.

Michael Walzer (2006: 3–20.) számunkra leginkább érdekes ellenérve a beszédszituációval kapcsolatos. Ha az athéni hadvezéreket meghatározott feladattal küldték a szigetre, akkor ahhoz, hogy politika és erkölcs viszonyáról általános megállapításokat tehessünk, figyelembe kellene vennünk a néphatározat megszületésének körülményeit is. Ezekről azonban Thuküdidész nem tudósít. Ahogy Walzer rámutat, a követek által a dialógus során oly sokszor említett kényszer, szükségszerűség (*ananké*) fogalma legalább kétféle értelemben használható: egyfelől, jelenthet nélkülözhetetlent, másfelől pedig elkerülhetetlent. A követek Méloszon felváltva használják a kettőt, ám a hangsúly inkább az utóbbira kerül. Ez a felfogás az emberi cselekvést végső soron természeti szükségszerűségek alá rendeli, ezáltal mintegy felszámolva a politikát és a cselekvő erkölcsi felelősségét. Walzer azonban rámutat, hogy az athéni népgyűlésben aligha érvelhetek volna így. Ott a kényszer, a szükségszerűség csak metaforikus értelemben lett volna használható. A népgyűlés meggyőzéséhez valószínűségek és kockázatok ingoványos talaján kellett volna mozogniuk. Egy másik szerző arisztotelészi eredetű kategóriáival leírva: a népgyűlés előtt csak érvelő diskurzus lett volna lehetséges, bizonyító nem (Oakeshott, 2001).

Az athéni követek magatartása és érvelése, illetve Mélosz pusztulása még nem jelenti a moralitás teljes hiányát a (kül)politikából, pusztán annak egy konkrét – mondjuk így – strukturális helyről való hiányát. A méloszi dialógus hiperrealista olvasata elleni első ellenvetést – a beszédhelyzet pontosabb re-

konstruálásának szükségességét – Walzer megítélésem szerint meggyőző érvekkel támasztja alá.

A második ellenvetés (2) szerint Thuküdidész véleményének azonosítása az athéniak méloszi pozíciójával problematikus (Mara, 2009: 109–111.). A Thuküdidész-irodalmak állandó témája, hogy a szerző melyik beszélőjével azonosult a leginkább, kinek a beszédében szólalnak meg leginkább a szerző nézetei. Azt egyik általam ismert Thuküdidész-értelmező sem állítja, hogy a történetíró bármelyik karakterét egy az egyben szócsőként használná. Azzal kapcsolatban, hogy kinek az álláspontjával tud leginkább azonosulni, felmerülhet például Diodotosz (Strauss, 1978: 231.; Mara, 2009: 116.), és értelemszerűen Periklész (ehhez és ennek korlátaihoz vö. Thompson, 2009) neve. Periklész iránti csodálatának Thuküdidész expliciten hangot is ad (II. 65.), e csodálat alapja pedig az, hogy Periklész alapvetően helyesen ítélte meg előzetesen a háború fejleményeit, azok – legalábbis nagy vonalakban – igazolták álláspontját és az általa javasolt stratégiát. Az athéniak méloszi pozíciója esetében azonban ilyesfajta utólagos igazolás korántsem áll fenn. Thuküdidész ítélete, ahogy korábban utaltam rá, elsődlegesen narratívájának egészéből olvasható ki, másképpen fogalmazva abból, hogy a későbbi cselekedetek (*erga*) igazolják-e a korábbi vélekedéseket. Ez már átvezet a harmadik (3) ellenvetéshez, a dialógusnak a mű egészéből való kiragadásának tarthatatlanságához. A méloszi véres győzelem egyáltalán nem a történet vége: a dialógust a műben közvetlenül követi Athén katasztrófába torkolló szicíliai expedíciója.

Célszerű néhány mondatban rekonstruálnunk a szicíliai expedíció eseményeit. Az athéniak egy szicíliai polisz segítségkérése nyomán kétszer is népgyűlést tartottak egy esetleges szicíliai hadjáratról – amelynek célja nemcsak ottani szövetségesük megsegítése, hanem a teljes sziget meghódítása lett volna. A második vitán két kijelölt vezér, Alkibiadész és Nikiasz vitázott a hadjáratról, előbbi mellette, utóbbi ellene érvelve. A népgyűlés a vitától egyre jobban fellelkesült (VI. 19., 24.), és végül a hadjárat megindítása mellett döntött.

A három fővezér legtehetségesebbikét, Alkibiadészt azonban elutazása után ellenfelei bevádolták a Hermész-szobrok megcsonkítása és az ezzel összefüggésbe hozott demokráciaellenes összeesküvés kapcsán, a népgyűlés pedig hazahívta (VI. 27–29., 53.). Így a sereg vezetése a vállalkozást kezdettől fogva elrenző Nikiaszra maradt (valamivel Alkibiadész eltávozása után másik vezetőtársa, Lamakhosz elesett). Az athéniak ellenfelei, a szürakuszaiak segítséget kaptak Spártától. Nikiasz a rohamosan romló hadihelyzetben – többek között az isteni közbeavatkozásban bízva (VII. 50.) – addig késleltette a visszavonulást, amíg már késő volt, és a teljes athéni sereg megsemmisült.

Érdemes kiemelni két pontot a méloszi események közül, amelyek a szicíliai történések fényében egészen más megvilágításba kerülnek. Az egyik az athéni követek azon megjegyzése, hogy nem a szárazföldi hatalmak, hanem a független szigetek sodorhatják Athént súlyos veszélybe; a másik a mélosziak-

nak az athéni követek számára ostobaságnak tűnő reménykedése az isteni és a spártai segítségnyújtásban. Az első némileg ironikus színezetet kap azáltal, hogy Athént valóban egy független sziget, Szicília sodorja végveszélybe (Shanske, 2007: 114–115.); a második pedig az athéni hadvezér, Nikiasz viselkedése révén nyer érdekes csavart, ő ugyanis a tragédiát közvetlenül megelőzően éppen ugyanazokban a tényezőkben bíz, mint az athéni követek által szinte kigúnyolt mélosziak: az isteni közbeavatkozásban és a spártaiak segítségével, vagy legalábbis jóindulatában (Mara, 2009: 111.; VII. 77., 85.). A reménnyel (*elpisz*), amelyet az athéniak a méloszi dialógusban a „szorongatottak vigaszának” neveznek (V. 103.), ezúttal Nikiasz vigasztalja katonáit. Figyelembe véve, hogy Nikiaszt és új vezértársát a győztes szicíliaiak megölik, a hadifoglyokat pedig embertelen bánásmóddal tizedelik meg, immár az a méloszi érv, amely szerint az athéniaknak érdekében állna méltányosnak lenniük, mert „ha netán egyszer alulmaradtok, meglehet, ti szolgáltok a legszörnyűbb megtorlás példájául” (V. 90.) sem üres fenyegetésként olvasandó többé.

Mi tehát a méloszi és a szicíliai expedíció együttes tanulsága? Gerald Mara szerint (2009: 111–112.) a két egymást követő részt együtt olvasva az erősebb szükségszerű uralma a gyengébb felett immár nem lényeglátó megállapításnak, sokkal inkább veszélyes illúzióknak tűnik. Ha egy kulturális normát a világrend alkotórészévé maszkírozunk (mint tették azt az athéni követek az erősebb gyengébb feletti uralmával) ez megkérdőjelezhetetlen státuszra tesz szert. A kényszerű, a szükségszerű (*ananké*) itt új jelentésszférával gazdagodik: a háborús katasztrófákért a felül nem vizsgált rögeszmék lesznek felelősek. Annak üzenete tehát, hogy a méloszi és az athéni katasztrófa egymást követi, Mara szerint nem más, mint az ilyen rögeszmék felülvizsgálatára, a politikai cselekvés kontextusának figyelembevételére való felhívás.¹⁰ Bár Mara némileg szükségszerű a két tragikus epizód közös alapjait illetően, Alkibiadésznek a hadjárat megindítása mellett elmondott beszédében (VI. 16–18.) alighanem felfedezhetjük ezeket az alapokat: az erősebbnek a gyengébb feletti szükségszerű uralma; a hatalom gyarapításának feltétlen szükségessége az erő látszatának fenntartása érdekében; illetve a tétlenség, a nyugalom Athén számára káros volta mind-mind ilyen rögeszme.

Egy másik szerző, Leo Strauss a méloszi dialógusról adott értelmezésében is felfedezhetünk morális szempontokat, az athéni követek által képviselt álláspont, az „athéni tézis” kritikája kapcsán (Strauss, 1978: 192–209.). Az athéni tézis Strauss szerint azért öncsonkító, mert amit a városállamok közötti szintről állít, az előbb-utóbb lehatol a városállamon belüli szintre is, a közjó igazságtalan értelmezése a közjó iránti elkötelezettséget is aláássa. Azaz: a méltánytalan külső terjeszkedés *mentalitása* előbb-utóbb súlyos belviszályokat szül. Az athéni követek mérsékeltebbnek tűnnek Platón Thraszümakhoszánál, mivel az erősebb természetes jogát nem általános, csak külpolitikai elvnek gondolják. Strauss szerint azonban a gyakorlatban Thraszümakhosz konzisz-

tensebb, mivel felismeri a két szint elválaszthatatlanságát (vö. Farrar, 1988: 153.; Hornblower, 1991: 478.). A méloszi dialógusban kifejtett világkép tehát alapvetően fenyegető Athén belső stabilitására nézve is. Strauss magát Periklész is elmarasztalja a két szint közötti kapcsolat félreismeréséért. Mindazonáltal, amíg ő élt, tekintélye folytán nem volt rászorulva, hogy mindenben a nép kegyét keresse. Ellenzett továbbá bármiféle szárazföldi hódítást. Ily módon a belső vetélkedés sem tudott olyan méreteket ölteni, mint például a Hermész-szobrok megcsonkítása utáni kivégzések, Alkibiadész hazahívása idején, vagy később, a mű nyolcadik könyvében leírt polgárháború során. Az a világkép és politikafelfogás, amely Méloszon athéni szempontból „kifizetődönék” bizonyult, Athén belső életébe való begyűrűzése folytán döntő mértékben járult hozzá a szicíliai katasztrófához. A mérséklet teljes hiánya tehát előbb-utóbb visszaüt a győztes államra.

Mélosz és Szicília kapcsolatát illetően még egy harmadik szerző gondolatait érdemes megismernünk. Darien Shanske (2007: 105–115.) Thuküdidész művét sok tekintetben a görög tragédiák mintájára elemzi. A történet középpontjában eszerint a *deinon* működése áll, azé a sajátosságé, amely „méltó a félelemre, mivel katasztrófák végtelen láncának előidézésével fenyeget” (uo., 72.). A *deinon* működését figyelhetjük meg a kerkürai polgárháborúban (*sztaszisz*, III. 82–84.), illetve a méloszi és szicíliai eseményekben is. Logikusan felmerül a kérdés, hogy ha a háborút és a polgárháborút alapvetően a *deinon* logikája uralja, mégis mi az, ami miatt az idő jelentős részében mégis képesek vagyunk békében élni? Shanske Thuküdidész-olvasatában ez a háború előtti időszak részét alkotó, tradicionális normatív struktúra, az *epieikeia*, amely leginkább talán a nagylelkűség és a mértékletesség fogalmaival hozható kapcsolatba. A demokrácia éppen azért lehet „kompatibilis” a birodalommal, mivel lehetővé teszi a polisz egésze számára, hogy gyakorolja azt az *epieikeiát*, amelyet az athéni démosz saját elitjében csodál. A háború kezdete előtt a Spártában beszédet mondó athéni küldöttség éppen az erősebb uralmának ezt a korlátozott változatát állítja mércéül, és tulajdonítja hazájának.¹¹ Ezzel éles ellentétben – mutat rá Shanske – a méloszi dialógus során, amikor a mélosziak az *epieikeiát* kéri számon az athéniakon, már választ sem kapnak (V. 86–87.).¹²

Marad a kérdés: miként kapcsolódik mindez a szicíliai katasztrófához? Shanske szerint például Alkibiadész hazahívása révén. Az athéniak a Hermész-szobrok megcsonkítása után, a zsarnokságtól való hisztérikus félelmükben „anélkül, hogy a feljelentő szavahihetőségéről meggyőződtek volna, gyanakvásukban minden bejelentésnek hitelt adtak, s elvetemült emberek szavára rendkívül tiszteletreméltó polgárokat is börtönbe vetettek.” (VI. 53.) Ennek a hisztériának vált áldozatává a legtehetségesebb athéni hadvezér, Alkibiadész, aki az athéni tárgyalás helyett a Spártába menekülést választotta. Az athéni nép viselkedésében a *deinon* mutatkozik meg, például amikor a bűnösségük-ről való alapos meggyőződés nélkül végeztet ki athéni polgárokat. A kataszt-

rófa elkerülhető lett volna, véli Shanske, ha az *epieikeia* mérsékli az athéniak viselkedését.¹³

Nem nehéz felfedezni bizonyos fokú hasonlóságot Strauss és Shanske olvasata között. Mindkét érvelésből a poliszok közötti és a poliszon belüli viszonyok, a bel- és a külpolitika elválaszthatatlansága következik. Azaz: aki a – straussi olvasatban – mértékletesség, avagy – Shanske olvasatában – az *epieikeia* megfontolását félreteszi, előbb-utóbb a mértéktelenség avagy a *deinon* okozta belső problémákkal is szembe kell hogy nézzen. Különbség legfeljebb abban van a két értelmező között, hogy mennyiben tekintik ezt a belátást kontextustól függetleníthető, általános tanulságnak.

A szicíliai expedíció mellett a másik szöveghely, amelyet érdemes megvizsgálni a méloszi dialógussal kapcsolatban, a háború egy korábbi eseményével kapcsolatos vita az athéni népgyűlésben (III. 36–50.). A háború ötödik évében a mütilénéiek fellázdak az athéniak ellen, a lázadás azonban sikertelen volt, részben a város vezetőivel szembeszálló mütilénéi köznép miatt. Az athéni népgyűlés ennek ellenére – Kleón javaslatára – határozatot hozott a férfiak kivégzéséről, illetve a nők és gyermekek rabszolgasorba adásáról. Másnapra azonban a nép hangulata megváltozott, és, bár Kleón a korábbi határozat fenntartása mellett érvelt, Diodotosz beszéde nyomán végül csak a pártütésben ténylegesen résztvevőket végezték ki.

Walzer korábbi érvelésének nézőpontjából az epizód szerepe nyilvánvaló: a beszédhelyzet itt éppen a méloszi ellentétét alkotja (Walzer, 2006: 9–13.). Zárt ajtók mögötti tárgyalás helyett nyilvános politikai vitáról van szó. Itt érvényesül Walzer azon tétele, amely szerint a népgyűlés előtt a szükségszerűség, a kényszer, az *ananké* csak retorikai értelemben fordulhat elő, mint a politikai tanácsadó beszéd eleme. A mütilénéi vita éppen azt az állítást cáfolja, amely szerint a politikában nincs helye a mérlegelésnek, hanem a nyers erő megszabta törvényszerűségek szerint kell cselekedni. Walzer kiemeli továbbá, hogy a néphatározat újratárgyalására sem politikai kalkuláció, hanem lelkiismereti megfontolások miatt kerül sor.

Végül érdemes megnézni, milyen szerepet tölt be a mütilénéi epizód Shanske olvasatában. Ebből a nézőpontból Kleón és Diodotosz vitája bizonyos mértékben már előrevetíti a méloszi és szicíliai eseményeket. Mind Kleón, mind Diodotosz lemond ugyanis az *epieikeiáról* mint mércéről (Shanske, 2007: 110.). Utóbbi a mütilénéiekkel szembeni megengedő álláspontját kifejezetten azzal magyarázza, hogy ez felel meg leginkább az athéni érdekeknek. Mütiléné, Mélosz és Szicília tehát összetartozik, és együtt áll szemben a Periklész-féle Athénnal, mind Shanske, mind pedig – bizonyos mértékig – Strauss olvasatában.¹⁴

Reményeim szerint a fentiekkel meggyőzően alátámasztottam a méloszi dialógus hiperrealista olvasatának tarthatatlanságát. Mindez azonban csak a történet egyik fele: a hiperrealista olvasat, ahogy már említettem, szalmabábú, amely ellen meglehetősen könnyű hadakozni. Lehetséges tehát, hogy Thukü-

didész művének nagyon is van mondanivalója a kortárs realista politikaelméletek számára.

„A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ” MINT A POLITIKAI REALIZMUS KEZDETE

Az általam áttekintett értelmezések Thuküdidészt elsősorban a nemzetközi kapcsolatok realista elméletéhez viszonyítják, egyszerre észlelve egy „ismerős” és egy „idegen” Thuküdidészt (Crane, 1998: 1. fejezet).

Ami az „idegen Thuküdidészt” illeti: David A. Welch (2006) provokatív írásában amellet érvel, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméleteivel foglalkozóknak abba kéne hagyniuk Thuküdidész olvasását, pontosabban annak félreolvasását, mivel a szöveg gazdagsága miatt azt a legtöbb értelmező tükörként kezeli, amelyben saját elméleteinek képét fedezheti fel. Welch elsősorban az ellen a felfogás ellen érvel, amelyet én fentebb hiperrealizmusnak neveztem, hangsúlyozva Thuküdidész művének interaktív jellegét, és a modern tudományos elméletektől való különbözőségét (vö. még Monten, 2006: 8.). Való igaz: a gondolkodási forma, amelyben Thuküdidész ír, nagyon messze áll a mai, egy-egy konkrét problémát többnyire lineáris érveléssel vizsgáló politikatudományi irodalmaktól. Ilyen szempontból – teszem hozzá – Michael Walzer könnyen arathat sikert, amikor rámutat, hogy *A peloponnészoszi háborúban* vannak morális aspektusok is. Természetes, hogy vannak: a mű szövete sokkal gazdagabb, mondanivalója sokkal szerteágazóbb (és sokkal kevésbé explicit), mint egy kortárs politikatudományi munkáé. Thuküdidész problémája aligha ugyanaz, mint sok kortárs társadalomtudományi elméleté, mint ahogy válszámainak jellege sem ugyanolyan. Thuküdidész műve ilyen értelemben merőben idegen számunkra.

Az „ismerős Thuküdidész”-szel kapcsolatban: Crane rámutat, hogy minden idegensége ellenére a nemzetközi kapcsolatok realista elméleteinek számos gondolatát és gyengeségét megelőlegezi (Crane, 1998: 2. fejezet.). Ilyen közös előfeltevések Crane szerint: a nemzetközi kapcsolatok amorális jellege, a hatalomért való harc mint a nemzetközi viszonyok mozgatója, a nemzetközi kapcsolatok anarchikus jellege, a csoportok mint az elemzés helyes alapegységei, az emberi, és ezáltal csoportselekvések racionalitása, az ebből adódó előre jelezhetőség, erős tudományos igény. Ez a lista azonban két szempontból is problematikus. Egyfelől (1), Thuküdidész álláspontja – ahogy arról korábban részben már szó esett – ambivalens az utolsó két pontban. Shanske például a modern NK-realizmus tudományos igényeit és racionalista feltételezéseit egyenesen annak bizonyítására használja, hogy Thuküdidész semmiképpen sem nevezhető politikai realistának (Shanske, 2007: 133., 231.). Josiah Ober (2001) kiindulópontként elfogadja, hogy a mű nyitott egy minimalista realista NK-olvasatra, az „erős realista” olvasatot viszont éppen a történeti kontingen-

ciáknak a „történész Thuküdidész” általi hangsúlyozására hivatkozva veti el. Másfelől (2), a realistának nevezett szerzők álláspontja is ambivalens a kérdésben (Szűcs, 2014: 12–14.). Így előállhat az a furcsa helyzet, hogy én magam Crane-hez hasonlóan Thuküdidész és a realizmus hasonlósága mellett fogok érvelni, de éppen ellentétes előjelű érvekkel (tudományos ambíciói helyett a történetiség szerepét hangsúlyozva). Ehhez nem kell más, mint más modern realista szerzőket vagy realizmus-meghatározásokat elővenni – én magam Bernard Williamsre, Raymond Geussra és William A. Galstonra fogok hivatkozni.

A következőkben egy, az idegen és az ismerős Thuküdiész összehangolására megítélésem szerint alkalmas nézőpontot fogok felvázolni. Ebből a nézőpontból Thuküdidész értelmesen összekapcsolható a politikai realizmussal, anélkül, hogy a korábban elvetett hiperrealista olvasat csapdájába esnénk. Ehhez mindenekelőtt helyesen kell feltettünk a viszonyukra vonatkozó kérdést. Ez aligha úgy hangzik: „realista volt-e Thuküdidész?”, sokkal inkább úgy: „meríthetnek-e a kortárs realisták inspirációt Thuküdidészből?”, avagy „tekinthető-e Thuküdidész műve a politikai realizmus kezdetének?”. Ha így, azaz hermeneutikai nézőpontból tesszük fel a kérdést, ambícióink jóval szerényebbek, viszont talán megkerülhetünk néhány, a Thuküdidész-kutatásban dülő – jelentős részben filológiai jellegű – vitát.

Érdemes ezen nézőpont számunkra legfontosabb sajátosságait összefoglalni. Ha Thuküdidészt egy (realista) gondolkodási tradíció részének tekintjük, a tradíciót pedig gadameri módra fogjuk fel, amely „maga csupán az állandó mássálevésben van” (Gadamert idézi: Fehér M., 2001: 28.), az utókor azonban a hozzá való kapcsolódásban mindig felfedez bizonyos – Gadamer szóhasználatával – „vezérfogalmakat”, avagy – esetünkben – „realista toposzokat” (Szűcs 2014), amelyek a tradíció tagjait összekötik, akkor a Thuküdidész-értelmezés bizonyos dilemmáit szerencsésen megkerülhetjük. Ezáltal feloldódhat az idegen és az ismerős Thuküdidész ellentéte; a történeti „beleérzés” és az örök kérdések feltételezésének dilemmája; a pusztán terápiás haszon és az örökérvényű politikaelméleti mondanivaló dichotómiája.

A hermeneutika gadameri felfogása egyfelől – megítélésem szerint meggyőző – választ ad az eszmetörténet versus politikai filozófia problémára. „Megérteni egy szöveget a múltból annyit jelent, mint lefordítani azt a saját szituációnkra, korunk kérdéseihez szóló választ hallani ki belőle.” (Grondin, 2002: 164.) Másképp megfogalmazva: ez a megközelítés „*a történelmi múlt*hoz is a jelen kérdései iránt érdeklődve fordul” (Szűcs, 2014: 9. – kiemelés az eredetiben).¹⁵ Mivel az eredeti értelem teljes feltárása lehetetlen, az értelmezett létéhez hozzátartozik, hogy mások hogyan értik azt (Szabó, 2003: 21–22.). Másfelől szintén megold néhány, Thuküdidész írásmódjából adódó problémát is. Ha feladjuk „objektív” értelmezői pozíciókat, azaz ahelyett, hogy a művét vizsgálódásunk tárgyává akarnánk tenni, megkísérelünk *dialógust* folytatni vele, az sokkal inkább megfelel a mű interaktív jellegének, annak, hogy – ahogy korábban idéz-

tem – az „titokban instruálja” az olvasót, mindazonáltal instrukciói sokféle irányba mutatnak.

Mindez egyáltalán nem azt jelenti, hogy – az *anything goes* elve alapján – a művet szabad asszociációk ugródeszkájaként tekintjük. A szöveg mondandója iránti nyitottság „a hermeneutikai tapasztalat minimálstandardja” (Gander, 2011: 95.). Nem lehet tehát bármit „beleolvasni” *A peloponnészoszi háborúba* – erre példa a mű egészéből kiragadott méloszi dialógus hiperrealista olvasatának tarthatatlansága.

Ebből a nézőpontból a „tekinthető-e Thuküdidész a politikai realizmus kezdetének?” kérdése értelmesen megválaszolhatóan tűnik. Gadamer egyik munkájában (1996: 9–42.) a kezdet fogalmának három, egymással szorosan összekapcsolódó jelentését írja le. Az első (I) a történeti-időbeli: annak kiderítése, kinél lelhetőek fel egy nézetrendszer legkorábbi csírái, vagy éppen ki vagy mi teremti meg a gondolkodásmód, a gondolati rendszer lehetőségfeltételeit. Ennek az aspektusnak a vizsgálata meghaladná jelen írás kereteit, így ezt kénytelen vagyok zárójelbe tenni.¹⁶

A második (II) a kezdet és vég közötti összefüggés: egy gondolati teljesítményről magától értetődően csak akkor dönthető el, hogy egy gondolkodási tradíció kezdete-e, ha ismerjük utóbbi végpontját. A kezdet „soha nem adott számunkra közvetlenül, egy másik pontból kiindulva kell hozzá visszatérnünk” (Gadamer, 1996: 24.). Esetünkre vonatkoztatva: ahhoz, hogy *A peloponnészoszi háború* szóba jöhessen, mint a politikai realizmus kezdete, találnunk kell egy, a hiperrealistánál mérsékeltébb végpontot, és fel kell hoznunk néhány érvet amellett, hogy Thuküdidész műve nyitott egy ilyen jellegű olvasatra.¹⁷ Utóbbi már a kezdet gadameri fogalmának harmadik eleme (III) felé mutat: a kezdet meghatározatlanság, amely többféleképpen végződhet, mivel bizonyos konkretizáló lépések még nem mentek végbe benne. *A peloponnészoszi háborút* jellege (nyitottsága, konkluzív elméletalkotási szándékának hiánya) kiemelkedően alkalmassá teszi egy ilyen szerepre.¹⁸

Mik lehetnek tehát a kapcsolódási pontok Thuküdidész és a kortárs realista politikaelmélet között? Először is azt érdemes tisztázni, hogy az esetleges hasonlóságok nem pusztán felületi egyezések-e. Ehhez érdemes néhány mondatban tisztázni azt a szituációt, amelyben *A peloponnészoszi háború* és a kortárs realizmusok megszülettek. A Thuküdidész munkálkodását meghatározó tapasztalat Crane szerint (1998: Bevezetés) – aligha meglepő módon – a háború brutalitásainak tapasztalata volt. Ezzel egyidőben azonban látta a háború korszakhatár-jellegét, a régi világ, a „régiség egyszerűség”¹⁹ visszahozhatatlanságát. Ezért megkísérelte ötvözni a régi erkölcsi ideált kora háborús realitásaival.²⁰ A kortárs politikai realistákkal (és itt ismét nem az NK realista elméleteiről van szó) a helyzet éppen fordított. Ők a politika napjainkban domináns, morális szempontokat előtérbe helyező értelmezéseivel (például John Rawlsszal, Robert Nozickkal) szemben fogalmazzák meg nézeteiket. A közös pont Thukü-

didész és a kortárs politikaelméleti realizmus között valamiféle egyensúly helyreállításának igénye: ahogy Thuküdidész nem akarja zárójelbe tenni a háború és a birodalomépítés által az athéni politikai kultúrába hozott változásokat, úgy a kortárs politikai realisták sem állítják, hogy a politika világa, a politikai tevékenység értékmentes lenne.

Az alább felsorolt hasonlóságok nem kívánnak sem egymással maradéktalanul konzisztensek lenni (előfordulhat, hogy két különböző pontnál két, egymással feszültségben álló Thuküdidész-értelmezésből meríttek), sem pedig kimeríteni Thuküdidész és a realista politikaelmélet lehetséges kapcsolódási pontjait. Elsődlegesen a dialógus olyan lehetséges pontjaira fogok rámutatni, amelyek kapcsolódnak *A peloponnészoszi háború* általam eddig tárgyalt részeihez. Az egyes pontok alapvetően támaszkodnak Szűcs Zoltán Gábor politikai realista toposzokról összeállított listájára (Szűcs, 2014: 10–27).

Az első (1) ilyen megítélésem szerint azzal az erkölcsi szempontokat a politikaiak elé helyező felfogással szembeni érvelés, amelyet Bernard Williams „politikai moralizmusnak” nevezett (Williams, 2005: 1–17.; Galston, 2010: 387–390.). Itt – ahogy fentebb említettem – nem a politikai tevékenység értékmentesnek tételezéséről van szó, sokkal inkább a politikán kívüli szempontok, a morális mércék *elsődlegességének* tagadásáról, azaz az igazságosságnak a rend elé való helyezésének vitatásáról. Williams szerint nem az előbbi, hanem az utóbbi a politika elsődleges kérdése. Ezt Galston abban a tézisben foglalja össze, amely szerint „a politikai vezetők elsődleges kötelessége a legrosszabb elkerülése”, és a politikai realizmus antiutópizmusának elemeként tárgyalja (Galston, 2010: 394.). Hozzá hasonlóan Raymond Geuss is tagadja, hogy a politikaelmélet *kiindulópontját* etikai megfontolások kellene, hogy alkossák (Geuss, 2008: 6–9.). Mit mondhat ezzel kapcsolatban számunkra Thuküdidész?

Ha szoros kapcsolatot feltételezünk a politikára való reflexió és a politikai cselekvés között – amely egyáltalán nem idegen a realizmus szellemétől (vö. Geuss, 2008: 1.) – a mélosziak tragédiája fontos realista tanulságokkal szolgálhat. Ebben a tekintetben Strauss olvasata a leginkább megvilágító erejű. A hiperrealista athéni tézisnél csak egy ártalmasabb álláspont létezik Thuküdidész műve alapján: a méloszi tézis idealizmusa, a mások (akkor épp Spárta) tisztán morális alapú cselekvésére és az isteni közbeavatkozásra alapított politikai stratégia (V. 104.). Míg az athéni tézis Méloszon „bevált” (Athén bevette a várost), Szicíliában nem (az eldurvuló politikai verseny megfosztotta a hadsereget legjobb vezérétől, aki ráadásul bosszúból kieszközölte a spártai beavatkozást), addig a méloszi tézis mindkét helyen tragédiába torkollott (a méloszi vezetés, illetve a mélosziként viselkedő Nikiasz hadvezéri magatartása miatt). Az athéniak szicíliai tragédiája semmiképpen sem igazolja a mélosziak hibás politikáját, csak arra mutat rá, hogy az athéni politika is hibás volt. Másként megfogalmazva: „A hatalom nem védheti meg a várost önmagától, *a kegyesség viszont nem óvhatja meg ellenségétől.*” (Kleinhaus, 2001: 81. Kiemelés – I. G.)

Ehhez kapcsolódik (2) az, hogy Thuküdidész – ahogy azt a hiperrealista olvasat kritikája kapcsán láthattuk – bár elsődleges szerepüket tagadja, nem zárja ki az értékeket és az erkölcsi meggyőződéseket a politika vizsgálandó jelenségei közül. Ugyanígy a modern politikai realizmus sem állítja, hogy az erkölcsi meggyőzések ne lennének a politikai valóság fontos elemei – de csak annyiban fontosak, amennyiben ténylegesen befolyásolják a politikai szereplők cselekedeteit (Geuss, 2008: 1. és 9.). Ehhez is jól illeszkedik a szicíliai tragédia leírása. Thuküdidész felismerte egyéni és közérdek viszonyának megváltozását és ennek döntő következményeit Periklész halála után, mindazonáltal az erkölcsi tényezőket a *politikai folyamatok logikájába illesztve* tartotta fontosnak. Az athéniak nem erkölcsi romlottságuk miatt veszítettek Szicíliában (Thuküdidész nem morális tanmesét akar írni), hanem mert az erkölcsök, közérdek és magánérdek viszonyának megváltozása eltorzította az athéni politikai verseny működését (vö. II. 65.), ezt pedig a Szicíliába kiküldött hadsereg sínylette meg.

A harmadik (3) a történelem kiemelt szerepe, szemben az elméletek és az empirikus események között általános–egyes viszonyt feltételező nézetekkel. Ahogy Williams írja: már az is a történeti körülményektől függ, hogy egy politikai elképzelés egyáltalán értelmes-e, a körülményeket pedig elsősorban nem a mi gondolkodásunk, hanem mások cselekedetei alakítják (Williams, 2005: 25.). Számomra elfogadható olvasatnak tűnik annak feltételezése, hogy Thuküdidész műve performatív módon fejezi ki ezt az általános elméletekkel szembeni bizalmatlanságot. Műve azáltal, hogy különböző aspektusból láttat egyes szereplők által általánosnak vélt igazságokat, éppen arra világít rá, hogy azok eltérő körülmények között ugyanúgy lehetnek működőképesek és katasztrofálisak. Thuküdidészt éppen az választja el a Platón *Gorgiasz*ának Kalliklészétől (vagy, tehetnénk hozzá, az *Állam* Thraszümakhosztól), hogy realizmusa történeti (Farrar, 1988: 142–143.). Alapvetően nem elméletet akar tehát gyártani, hanem másokat lebeszélni a zavaros kérdésfeltevésekről – ugyanilyen céllal propagálja a modern realizmus is a történeti szemléletmódot (Geuss 2008, 68–69.).

A negyedik (4) lehetséges kapcsolódási pont a materiális értelemben felfogott²¹ hatalomnak a politikai cselekvés előfeltételeként való értelmezése (vö. Szűcs, 2014: 18.). Ilyen tekintetben ismét csak a mélosziak tragédiájára és a Strauss által ebből levont tanulságra lehet utalni: „az egyénhez hasonlóan a város sem cselekedhet nemesen vagy erényesen, ha nincsenek meg a szükséges eszközei, azaz hatalma, vagy, más szavakkal, az erény haszontalan megfelelő fegyverzet híján” (Strauss, 1978: 189.).

Ötödikként (5) említhető az a szempont, amelyet Galston „pszichológiai és motivációs realizmusnak” nevez (2010: 398.). Ez a politikai moralistákkal szemben az értelem politikai cselekvésben betöltött szerepének korlátait hang-

súlyozza. Az érzelmek és szenvedélyek gyakran felülírják a racionalitást, sőt, adott esetben akár az érdekek motivációs erejét is. A *peloponnészoszi háború* által érintett részeiből talán a szicíliai vállalkozást megelőző, a Nikiasz és Alkibiadész között lezajlott népgyűlési vita szolgáltatja a legjobb példát. Ennek a mi szempontunkból az egyik érdekes eleme, hogy Nikiasz érve, amellyel lebeszélni szándékozott a népgyűlésben megjelent tömeget a hadjáratról (Szicília meghódításához jóval nagyobb sereg kellene), a nép hadjárat iránti lelkesedése miatt „fordítva sült el” (az athéniak megszavazták a még nagyobb kontingenst). Még érdekesebb azonban, hogy bizonyos mértékig a Thuküdidész által a Periklész utáni Athén legtehetségesebb politikusának lefestett Alkibiadész is a népgyűlési vita által keltett szenvedélyek hatása alá kerül, nem képes hideg fejjel manipulálni a tömeget (Ober, 1998: 115.).

Végül (6) a Thuküdidész által Periklészről mint politikai vezetőről festett kép emelendő ki. Thuküdidész híres diagnózisa szerint „az ő idejében névlegesen ugyan demokrácia jött létre, valójában azonban az első polgár uralma.” (II. 65.) Thuküdidész ugyanott azt állítja, Periklész diagnózisa helyesnek bizonyult: az athéniaknak elegendő erőforrás állt rendelkezésükre a háború megnyeréséhez. Ehhez járul, hogy ha az athéniak a periklészi stratégiát (I. 143.) követik (azaz csak városuk védelmére és a tengeri fölény megtartására koncentrálnak), soha nem került volna sor a szicíliai tragédiára (vö. Strauss, 1978: 199.). Végül, Periklész volt az egyetlen athéni államférfi Thuküdidész leírásában, aki – éles kontrasztot alkotva utódaival – képes volt irányítani a tömeget, és akkora tekintéllyel rendelkezett, hogy nem kellett annak kegyét keresnie, adott esetben szembe is helyezkedhetett vele, befolyása megcsappanása nélkül (II. 65.). Ober értelmezésében Thuküdidész egyik fő mondanivalója a kiemelkedő államférfi *ergán* alapuló bölcs tanácsának felsőbbbsége a szónoki *logoi* népgyűlési csatározásaiból előálló tanács felett (Ober, 1998: 119.). Aligha véletlen az a tény, amelyre a legtöbb Thuküdidész-értelmező rámutat: Periklész népgyűlési beszédeit kivételes módon nem kísérik ellen-*logoszok*. Mindez egybecsengen látszik azzal, amit a politikai realizmus állít: az állampolgárok közötti képességbeli különbségek miatt a racionális deliberáció eszménye problémás, sokkal életszerűbb arra összpontosítani, hogy a kiemelkedő vezetők megfelelőek legyenek (Galston, 2010: 398–400.). Amennyiben elfogadjuk, hogy Thuküdidész művével termékeny dialógus folytatható a politikai vezetés témájában, az felveti, hogy Szűcs által azonosított további realista toposzok, például a manipuláció és a politikai ügyesség is szolgálhatnak kapcsolódási pontként Thuküdidész és a kortárs realisták között. Ezek azonban komplexebb elemzést igényelnének, amelyre ehelyütt nincs terem.

Mindezek alapján – ha Gadamer első, történeti jellegű szempontját félre is toltam – úgy vélem, hogy Thuküdidész műve a másik két szempont alapján tekinthető a politikai realizmus kezdetének.

ÖSSZEGZÉS

Írásomban megkíséreltem *A peloponnészoszi háború* és a kortárs realista politikaelméletek között néhány lehetséges kapcsolódási pontot azonosítani. A vállalkozás annyiban volt új, hogy a Thuküdidész-irodalmak – legalábbis az általam áttekintettek – a szerzőnek szinte kizárólag a nemzetközi kapcsolatok realista elméleteihez való viszonyát tárgyalták. Ha ehelyett a kortárs realista politikaelméletet tekintjük viszonyítási pontnak, Thuküdidész történeti gondolkodása, a politikai cselekvés mindenkori kontextusára fektetett hangsúlya immár nem zavaró anomália a realizmushoz való viszonyában, hanem fontos kapcsolódási pont. Így a méloszi dialógus hiperrealista voltával szembeni érvek – amelyekkel írásom második része foglalkozott – sem cáfolják többé Thuküdidész művének realista voltát. *A peloponnészoszi háború*, bár semmiképpen sem hiperrealista, a kortárs realista politikaelmélet számára mégis gazdag inspirációs forrást jelenthet.

Írásom végén ezt néhány konkrét kapcsolódási pont felvázolásával kíséreltem meg alátámasztani. A politikai szempontok elsődlegessége a morális megfontolásokkal szemben (1), az erkölcsi tényezők politikai folyamatokba illesztése (2), a történeti gondolkodás mint az átfogó elméletalkotás korlátja (3), a hatalomnak a politikai cselekvés előfeltételeként való értelmezése (4), az érzelmek, szenvedélyek politikai cselekvésben betöltött szerepének hangsúlyozása (5), végül a racionális deliberációval szemben a politikai vezetés szerepének felértékelése (6) megítélésem szerint mind-mind olyan kapcsolódási pont, amely elhelyezhetővé teszi Thuküdidészt egy politikai realista tradícióban. Ennek az állításnak azonban két korlátja is van. Egyfelől, ahogy említettem, a felvázolt kapcsolódási pontok eltérő Thuküdidész-értelmezésekre támaszkodnak, ennyiben nem feltétlenül konzisztensek egymással. Másfelől, a tradíciót praktikus okokból kezdő- és végpontra egyszerűsítettem.

Ha Thuküdidész művét – a gadameri hermeneutika szellemében – beszélgetőpartnernek tekintjük, a mű egészére odafigyelve jó eséllyel kiszűrhetjük, mi az, amit antik beszélgetőpartnerünk semmiképpen nem mond. Mindazonáltal, hogy mondandóját hogyan egészítjük ki, bizonyos mértékig rajtunk áll – megítélésem szerint egy mérsékelt realista irányban való kiegészítés lehetséges. Amit érdemes szem előtt tartani: amennyiben Thuküdidész művét realista irányban értelmezzük, ne akarjunk dogmatikus hiperrealizmust kiolvasni belőle.

JEGYZETEK

- ¹ Ezúton szeretném megköszönni Szűcs Zoltán Gábornak az írás korábbi változataihoz fűzött értékes megjegyzéseit, illetve a két névtelen opponens hasznos kritikai észrevételeit.
- ² Thuküdidész *Peloponnészoszi háborújának* az irodalomjegyzékben megadott fordítására könyv és caput megadásával hivatkozom.

- ³ A mű görög szövegéhez lásd: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0199> (2015. 01. 27.) Az itt említett kulcsfogalmak értelmezéséhez a hivatkozott szakirodalmakon túl lásd Simon Hornblower kommentárjának első kötetét (Hornblower 1991).
- ⁴ Az emberi természettel kapcsolatos másik, sokat hivatkozott thuküdidészi szóösszetétel az *anthrópeia phüszisz* (I. 76.) vagy *phüszisz anthrópón* (III. 82.).
- ⁵ „A polgárháborúk során a városokat sok súlyos csapás érte, ahogy ez mindig is volt, és mindig is lesz, amíg az emberi természet [*phüszisz anthrópón*] ugyanaz marad, de mindig más, hol ijesztőbb, hol enyhébb alakot öltve aszerint, ahogy külső körülményei alakulnak.”
- ⁶ Azzal, hogy az egyes értelmezések politikaelméletinek, politikai filozófiáinak, vagy éppen történetfilozófiáinak tekintik magukat, nem foglalkozom, pusztán politikaelméleti *következményekkel*.
- ⁷ Farrar (1988: 132.) a pszichoterápia és az erkölcsi nevelés folyamatához hasonlítja Thuküdidész módszerét, de ugyanígy jó hasonlítási alap lehet a wittgensteini terápia is (vö. Shanske, 2007: kül. 138–142.).
- ⁸ Egy példa: a műtilénevel kapcsolatos, később tárgyalásra kerülő népgyűlési vita (III. 36–50.) viszonyítható például a spártaiak kegyetlen és képmutató plataiai döntőbíráskodásához (III. 52–68.), beilleszthető az athéni követek spártai beszéde (I. 73–78.) és a méloszi dialógus (V. 85–113.) közé, vagy éppen szembeállítható Periklész beszédeivel (I. 140–144.; II. 35–46.; II. 60–64.). Az első esetben az athéni és spártai politikai kultúra összehasonlítása, a másodikban az athéni politikafelfogás átalakulása, a harmadikban a kiemelkedő politikai vezető tanácsának a közép-szerű egyenlők vitájával szembeni felsőbbrendűsége lehet az instrukció. Utóbbi két olvasatról később még lesz szó.
- ⁹ Lehet úgy érvelni, hogy az athéniak Méloszon nem felszámolni akarják a morális szempontokat, hanem egy új (naturalista) moralitást állítani azok helyébe. Én a továbbiakban az egyszerűség kedvéért az „athéni tézis” hiperrealista verzióját a moralitás felszámolásának tekintem.
- ¹⁰ Mara a meghódítandó sziget nagyságának athéni alábecsülésére (VI. 1–2.) hivatkozik, amelyet Thuküdidész az említett helyen valóban fel is hoz. Hozzáteendő azonban, hogy másutt (II. 65.) azt hangsúlyozza, hogy elsősorban nem ez volt a probléma. A mű ezen belső feszültségét Ober például úgy magyarázza, hogy a „történész Thuküdidész” túl nagy teret engedett az „elméletalkotó Thuküdidész”-nek a második könyvben (Ober, 2001: 291.).
- ¹¹ „Így hát azok érdemelnek dicséretet, akik, az emberi természet törvényei szerint másokon uralkodva, igazságosabban bánnak velük, mint ezt hatalmuk szükségessé tenné. [...] Nekünk azonban, hiába voltunk kíméletesek [*epieikusz*] igazságtalan módon sokkal több rágalom, mint dicséret jutott osztályrészünkül.” (I. 76.)
- ¹² Természetesen felvethető ellenérvként, hogy az athéniak az V. 111.-ben saját feltételeiket mértékletesnek (*metria*) nevezik. Ez ellen talán azt lehet felhozni, hogy ez a mértékletesség már aligha a régi világ *epieikeiája*, sokkal inkább az új, az erősebb feltétlen uralmán alapuló athéni világrendé. A város bevétele után pedig, amikor lenne rá lehetőségük, az athéniak nem tanúsítanak semmiféle mértékletességet vagy nagylelkűséget.
- ¹³ Itt természetesen tovább lehetne folytatni a vizsgálódást a mű utolsó könyvében leírt athéni polgárháborús események ismertetésével, erre azonban hely hiányában nem vállalkozom.

- ¹⁴ Ezek a megfontolások talán némileg pontosítják Bretter Zoltán azon, jogi moralizmussal szemben megfogalmazott tézisé, amelyet Thuküdidészre alapoz: „nem az erkölcsi eszmény eltűnése eredményezi a társadalom szétesését, hanem a politikai harcok polgárháborúvá szigorodása (polgárháborút messzemenően átoított értelemben értem) eredményezi az erkölcs nyelvének megzavarodását.” (Bretter, 2007: 516. – eredeti kiemelés). Alapvetően egyetértek Bretter olvasatával két dologban: először – ahogy arra írásom hátralévő részében megkísérek rávilágítani – *A peloponnészoszi háborútól* valóban távol áll bármiféle moralizmus; másodsor, ami már az eddigiekből is kiderült, kül- és belpolitika szorosan összekapcsolódik Thuküdidész művében. Bretter azonban, mivel csak a méloszi dialógust és az athéni *sztaszisz*t elemzi, figyelmen kívül hagyja, hogy a műtiléni vita érveiben már megmutatkozik az a hiány (az *epiikeia* hiánya), amely a méloszi mérsárláshoz fog vezetni. Ilyen értelemben talán pontosabb a morál és a politikai harcok közötti interakcióról, semmint tisztán egyirányú kapcsolatról beszélni Thuküdidésznél.
- ¹⁵ Megjegyzendő, hogy Szűcs ezt a megközelítést politikaelméletinek nevezi, mindazonáltal megítélésem szerint az általa leírtak teljességgel egybevágnak az ehelyütt Gadamertől kölcsönzött néhány gondolattal.
- ¹⁶ Crane rávilágít (1998: 2. fejezet), hogy a „*might makes right*” (azaz az athéni tézis) korántsem Thuküdidésznél fogalmazódik meg elsőként. Érvélem azonban arra épül, hogy Thuküdidész ezen, hiperrealista olvasata nem tartható, így Crane állítása nem dönti el a kérdést.
- ¹⁷ Itt szükséges rámutatni írásom egy további korlátjára: a tradíciót ehelyütt – praktikus és terjedelmi megfontolásokból – tulajdonképpen kezdőpontra és végpontra egyszerűsíttem. Ez gadameri nézőpontból alighanem még akkor is kifogásolható leegyszerűsítés, ha figyelembe vesszük, hogy a gadameri hatástörténet nem azonos a recepciótörténettel, amely egy mű más szerzőkre gyakorolt konkrét hatásait elemzi (Gander, 2011: 106.).
- ¹⁸ Természetesen hermeneutikai nézőpontból amellet is lehet érvelni, hogy minden tradíció a végénél kezdődik (Fehér M., 2001: 65.). Ez azonban megítélésem szerint nem más, mint az utókor értelmezési lehetőségeinek, a tradíció konstruált jellegének szellemes formulázása, és a kezdet általam átvett gadameri hármas fogalmának nem cáfolata, hanem egyik eleme. Az általam használt gadameri meghatározás első pontja, ha helyesen értem, éppen az érme másik oldaláról, a tradíció konstruálhatóságának határaitól szól.
- ¹⁹ Crane olvasatának kulcsfogalma a *to euéthesz* fogalma, amely a kerkürai polgárháborúnál fordul elő (III. 83.). Crane *ancient simplicity*nek fordítja, a magyar verzióban pedig „erkölcsi tisztaság”-ként szerepel.
- ²⁰ Más kérdés, hogy az így létrejövő „modern egyszerűség” Crane szerint az athéni követek Spártában és Méloszon előadott durva őszinteségében, a spártaiak plataiaiakkal szembeni lefolytatott „konceptiós perének” ellenpontjában keresendő. Ebből adódóan Crane szerint Thuküdidész vállalkozása kudarcot vall (Crane, 1998: Konklúzió). Én ebben nem követem Crane értelmezését, mindössze annyit veszek át belőle, hogy a háborús realitások és bizonyos erkölcsi szempontok összebékítése volt a történetíró célja.
- ²¹ Ezzel a leszűkítéssel megítélésem szerint kivédhető Shanske azon ellenérve, hogy a hatalom Thuküdidész művében szinte végtelenül sokféle dolgot jelölhet (Shanske, 2007: 141.).

- Bretter Zoltán (2007): Thuküidész – avagy ez a politika? In: Ludassy Mária (szerk.): *A felvilágosodás álmai és árnyai*. Budapest, Áron Kiadó, 497–521.
- Crane, Gregory (1998): *Thucydides and the Ancient Simplicity. The Limits of Political Realism*. University of California Press. <http://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft767nb497&brand=ucpress>, 2015. 01. 22.
- Evrigenis, Ioannis D. (2006): Hobbes's Thucydides. *Journal of Military Ethics*, 5/4, 303–316.
- Farrar, Cynthia (1988): *The origins of democratic thinking. The invention of politics in classical Athens*. Cambridge University Press.
- Fehér M. István (2001): *Hermeneutikai tanulmányok I*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Gadamer, Hans-Georg (1996): *Der Anfang der Philosophie*. Stuttgart, Philipp Reclam jun.
- Galston, William A. (2010): Realism in Political Theory. *European Journal of Political Theory*, 9/4, 385–411.
- Gander, Hans-Helmuth (2011): Erhebung der Geschichtlichkeit des Verstehens zum hermeneutischen Prinzip (GW 1, 270–311.). In: Günter Figal (Hrsg.): *Hans-Georg Gadamer: Wahrheit und Methode (Klassiker Auslegen 30)*. Berlin, Akademie Verlag, 93–111.
- Geuss, Raymond (2008): *Philosophy and Real Politics*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.
- Grondin, Jean (2002): *Bevezetés a filozófiai hermeneutikába*. Ford. Nyírő Miklós. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hornblower, Simon (1991): *A Commentary on Thucydides*. Vol. I. Oxford, Clarendon Press.
- Kleinhaus, Emil A. (2001): Piety, Universality, and History: Leo Strauss on Thucydides. *Humanitas*, 14/1, 68–95.
- Lánczi András (1999): *Modernség és válság. Leo Strauss politikai filozófiája*. Gödöllő–Máriabesnyő, Pallas Stúdió–Attraktor Kft.
- Löwith, Karl (1996): *Világtörténelem és üdötörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Mara, Gerald (2009): Thucydides and Political Thought. In: Stephen Salkever (ed.): *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*. Cambridge University Press, 96–125.
- Monten, Jonathan (2006): Thucydides and Modern Realism. *International Studies Quarterly*, 59., 3–25.
- Nietzsche, Friedrich (2010): *A bálványok alkonya, avagy miként filozofálunk a kalapáccsal*. Ford.: Óvári Csaba. Gödöllő–Máriabesnyő, Attraktor.
- Oakeshott, Michael (2001): Politikai diskurzus. In: Uő: *Politikai racionalizmus*. Szerk.: Molnár Attila Károly. Ford.: Kállai Tibor–Szentmiklósi Tamás. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 175–194.
- Ober, Josiah (1998): *Political Dissent in Democratic Athens. Intellectual Critics of Popular Rule*. New Jersey, Princeton University Press.
- Ober, Josiah (2001): Thucydides Theoretikos/Thucydides Histor: Realist Theory and the Challenge of History. In: McCann, David–Strauss, Barry S. (eds): *War and Democracy. A Comparative Study of the Korean War and the Peloponnesian War*. Armonk–London, A. E. Sharpe, 273–306.

- Shanske, Darien (2007): *Thucydides and the Philosophical Origins of History*. Cambridge University Press.
- Strauss, Leo (1978): *The City and Man*. The University of Chicago Press.
- Strauss, Leo (1996): *Az üldöztetés és az írás művészete*. Ford.: Láncki András. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Szabó Márton (2003): A társadalom mint beszélgetés. Hans-Georg Gadamer hermeneutikája. In: Uő: *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 15–29.
- Szűcs Zoltán Gábor (2014): Politika egy tökéletlen világban. A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről. *Politikatudományi Szemle*, 2014/4., 7–31.
- Thompson, Norma (2009): Most Favored Status in Herodotus and Thucydides: Recasting the Athenian Tyrannicides through Solon and Pericles. In: Stephen Salkever (ed.): *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*. Cambridge University Press, 65–95.
- Thuküdidész (2006): *A peloponnészoszi háború*. Ford.: Muraközy Gyula. Budapest, Osiris Kiadó.
- Walzer, Michael (2006): *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*. Basic Books.
- Welch, David A. (2003): Why International Relations theorists should stop reading Thucydides. *Review of International Studies*, 29/3., 301–319.
- Williams, Bernard (2005): *In the Beginning was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Szerk.: Geoffrey Hawthorn. Princeton and Oxford, Princeton University Press.

KITEKINTŐ

Nagy Levente

Arányossági számítások Kanada választási rendszerében

ARÁNYOSSÁGI SZÁMÍTÁSOK KANADA VÁLASZTÁSI RENDSZERÉBEN

Nagy Levente
(Debreceni Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

A választás a modern demokráciák talán legelterjedtebb, egyetemes jellegű intézménye, amely elválaszthatatlan a demokratikus politikai rendszerektől. A választás a hatalom átruházásának, a politikai elit kiválasztásának, a vezetők elszámoltatásának és leváltásának általános technikája, és ilyen értelemben a választás nemcsak az egyén – közösség vagy társadalom – és a politikai hatalom közötti sajátos közvetítő mechanizmus, hanem a döntéshozók és a politikai rendszer legitimálója is. A hatalom elfogadásának – elfogadtatásának mértéke nagyban függ a választás arányosságától, attól, hogy a társadalom pártpreferenciája, politikai tagoltsága milyen mértékben tükröződik a megválasztott testületben. Éppen ezért alapvető feladatként tételeződik a választási rendszerek arányosságának mérése is. E tanulmány a legfontosabb arányossági mutatókat ismerteti. Ezt követően, Kanada, 1935–2011 közötti választási eredményeit mutatja be, majd az arányossági indexek segítségével az arányossági eltérések változásait térképezi fel. Ezzel arra szeretnénk rámutatni, hogy az arányossági indexek megértése legalább annyira fontos bármely választási rendszer megfelelő elemzése és értékelése szempontjából, mint az adott rendszerben szereplő pártok közötti erőviszonyok, vagy az érvényes szavazatokat mandátumokká alakító választási formulák ismerete.

Kulcsszavak: tökéletes arányosság, arányosságtól való eltérés, effektív pártszám, arányossági index, arányossági mérések.

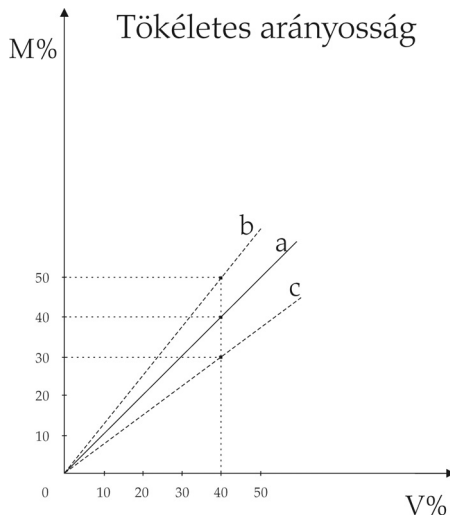
BEVEZETŐ

A választási rendszerek kapcsán központi helyet foglal el az arányosság kérdése: egyfelől, hogy milyen módszert (formulát) alkalmazunk a szavazatok mandátumokká alakításában, másfelől, hogy milyen mutatók segítségével próbáljuk kifejezni az arányosságtól való eltérés mértékét. Ami az előzőt illeti, gyakran hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy az egyes módszerek inhe-renszen arányosak, vagy kevésbé azok, figyelmen kívül hagyva az arányosságot meghatározó egyéb tényezőket. Ami az arányosság mérésére vonatkozik, hasonlóan gyakran eltekintünk attól, hogy a mérési módszerek mindegyike egy-egy szempont kihangsúlyozásával fejezi ki az arányosságtól való eltérés

mértékét, éppen ezért célszerű több esetben több módszert alkalmazni, hogy a lehető legkevésbé legyenek megtévesztők az egyes számítási módszerek esetleges torzító hatásai. Nem mindegy tehát, hogy mikor és melyik módszert alkalmazzuk (Fábián–Kovács, 1998: 46.).

Jelen tanulmányban az arányossági (aránytalansági) számítások¹ néhány módszerét mutatom be, ezt követően Kanada választási rendszerének arányosságát vizsgálom meg az 1935–2011 közötti időszakban, figyelembe véve a rendszer arányosságát közvetlenül meghatározó legfőbb külső tényezőket is (pártrendszer, pártok száma, effektív pártszám, pártok közötti erőmegoszlás, támogatottság mikéntje, stb.).

Alapvető kérdésként merül fel, hogy mi fejezi ki az arányosságot. Leegyszerűsített formában, az arányosság nem más, mint a pártokra leadott szavazatarány és a pártok által megszerzett mandátumarány közötti hányados. Az arányossági számítás célja annak kimutatása, hogy a választásokon induló pártok támogatottságának mértéke, és az általuk elért eredmények között milyen a megfelelés. Ehhez szorosan kapcsolódó kérdés, hogy mit jelent a tökéletes arányosság, hiszen a mérések a tökéletes arányosságtól való eltérés mértékét hivatottak kifejezni. Általános megközelítésben a tökéletes arányosság nem más, mint egy párt mandátumarányának és a párt által elnyert szavazatarányának a tökéletes megfelelése. Tulajdonképpen az „arányos részarányok” vagy a „részarányok arányegyenlőségének” elvéről van szó. A tökéletes arányosság esetében a mandátumszázalékok és a szavazatszázalékok egyenlőségéről beszélhetünk. Ilyen értelemben $M\% = V\%$, azaz $\frac{M\%}{V\%} = 1$, ami az XY, vagy mandátumarány–szavazatarány koordináta-rendszerben a következőképpen ábrázolható:

Az „a” jelenti a tökéletes arányosságot, mivel az $M\% = V\%$.

Az $\frac{M\%}{V\%} = \frac{40}{40} = 1$. A „b” vonal 25%-os fölülreprezentáltságot fejez ki, míg

a „c” 25%-os alulreprezentáltságot mutat. A valóságban az arányosság tökéletes formája aligha teljesül, de normatív modellként, ideális feltételként vagy matematikai keretként áll előttünk, amely körül az arányos rendszerek, az arányos képviselői formulák elrendeződnek.

ARÁNYOSSÁGI SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREK

Az arányos választási rendszerek kapcsán két nagy aránytalansági számítási kategóriát különböztethetünk meg, amelyek tulajdonképpen megfelelnek a „kvóta”, illetve az „osztó” arányos rendszereknek. Az első a párt által megszerzett mandátumarány és a pártra leadott szavazatarány közötti abszolút különbségre koncentrálnak, amint azt a legnagyobb maradék-módszer teszi, a második kategória viszont a párt mandátumarányának és szavazatarányának hányadosát veszi figyelembe, a legnagyobb átlag-módszerhez hasonlóan.

Arányossági együttható (A_e)

Ez a módszer nagyon egyszerű: az egyes pártokra leadott szavazatok és a pártokra jutó mandátumok aránya alapján mutatjuk ki az egyes pártok alul-, vagy fölülreprezentáltságát. Ezt a mutatót *Advantage ratio*-nak is szokás nevezni (Taagepera–Shugart, 1989: 68.).

Tételezzük fel, hogy az összes érvényes szavazat száma 1 000, és a kiosztandó mandátumok száma öt. Ha az A pártra leadott szavazatok száma 400, s ezzel három mandátumot szerez, akkor az A párt esetében a mandátumarány $= \frac{3}{5} = 0,6$; a szavazatarány $= \frac{400}{1000} = 0,4$. Tehát, az $A_e \left(\frac{M\%}{V\%} \right) = \frac{0,6}{0,4} = 1,5$; ami azt jelenti, hogy a vizsgált párt 50%-os fölülreprezentáltságot mondhat magáénak.

Az arányossági együttható nem a rendszer egészét fogja át, hanem az egyes pártok arányosságtól való eltéréseinek mértékét fejezi ki. Az arányossági együttható jelentősége elvitatathatatlan, annak ellenére, hogy önmagában e formula keveset árul el a teljes rendszer arányosságának mértékéről. Jelentőségét az adja, hogy ez az együttható rávilágít a rendszer belső szerkezetére, arra, hogy a rendszer egészét meghatározó részaránytalanságok hogyan oszlanak meg az egyes pártok között. Ez azért is fontos, mert ha két különböző választási rendszer arányosságtól való eltérésnek mértéke azonos, a belső arányossági eltérésekre rámutató arányossági együttható képes figyelmeztetni arra, hogy

a két választási rendszer működése, belső logikája, és nem utolsó sorban politikai hatása között alapvető különbségek lehetnek.

Nem elképzelhetetlen azonban, hogy az arányossági együtthatóval a rendszer egészének arányosságát is mérni lehessen, ennek érdekében azonban súlyozási számításokat kell végeznünk, Ennek lényege, hogy az alkalmazott alapformulát az arányossági eltérések mértékének és a pártok méretének együttes figyelembevételével állítjuk fel. A súlyozott arányosságot úgy kapjuk meg, hogy a pártok szavazatarányainak és a tökéletes arányosságtól való eltéréseinek szorzatait összeadjuk, s az összeget osztjuk 100-zal. Ennek alapján, az

$$\text{arányosságtól való súlyozott átlageltérés, } S_{ae} = \sum_{i=1}^n \left(V_i\% \left| 1 - \frac{M_i\%}{V_i\%} \right| \right) / 100.$$

A Rae-index (I)

A Douglas Rae által ajánlott számítási módszer megmutatja, hogy a szavazatarányok alapján a mandátumok hány százaléka kerül át egyes pártoktól más pártokhoz. Ezt az indexet úgy kapjuk meg, hogy az egyes pártokra leadott szavazatarány és megszerzett mandátumarány különbségeinek abszolút értékeit összeadjuk, majd az eredményt osztjuk a pártok számával. Ennek alapján:

$$I = \frac{1}{n} (\sum |M_i\% - V_i\%|).$$

Az „n” a pártok számára utal, az „i” az egyes pártokat jelzi, az M% az egyes pártok mandátumarányát fejezi ki, s végül a V% a pártok szavazatarányait jelenti.

A következő példában négy párt jut mandátumhoz, s a részesedések a következők (a továbbiakban is ezt a példát fogom használni):

Párt	A	B	C	D
Voks%	45	30	15	10
Mandátum%	39	34	14	13

$$\text{A Rae-index, } I = \frac{1}{4} (|39 - 45| + |34 - 30| + |14 - 15| + |13 - 10|) = \frac{1}{4} (14) = 3,5.$$

E módszer ellen eléggé elterjedt kritika, hogy túlzottan érzékeny a pártok számára, főleg a kis pártok jelenlétére, torzítva ezzel a rendszer arányossági indexét. E kritika megalapozott lenne, ha e módszer valóban a rendszer egészének aránytalanságát mérné. Tüzetesebb vizsgálat során kiderül azonban, hogy a Rae-index tulajdonképpen a rendszerben szereplő pártok figyelembevételével az egy pártra lebontott átlageltérést méri. Ezzel magyarázható, hogy azonos aránytalansági értékek mellett csökken az aránytalansági index a pártok számának növekedésével. Ennek fényében a Rae-index, tehát nem egy, a választási rendszer egészére nézve „torzító” arányossági mutató, nem a rend-

szer aránytalanságát „lebecsülő” index, amint növekedik a pártok száma, és az sem mondható, hogy aránytalanul „érzékeny” a pártok, főleg a kispártok létszámára, figyelmen kívül hagyván a pártok egymáshoz viszonyított nagyságát. Jóval inkább az arányosságtól való eltérés egy pártra eső átlagát hivatott kifejezni.

A Loosemore–Hanby-index (D)

Az 1971-ben javasolt módszerükben, Loosemore és Hanby, a Rae-indextől eltérően nem a pártok számával, hanem kettővel osztották az abszolút értékben vett differenciák összegét. Az osztást azért tartották szükségesnek, mert az eltérés egyik pártnál ellenkező előjelű eltérésként jelentkezik, mint más párt(ok) nál, azaz ami nyereség egy pártnál, az veszteségként jelenik meg más párt(ok) nál, tehát az így duplázott eltérési értékeket megfelezték. A Rae-indexhez hasonlóan, e módszer lényege is az, hogy mérje az arányosságtól való eltérés mértékét, azt, hogy a rendszerben hány százaléknyi mandátum kerül át egyes pártoktól más pártokhoz a szavazatarányok alapján. Az eltérés (*Deviation*), $D = \frac{1}{2} (\sum |M_i\% - V_i\%|)$, ahol $M\%$ az egyes pártok mandátumaránya, a $V\%$ a pártok szavazataránya, „i” pedig az egyes pártokra utal.

Az előbbi példa értékei alapján:

$$D = \frac{1}{2} (|39 - 45| + |34 - 30| + |14 - 15| + |13 - 10|) = \frac{1}{2} (14) = 7$$

E módszer éppen azért vonatkozik a rendszer egészére, mert érzékeli, de bizonyos tekintetben figyelmen kívül hagyja – a Rae-indextől eltérően – a pártok számát. Abban az esetben, ha „n” = 2, akkor az $I = D$, ha „n” > 2, akkor $D > I$. A bizonyítás egyszerű: $D = \frac{1}{2} \sum |M_i\% - V_i\%| = (\frac{n}{2} \times \frac{1}{n}) \sum |M_i\% - V_i\%| = \frac{n}{2} \times (\frac{1}{n} \sum |M_i - V_i\%|) = (\frac{n}{2}) \times I$. Példánkban, a két index közötti reláció egyértelmű: $D = 2 \times I$.

Az eddig bemutatott módszerek olyan értelemben sajátosak, hogy az arányosság bizonyos aspektusaira mutatnak rá, figyelmen kívül hagyva más, fontos szempontokat. Az arányossági együttható (A_e) például alkalmas a „részegészek” vizsgálatára, a pártok választási eredményeinek elemzésére, a rendszer komponenseinek arányossági méréseire. Sokat elárul tehát a rendszer belső világáról, keveset mond azonban a rendszer egészének arányossági mértékéről. Ez utóbbiról keveset árul el a Rae-index is, de bizonyos értelemben mégis utal rá, hiszen a mandátumeltérések pártonkénti átlagát fejezi ki. Ami az L–H-

indexet illeti, inkább a rendszer egészének arányossági mértékére mutat rá, de gyakran az a kritika hangzik el ellene, hogy érzéketlen a pártok számára, s épp ezért, sok párt esetében a választási rendszer aránytalanságának eltúlzásához vezethet. Példák egész sorával mutatható ki azonban, hogy e kritika nem teljesen megalapozott.

A módosított Loosemore–Hanby-index (D')

A Rae- és a L–H-indexek fontosak, de továbbra is kérdés marad, hogy van-e esetleg olyan érték, amellyel ha elosztjuk a szavazatarányok és mandátumarányok közötti különbségek összegét megfelelőbb arányossági indexet kapunk, mintha a pártok számával vagy kettővel osztjuk ezt az összeget? A pártok száma és a választási arányosság kapcsolatának elemzésekor² felmerülő kérdés, hogy milyen szempont mentén célszerű beszámítani a pártokat: a választásokon részt vevő pártok száma szerint? Netán a tényleges súllyal rendelkező (parlamentari) pártok alapján? E kérdések mindenképp azt sugallják, hogy az arányossági számításoknál figyelembe kell venni a pártok nagyságát, tényleges súlyát, és ez alapján kell a méréseket végezni.³ Abban az esetben, ha egy rendszer két nagy és három kis pártból tevődik össze, például 46, 39, 8, 5, 2 százalékarányos eloszlással, akkor nem egyértelmű, hogy két, két és fél, vagy többpártrendszerrel van dolgunk. Értelemszerűen, az sem mindegy a rendszer egészére nézve, hogy egy 46%-os vagy egy 5%-os támogatottsággal rendelkező párt esetében beszélünk például 20%-os alul-, vagy felülreprezentáltságról.

Úgy tűnik, az *effektív pártszám*ot alkalmazó módosított L–H-index, $D' = \frac{1}{N} (\sum |M_i\% - V_i\%|)$ alkalmas e dilemma feloldására. Nézzük, mit jelent az „ N ”.

Tulajdonképpen Rae volt az első, aki a pártok számának és relevanciájának együttes figyelembevételével javasolta a pártrendszer frakcionalizáltsági indexét (F), amelynek komplementerét, a koncentrációs indexet (HH) Herfindhal és Hirschman vezették be. A kettő közötti reláció: $HH = 1 - F$. A HH inverze a Laasko és Taagepera nevéhez fűződő (1979) effektív pártszám (N), ami figyelembe veszi a pártok tényleges súlyát, mandátumarányuk (vagy szavazatarányuk) alapján. A súlyozott vagy effektív pártszám lényege, hogy ha például két, egyforma erősségű párt van egy rendszerben, az effektív pártszám, $N = 2$, ha három, akkor $N = 3$, ha viszont két erős és egy gyengébb párt van a rendszerben, akkor az $N \approx 2,5$.

A frakcionalizáltsági index (F) értékét úgy kapjuk meg, hogy összeadjuk az egyes pártok mandátumarányainak négyzetét, s az eredményt kivonjuk egyből. Ennek alapján $F = 1 - \sum (M_i\%)^2$. Minél kisebb a mandátumarányok négyzetének összege, annál nagyobb az F , azaz annál töredezetebb a pártrendszer. Ezt könnyű belátni: ha például négy párt részesül a mandátumokból 30-30,

illetve 20-20%-ban, akkor az $F = 1 - (0,3 \times 0,3 + 0,3 \times 0,3 + 0,2 \times 0,2 + 0,2 \times 0,2) = 0,74$, s ez elég magas frakcionalizáltságra utal. Ha például egyetlen párt szerzi meg az összes mandátumot, akkor az $F = 1 - 1 = 0$, ami azt jelenti, hogy a rendszer egyáltalán nem tagolt.

A koncentrációs indexet (HH) a pártok százalékban kifejezett mandátum-részesedéseinek négyzetre emelésével kapott értékek összege adja meg. Az előbbi példa alapján a $HH = \sum(M_i\%)^2 = 0,26$. Megjegyzendő, hogy a koncentrációs index is 0 és 1 értékek között helyezkedik el, azaz $0 \leq HH \leq 1$. Ha egyetlen párt szerezné meg az összes mandátumot (100%-os mandátumrészese), akkor a $HH = 1$, ha viszont több párt osztozik a mandátumokon, akkor a HH közeledik a nullához, azaz egyre kevésbé koncentrált.

Az effektív pártszám, $N = \frac{1}{1-F} = \frac{1}{HH}$. Ez a mutató világosabb és érthetőbb adatot közöl, mint a frakcionalizált vagy koncentrált indexek, ugyanis (az előbbi példa alapján) az $N = \frac{1}{HH} = \frac{1}{0,26} = 3,84$ érték világosabban mutatja, hogy a rendszerben három és fél, és négy közé tehető a releváns pártok száma.

A Rae-, illetve az L-H-indexnél használt példa értékei alapján:

$$HH = 0,39 \times 0,39 + 0,34 \times 0,34 + 0,14 \times 0,14 + 0,13 \times 0,13 = 0,1521 + 0,1156 + 0,0196 + 0,0169 = 0,3042$$

$$N = \frac{1}{HH} = \frac{1}{0,3042} = 3,29$$

$$D' = \frac{1}{3,29} (|39 - 45| + |34 - 30| + |14 - 15| + |13 - 10|) = \frac{1}{3,29} (14) = 4,3$$

A Lijphart-index

Az arányossági számítások során gyakori kérdésként merül fel, hogy milyen kritériumok mentén, és mely pártokat célszerű figyelembe venni. Rae például a 2%-nyi szavazatrészese fölötti pártokat javasolta, abból a megfontolásból kiindulva, hogy ha sok párt nagyon kevés szavazatot kap, de együttes szavazatarányuk 10-15% fölé emelkedik, annak komoly torzító hatása lehet a rendszer arányosságát kifejező mutatókra nézve. Ugyanez a kérdés foglalkoztatta Lijphartot is, aki arra a következtetésre jutott, hogy ha egy rendszeren belül a legnagyobb szavazatarány-mandátumarány eltérést vesszük számításba, olyan aránytalansági indexet kapunk, ami elfogadható lehet a rendszer egészére vonatkoztatva. Ezt a mutatót a legföülreprezentáltabb párt szavazatarányának és mandátumarányának differenciája, azaz a $\max. |V\%_i - M\%_i|$ formula fejezi ki. A legnagyobb különbség többnyire a legnagyobb pártokra, vagy azok egyikére jellemző,⁴ s Lijphart szerint a rendszer aránytalanságáról sokat eláruló index lehet ez. Abból kiindulva, hogy korábban már többen a nagyobb pártok

(például a 10-15%-os szavazatarány fölötti pártok) eredményeinek átlaga alapján próbálták meghatározni a rendszer arányosságtól való eltérésének mértékét, Lijphart a két legnagyobb párt eltérési átlagának figyelembe vételét is javasolta, s így e módszert a kétpártrendszerek, illetve a többpártrendszerek esetén egyaránt lehet alkalmazni. Javaslata súlyozási jelleget is kölcsönöz az indexnek. Példánkban a Lijphart index = 6

A legkisebb négyzetek indexe (Gallagher módszer) (LSq)

Az arányossági vagy aránytalansági indexek esetén joggal merül a kérdés, hogy sok párt kis arányossági különbsége (szavazatarány–mandátumarány differencia) vagy néhány párt nagy arányossági különbsége adja leginkább az adott választási rendszer arányossági mutatóját? Gallagher helyesen ismerte fel, hogy az arányosságtól való eltérések mértéke közvetlen kapcsolatban áll a mandátumeloszlással, s mindegyik elosztási módnak vagy eljárásnak megvan a maga „optimális” arányossági mutatója, s ennek alkalmazásával érhetőek el a lehető legpontosabb arányossági mérések (Gallagher, 1991: 33.). Ilyen értelemben, a kvótarendszerek esetében célszerűbb a Rae-, az L–H-, a módosított L–H-, illetve a Lijphart-indexeket alkalmazni, mert jobban rávilágítanak e rendszerek előnyeire és hátrányaira. A mérések további pontosítása érdekében állt elő Gallagher egy olyan javaslattal, amely szerinte pontosabb arányossági eredményekkel szolgál, mint az előzőek, mivel érzékenyebben reagál a nagy eltérésekre, és kevésbé érzékeli a kis pártok esetlegesen túlzott hatásait. A módszer lényege, hogy jobban súlyozza a nagy különbségeket, mint a kis differenciákat, azáltal, hogy négyzetre emeli e különbségeket, majd összegüket szorozza $\frac{1}{2}$ -del, aztán gyököt von az egészből. Az LSq (Least Square)

$$= \sqrt{D^2} = \sqrt{\frac{1}{2}(\sum |V_i\% - M_i\%|^2)}.$$

$$\text{A korábbi értékek alapján: LSq} = \sqrt{\frac{1}{2}(36 + 16 + 1 + 9)} = \sqrt{31} = 5,56.$$

A D’Hondt-index

A D’Hondt-formula célja, hogy mérsékelje a fölülreprezentáltságot, azáltal, hogy nyomatékositja a legfölülreprezentáltabb párt mandátumrészesedése és szavazatrészesedése hányadosának mértékét. A D’Hondt-index = $\max. (\frac{M\%}{V\%})$.

Előnye, hogy ezzel a módszerrel ki lehet mutatni, hogy egy nagy, egy közepes, vagy egy kis párt a leginkább fölülreprezentált, ami arról árulkodhat, hogy a

rendszer maga a nagy, a közepes vagy a kis pártokat preferálja, netán semleges a pártok egymáshoz viszonyított nagyságrendjét illetően. Hátránya, hogy túlzottan érzékeny, ha egy kis párt kerül komoly fölülreprezentáltsághoz, ami persze nem tükrözi híven a rendszer egészének arányosságát. A D'Hondt-index egy-egy párt mandátum–szavazat–arányát jelzi, a mutató ezért kevés információval szolgál a rendszer egészére vonatkozóan. Ezt a mutatót használták Taagepera és Laasko (1980) az arányossági profil elemzésénél, illetve Katz (1984) az aránytalansági mértékek meghatározásánál.⁵ A korábban használt példában a D párt, $\frac{13}{10} = 1,3$ százalékaránya (30%) bizonyul a legmagasabb eltérési értéknek.

Táblázatba foglalva az eddig bemutatottakat:

Párt	A	B	C	D
V%	45	30	15	10
M%	39	34	14	13
A _e	0,866	1,133	0,933	1,30
I	3,5			
D	7,0			
D'	4,3			
Lijphart-index	6			
LSq	5,56			
D'Hondt-index (%)	30			
Effektív pártszám (N)	3,29			

Ezek az indexek elengedhetetlenek az egyes választási rendszerek kellő összehasonlításához, e rendszerek arányosságainak komparatív elemzéséhez. A továbbiakban nézzük meg, miként alkalmazhatók ezek a mutatók Kanada választási rendszerére, ahol egyfordulós, relatív többségi formulával váltják át az érvényes szavazatokat mandátumokká.

KANADA PÁRTRENDSZERE

A brit politikai rendszert modellként kezelő kanadai gyarmatok különböző üzleti és gazdasági érdekek mentén, ideológiai, regionális és vallási sokféleségek koalícióját teremtették meg az 1867-es konföderációval. A Lipset–Rokkan-féle történeti-szociológiai módszerrel való megközelítéssel kiderül, hogy az etnikai-vallási és a város-falu tagoltság, illetve az osztálymegosztottság Kanada pártrendszerére is jellemző, még akkor is, ha a megosztottságokra a történetileg változó tartalmak jellemzők az évtizedek folyamán.

Az etnikai tagoltság főtengelyét az angol–francia szembenállás jelentette, igaz, e tagoltság más tartalommal töltődött a 60-as évek elején elindult québeci csendes forradalom előtt és után.⁶ A történelmi Konzervatív Párt felvállalta az angol kanadaiság és önálló identitás megteremtőjének szerepét, míg a Liberális Párt Québec tartomány, illetve a nem brit bevándorlók pártjaként volt elfogadva.

A város-falu tagoltság inkább a központ-provincia megosztottságot jelentette, és elsősorban Kanada középső, prérítartományaira vonatkozott, amely tartományok jelentős gabonatermelőkké fejlődtek, és komolyan felvették a versenyt amerikai vetélytársaikkal. E téren politikai támaszra volt szükségük, amit végül is a Liberális Pártban találtak meg. Az 1950-es években fordulat következett be, és a farmerek a konzervatívokban találták meg védelmezőjüket. A 80-as években azonban, amikor B. Mulroney vezetésével épp a konzervatívok szorgalmazták az Egyesült Államokkal való vámmentesség bevezetését, majd Mexikó bevonásával a NAFTA létrehozását, az agrártársadalomnak más politikai erők után kellett néznie. Az 1988-ban megalakuló Reform Párt vállalta magára az agrárium védelmezését.

Az osztálytagoltság nem volt olyan erős Kanadában, annak ellenére, hogy a Társadalmi Hitel Pártja (*Social Credit Party* – SCP) és a Nemzetközösség Együttműködési Föderációja (*Co-operativ Commonwealth Federation* – CCF) már előjelei voltak egyfajta osztálytagolódásnak, hiszen ez utóbbi pártot például zömében szociáldemokraták, farmerek és munkáscsoportok alkották. A radikális programot meghirdető CCF-ből lett aztán a mérsékelt baloldali politikát képviselő Új Demokrata Párt (*New Democratic Party* – NDP), s ezzel markánsabban megjelent az osztályok mentén történő tagolódás is a pártrendszerben. Ezek az alapvető változások meghatározták a pártrendszernek a – Sartori féle – számszerű osztályozását is, amelynek alapján Kanada pártrendszere, egyesek szerint három, mások szerint négy szakaszra tagolható. A pártok számának változása, amint a későbbiekben is látni fogjuk, számottevően befolyásolta, s jelentős mértékben meghatározta a választási eredményeket, illetve a választási rendszer arányosságát.

Az első szakaszra (1867–1921)⁷ az egyértelmű kétpártrendszer a jellemző,⁸ ebben a szakaszban egyfajta politikai váltógazdaság jellemezte a rendszert.⁹ A viszonylag hosszabb konzervatív dominanciát (1878–1896) egy liberális korszak váltotta (1896–1911), ezt követően a konzervatívok zárták (1911–1921) a „tisztán” kétpártrendszert. A rendszer ebben a korszakban aránytalan, noha az lenne várható, hogy a két nagy politikai erő között országosan „kiegyenlítődnek” a kerületekben tapasztalható nagyméretű aránytalanságok. Ez azonban nem történt meg, ami nemcsak a relatív többségi rendszer sajátos aránytalanságának, hanem többek között a pártokra jellemző regionalizáltságnak, és az ebből adódó koncentrált támogatottságnak tudható be.

A Konzervatív Párt bázisát elsősorban Toryk, angol üzleti érdekeltségűek, valamint francia konzervatívok (*Parti Bleu*) képezték. A föderalizmus első kor-

mányát ők alakították a karizmatikus John A. MacDonald vezetésével, aki 1873-ban lemondott. Öt évvel később a konzervatívok újból hatalomra kerültek, s 1878–1896, illetve 1911–1921 között dominálták a politika terepét.

A Liberális Párt jóval szűkebb bázisra támaszkodhatott: egyfelől, a québeci klerikális ellenes radikálisokra (*Parti Rouge*), másfelől, a nyugati és az ontariói liberálisokra (*Grits*). Tény, hogy kevésbé erős szálak kötötték össze őket, hiszen a legerősebb kapcsot a MacDonalddal szembeni közös ellenérzés jelentette. 1887-ben azonban arculatváltás következett be a párt életében (Wilfrid Lauriernek, a két nyelven beszélő kiemelkedő tehetségű vezetőnek köszönhetően), és sikerült például a Római Katolikus Egyházzal elfogadtatni a politikai liberalizmus alapelveit. Laurier kormányt alakíthatott 1896–1911 között, s tulajdonképpen ezek az évek jelentették a XX. századi liberális dominancia kiinduló pontját, még akkor is, ha 1911-ben a liberálisok belebuktak az Egyesült Államokkal való szabad kereskedelem létrehozásának túlzott szorgalmazásába.

A második szakaszban (1921–1958, illetve 1962–1979 és 1980–1988),¹⁰ az 1920-as évektől kezdtek mutatkozni a két és fél pártrendszer jelei. Fokozatosan olyan feltörekvő protesztpártok jelentek meg, mint a Progresszív Párt (*Progressive Party* – 1921), az Együttműködő Nemzetközösségi Szövetség (*Co-operative Commonwealth Federation* – 1932), vagy a Társadalmi Hitel Pártja (*Social Credit Party* – 1935), amelyek mindenképp mérsékeltek a két párt addigi uralmát.¹¹ A progresszív mozgalomból kinövő, a farmerek által támogatott, és a radikális populizmust hangoztató, azaz a nagy tőkék ellen fellépő Együttműködési Föderáció 1958-ban a Kanadai Munkás Kongresszussal (*Canadian Labour Congress* – CLC) egyesült, és pár évvel később (1961) létrehozták azt a baloldali értékrendet képviselő Új Demokrata Pártot (*New Democratic Party* – NDP), amely a „fél-párt” szerepét töltötte be a továbbiakban, rányomva bélyegét a kanadai pártrendszer struktúrájára.

Az 1980-as évek második felében egy újabb, a konzervatívok számára kihívó erőt képviselő erő, a Reform Párt jött létre Alberta tartomány volt miniszterének fia, Preston Manning vezetésével. A nyugati „elidegenedés” retorikájával populista és egyfajta neo-konzervatív értékeket meghirdető párt az 1988-as választásokon a szavazatok több mint 2%-át szerezte meg, és néhány év alatt valósággal kiszorította a Konzervatív Pártot, kiváltképp Alberta és British Columbia tartományokban. A konzervatívok óriási tévesztésének és közelgő bukásának egy következő oka Lucien Bouchard miniszter távozása volt a pártból, aki 1991-ben létrehozta a Québeci Blokkot (*Bloc Québécois* – BQ), amely kizárólag a francia tartományban állított jelöltek, s fő célkitűzése Québec érdekeinek védelme, a tartomány teljes szuverenitásának kivívása, azaz a Kanadától való elszakadás volt. Rövid két év alatt olyan méretű támogatottságra tett szert Québecben, hogy az 54 mandátumával a parlament második legnagyobb, s ezzel a hivatalos ellenzék pártja lett.

Az 1993-as „választási földrengésként” (Clarkson, 2005) is emlegetett voksolás jelentette a *harmadik szakasz* kezdetét, amely a korábbi pártrendszer átalakulását és a konzervatív párt összeomlását hozta magával. Ez az összeomlás egybeesett a két és fél pártrendszerrel a többpártrendszerre való áttéréssel, s az új pártok jelentős politikai szerepvállalásával. 1993-ban öt párt versengett a hatalomért, s ez komolyan megnyirbálta a korábbi két, vagy két és fél párt politikai dominanciáját.¹²

Ami a Reform Pártot illeti, hamarosan kiderült, hogy Nyugat-Kanadán kívül nem tud érdemleges eredményeket elérni, ezért szövetségkötésre kényszerült. A Progresszív Konzervatív Párt egyik szárnya és a Reform Párt létrehozták a Kanadai Reform Konzervatív Szövetséget, ismertebb néven Kanadai Szövetség (*Canadian Alliance*), s ezzel a Reform Párt megszűnt 2000 márciusában. Alberta pénzügyminisztere, a karizmatikus Stockwell Day került a párt élére, s 2003-ban a Kanadai Szövetség a Progresszív Konzervatív párt maradék szárnyával megalakította a ma kormányon lévő Kanada Konzervatív Pártját (*Conservative Party of Canada*). Ezzel a szövetséggel a 2000-es évekre ötről négyre apadt a mandátumokért versengő pártok száma, noha ez is megkérdőjelezhető a 2011-es választások eredményeinek figyelembevételével.

Összegzésként, Kanada pártrendszere állandó belső mozgásban van, s e dinamikus fejlődés során a kétpártrendszerből egy többpártrendszer alakult ki a huszadik század folyamán. E pártrendszert, az ország területi nagysága, a föderális berendezkedés, és nem utolsósorban az etnikai törésvonal miatti tagoltság és regionalizáltság jellemzi, ami a maga során az egyes pártok koncentrált támogatottságát is jelentheti. Ami a rendszer arányosságát illeti, a pártok száma és a közöttük fennálló erőviszonyok, a választási formula, a pártrendszer tagoltsága – regionalizáltsága, s az ebből várható koncentrált támogatottság olyan jegyek, amelyek közvetlenül befolyásolják a rendszer arányosságát. A továbbiakban e néhány tényező szem előtt tartásával fogjuk megvizsgálni a parlamenti választások eredményeit, arányossági mutatóit. Tesszük ezt azzal a megszorítással, hogy csak a „jelentősebb” eredményt elért pártok figyelembe vételével végezzük a számításokat. A rendszer egészére nézve ez némi pontatlanságot eredményez, a mi szempontunkból nézve azonban e „szűkítés” nem okoz lényegi változásokat.

KANADA VÁLASZTÁSI RENDSZERE (1921–2011)

Második szakasz (I.) (1921–1958)¹³

A hosszú, első szakaszt a kétpártrendszer jellemezte. A három részre tagolható második szakaszban növekedni kezdett a mandátumot szerzett pártok száma (ezért indítjuk a számításokat e szakasz kezdetétől). Az 1921–1958 közti idő-

szak első harmadában továbbra is a két nagy párt dominál, noha 1921-ben a Progresszív Párt 58 mandátummal második helyen végzett. (Ez a párt eléggé tiszavirág életű: 1925-ben 22, 1926-ban 11, 1930-ban 3 mandátummal be is fejezte politikai „pályafutását”). Mindenesetre, a két történelmi párt dominanciája jelentősen mérsékelődik ebben a szakaszban, hiszen a korábbi 90% fölötti együttes szavazatrészesedésük 70-75%-ra esik vissza. A vizsgált időszakból csupán négy választást emeltem ki, de már ennyi is jól tükrözi a lényegi változásokat. A további pártok jelenlétét is érzékeltetve, az effektív pártszám alapján ez a szakasz közeledik a hárompártrendszerhez.

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben (A tíz választásból négyet emeltem ki):

	Liberális				Konzervatív				Nemzetközösségi Szövetség				Társadalmi Hítel			
	M	V%	M%	A _e	M	V%	M%	A _e	M	V%	M%	A _e	M	V%	M%	A _e
1935	173	44,68	70,61	1,715	39	29,84	15,92	0,533	7	9,31	2,85	0,306	17	4,10	6,94	1,692
1949	191	49,15	72,09	1,466	41	29,65	15,65	0,527	13	13,42	4,96	0,369	10	2,31	3,82	1,653
1953	169	48,43	63,77	1,316	51	31,02	19,25	0,620	23	11,28	8,67	0,768	15	5,40	5,66	1,048
1957	105	40,45	39,62	0,979	112	38,51	42,26	1,097	25	10,59	9,43	0,890	19	6,54	7,17	1,096

Az első szakaszhoz hasonlóan, 1921–1958 között is komoly eltérések tapasztalhatók az egyes pártok országos és tartományi támogatottsága között. A Liberális Párt 1935-ben például a voksok 44,68%-át szerezte meg, ami a mandátumok 70,61%-át jelentette. British Columbia tartományban a szavazatok 31,8%-val a mandátumok csupán 37,5%-át sikerült begyűjtenie, míg Québec tartományban 56%-os szavazattámogatottság mellett a mandátumok 90%-át szerezte meg.¹⁴

A második szakasz első részének adatai alapján nézzük az arányossági indexeket:

Index	1935	1949	1953	1957	Átlag
I	12,28	11,72	7,49	1,59	8,27
D	24,57	23,45	14,99	3,18	16,54
D*	14,71	16,34	10,33	2,12	10,87
LSq	21,39	19,95	13,79	3,84	14,74
Lijphart	25,93	22,94	15,34	3,75	16,99
D'Hondt (%)	71,5	69,2	31,6	9,7	45,5
N (Effektív párt)	3,34	2,87	2,90	3,00	3,02

* Minél közelebb van a D' értéke a Rae-indexhez (I), annál nagyobb az effektív pártszám, tehát kevésbé dominálnak a nagy pártok, és minél inkább megközelíti a Loosemore-Hanby-indexet (D), annál kisebb az effektív pártszám, azaz nagyobb mértékű a nagy pártok dominanciája.

Második szakasz (II.) (1962–1979)¹⁵

A második intervallum középső szakaszában megjelent az NDP, továbbra is talpon maradt az SC, és két alkalommal (1965 és 1968) az SC québeci szárnya – a *Ralliement Créditiste* – külön indult a választásokon, nem kevés sikerrel: 1965-ben 9, 1968-ban pedig 14 mandátumot sikerült begyűjtenie. (Ez a két választás, azonban kimaradt a táblázatból).

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

	Liberális			Konzervatív			Társadalmi Hitel			Új Demokrata		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1962	36,97	37,35	1,010	37,22	43,77	1,176	11,61	11,32	0,975	13,57	7,17	0,528
1963	41,48	52,07	1,255	32,80	35,84	1,092	11,91	9,05	0,759	13,22	6,41	0,484
1972	38,42	41,28	1,074	35,02	40,53	1,157	7,55*	5,68	0,752	17,83	11,74	0,685
1974	43,15	53,40	1,237	35,46	35,98	1,014	5,06	4,16	0,822	15,44	6,06	0,392
1979	40,11	39,36	0,981	35,89	48,22	1,343	4,61	2,12	0,459	17,88	9,22	0,515

A koncentrált támogatottság újabb példájával szembesülhetünk ebben a periódusban is, ugyanis az 1972-es választásokon például a Társadalmi Hitel 15 mandátumot gyűjtött be, és minden mandátumát Québecben szerezte. Az Új Demokrata Pártnak 1969–1972 között ugyanebben a tartományban egyetlen mandátumot sem sikerült begyűjtenie, miközben a prérítartományokban a mandátumok 40-45%-át tudhatta magáénak.¹⁶

A második szakasz középső részének adatai alapján a következőképpen alakulnak az arányossági indexek:

Index	1962	1963	1972	1974	1979	Átlag
I	3,40	5,82	4,08	5,19	6,68	5,03
D	6,81	11,65	8,16	10,38	14,37	10,27
D'	4,19	7,25	5,02	7,04	8,65	6,43
LSq	6,48	9,37	6,15	9,84	12,59	8,88
Lijphart	6,55	10,59	6,09	10,25	15,43	9,78
D'Hondt (%)	17,60	25,50	15,70	23,70	42,90	25,08
N (Effektív párt)	3,25	3,21	3,25	2,95	3,09	3,15

Második szakasz (III.) (1980–1988)¹⁷

A második időszak harmadik szakaszában a konzervatívok újból kormánypárttá erősödtek, miközben a liberálisok tévesztése igen jelentős. A demokraták stabilan középpárti eredményeket értek el.

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

	Liberális			Konzervatív			Új Demokrata		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1980	44,34	52,12	1,175	32,45	36,52	1,125	19,77	11,34	0,573
1984	28,02	14,18	0,506	50,03	74,82	1,495	18,81	10,63	0,565
1988	31,92	29,43	0,922	43,02	59,92	1,392	20,38	15,24	0,747

A bemutatott adatok alapján nézzük a második szakasz utolsó részének arányossági mutatóit:

Index	1980	1984	1988	Átlag
I	6,76	11,70	8,17	10,17
D	10,14	23,40	12,26	15,26
D'	6,92	17,08	8,07	10,69
LSq	8,6	20,89	12,61	14,03
Lijphart	8,34	24,79	16,9	16,67
D'Hondt (%)	17,5	49,50	39,2	35,40
N(Effektív párt)	2,93	2,74	3,04	2,90

Harmadik szakasz (I.) (1993–2000)¹⁸

A harmadik szakasz első része az „ötpártrendszeres” időszak. Az 1993-as és 1997-es választások eredményei a Reform Pártra, a 2000-es választások adatai a Reform Párt és a Konzervatív Párt egyesüléséből újonnan létrejött Kanadai Szövetségre vonatkoznak.

Parlamenti választási eredmények országos összesítésben:

	Liberális			Konzervatív			Új Demokrata			Reform/ Szövetség			BQ		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
1993	41,24	60,00	1,454	16,04	0,67	0,041	6,88	3,05	0,443	18,69	17,62	0,942	13,52	18,30	1,353
1997	38,46	52,54	1,366	18,84	6,78	0,359	11,0	7,12	0,644	19,35	20,34	1,051	10,67	14,91	1,397
2000	40,85	57,14	1,398	12,19	3,98	0,326	8,51	4,32	0,507	25,49	21,92	0,860	10,72	12,62	1,177

Megjegyzendő, hogy a 90-es évek a Konzervatív Párt talán legváltásosabb évtizede volt, miközben a Liberális Párt olyan mértékben dominálta a politikai mezőt, hogy a pártrendszer „versengő” jellege is megkérdőjelezhetővé vált. A konzervatívok súlyos alulreprezentáltsága mellett az újonc Bloc Québécois (BQ) produkálta a legnagyobb meglepetést, hiszen kizárólag Québec tartományra összpontosított. Minden szavazatát és mandátumát e tartományban gyűjtötte be.

Az arányossági mutatók:

Index	1993	1997	2000	Átlag
I	8,76	7,06	6,83	7,55
D	21,90	17,65	17,08	18,86
D'	11,12	8,63	9,06	9,60
LSq	17,70	13,75	13,54	14,99
Lijphart	18,76	14,08	16,29	16,37
D'Hondt (%)	45,40	39,70	39,80	41,63
N(Effektív párt)	3,94	4,09	3,77	3,93

Harmadik szakasz (II.) (2004–2011)¹⁹

A harmadik szakasz második felében a korábban összeomlott Konzervatív Pártnak, szövetségre lépések révén, sikerült újból hatalomra kerülnie, a karizmatikus Stephen Harper vezetésével.

Parlamentari választási eredmények országos összesítésben:

	Liberális			Konzervatív			Új Demokrata			BQ		
	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e	V%	M%	A _e
2004	36,73	44,85	1,221	29,63	29,90	1,009	15,68	6,31	0,402	12,39	17,94	1,448
2006	30,23	33,44	1,106	36,27	40,26	1,110	17,48	9,41	0,538	10,48	16,55	1,579
2008	26,26	25,00	0,952	37,65	46,42	1,233	18,18	12,01	0,660	9,98	15,91	1,594
2011	18,91	11,03	0,583	39,62	53,89	1,360	30,63	33,44	1,091	6,04	1,29	0,213

A 2004-es eredmények kapcsán megjegyzendő, hogy az Új Demokratakénál kevesebb szavazatrészesedéssel a Bloc Québécois közel háromszor annyi mandátumot szerzett, mint a Demokraták! A koncentrált támogatottság a magyarázata ennek. A 2011-es választások egyik különlegessége, hogy megalakulása óta (1961) az Új Demokraták első ízben értek el olyan mértékű sikert, hogy fölülreprezentáltak legyenek országos szinten, és a francia tartományt képviselő párt születése óta (1991) első alkalommal történt meg, hogy a BQ mandátumrészesedése alacsonyabb a szavazatrészesedésénél.

Arányossági mutatók:

Index	2004	2006	2008	2011	Átlag
I	5,82	5,33	5,53	7,43	6,02
D	11,65	10,67	11,06	14,86	12,06
D'	6,11	5,64	5,61	8,64	6,50
LSq	9,60	8,00	8,71	12,18	9,62

Index	2004	2006	2008	2011	Átlag
Lijphart	9,37	8,07	8,77	14,29	10,12
D'Hondt (%)	44,8	57,9	59,4	36,00	49,43
N(Effektív párt)	3,81	3,78	3,94	3,44	3,74

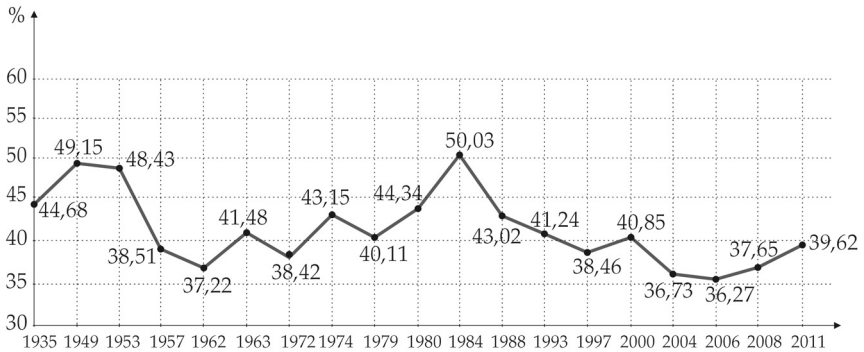
Az arányossági átlagok összesített adatai:

Index	1908–1917	1921–1957	1962–1979	1980–1988	1993–2000	2004–2011
I	8,62	8,27	5,03	10,17	7,55	6,02
D	8,62	16,54	10,27	15,26	18,86	12,06
D'	7,77	10,87	6,43	10,69	9,60	6,50
LSq	9,33	14,74	8,88	14,03	14,99	9,62
Lijphart	11,61	16,99	9,78	16,67	16,37	10,12
D'Hondt	22,70	45,50	25,08	35,40	41,63	49,43
N	2,21	3,02	3,15	2,90	3,93	3,74

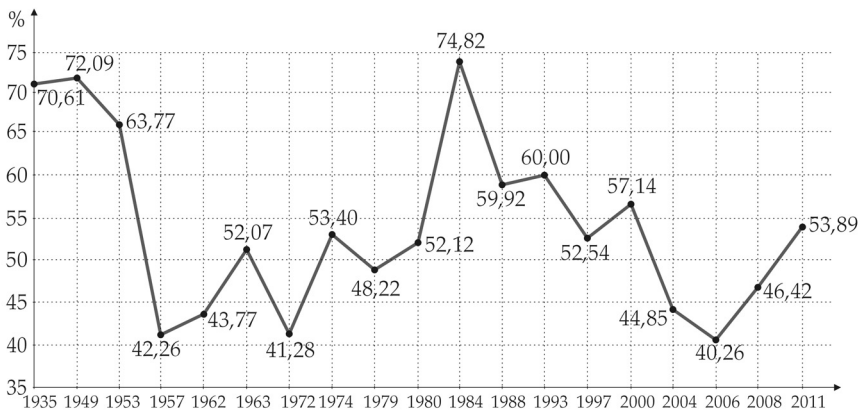
Az átlagos változásívet tekintve, nemcsak az effektív pártszám, hanem az Rae-index (I) és a Loosemore–Hanby-index (D) közötti különbség is jól érzékelteti, hogy Kanada – noha nem egy lineáris vonal mentén – fokozatosan áttért a kétpártrendszerrel a két és fél, majd a többpártrendszerre. Ez a trend 2000-ig könnyen követhető, de 2004-től egy „megtorpanás” észlelhető. A pártok számának változása, a maga során rányomta bélyegét az arányosságtól való eltérés mértékére is. A relatív többségi rendszer többnyire a domináns párt(ok) javát szolgálta, de néha súlyos csapást mért egyik vagy másik nagy pártra. Az aránytalanság „benne van” a relatív többségi rendszerben, a mutatókból azonban kiolvasható, hogy az arányosságtól való eltérés mértéke nem egy konstans szám, mivel több tényező is hat a rendszer aránytalanságára. Kanada esetében a relatív többségi rendszer eredményeit a pártok száma és a pártok közötti erőviszonyok mellett a föderális berendezkedés, és az ebből fakadó tagolt pártrendszer is komolyan áthatja. Éppen ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni a pártrendszer regionalizált jellegét, a pártok koncentrált támogatottságát, amit az egyes pártok által elért országos átlagok, és az egyes tartományokban elért részeredmények közötti különbségek igen jól érzékeltetnek. Az arányossági indexek mindegyike pedig a maga szempontjai szerint fejezi ki az arányossági értékeket.

A bemutatott adatok alapján szemléletesebbé tehető néhány grafikon segítségével a kanadai pártrendszer alakulása, valamint a választási rendszer arányosságának változása 1935–2011 között.

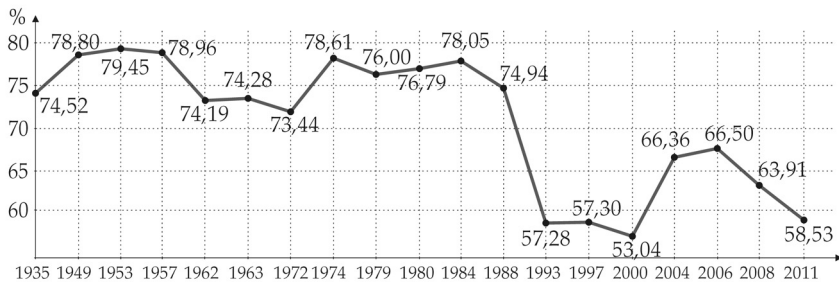
A győztes párt szavazatrészesedése a kanadai parlamenti választásokon:

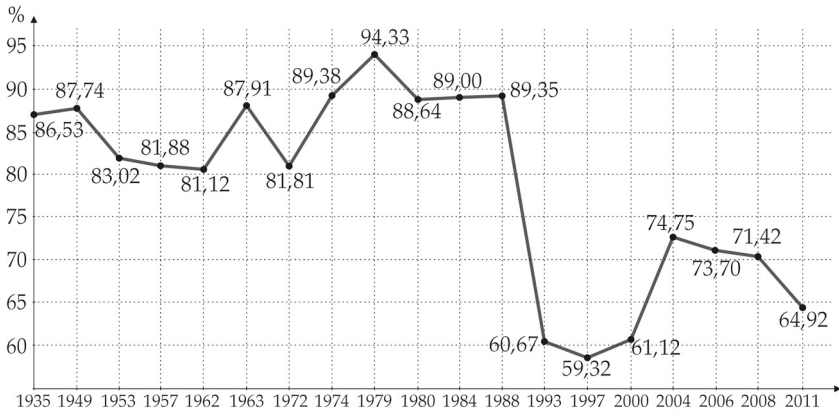
A győztes párt mandátumrészesedése:

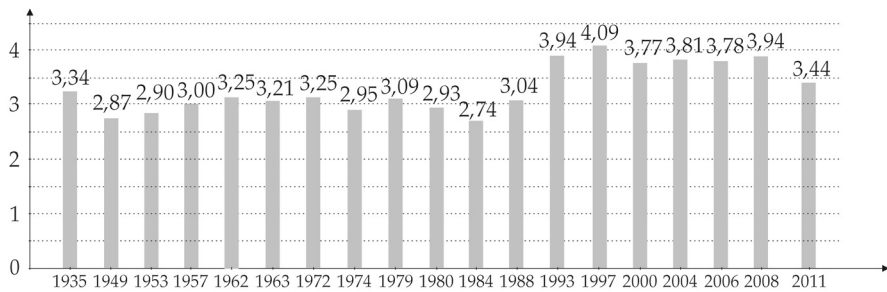
A két nagy párt szavazatrészesedése:

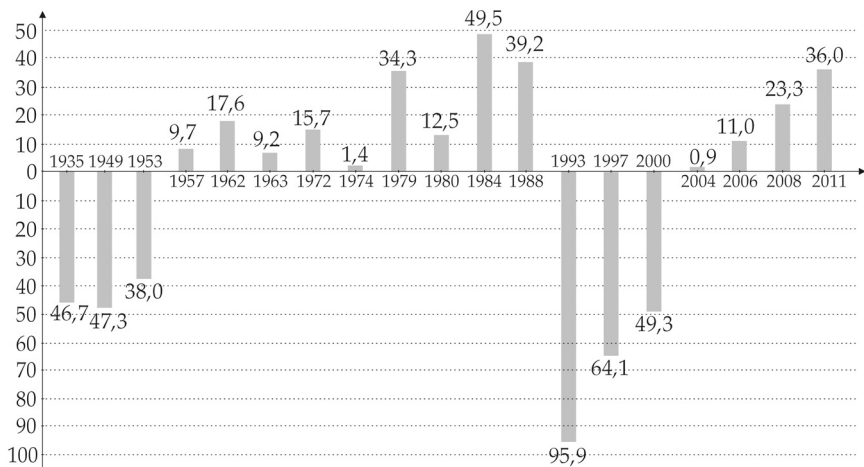
A két nagy párt mandátumrészesedése:

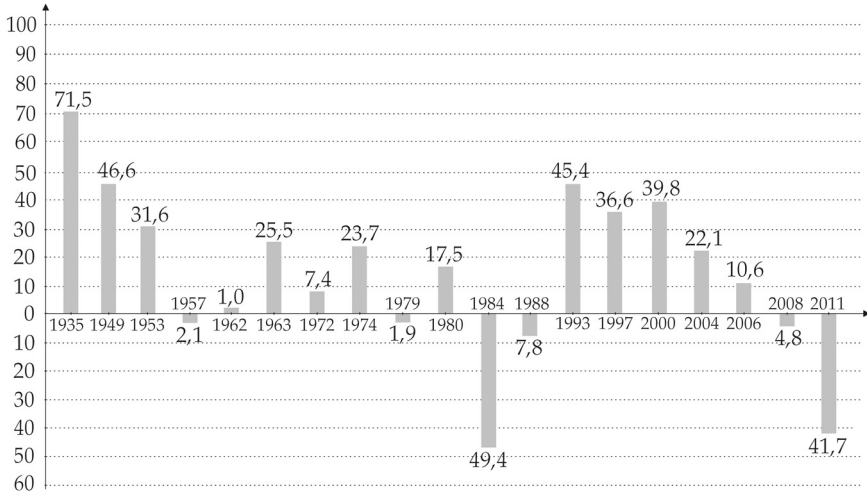
Az effektív pártszám változása 1935–2011 között:

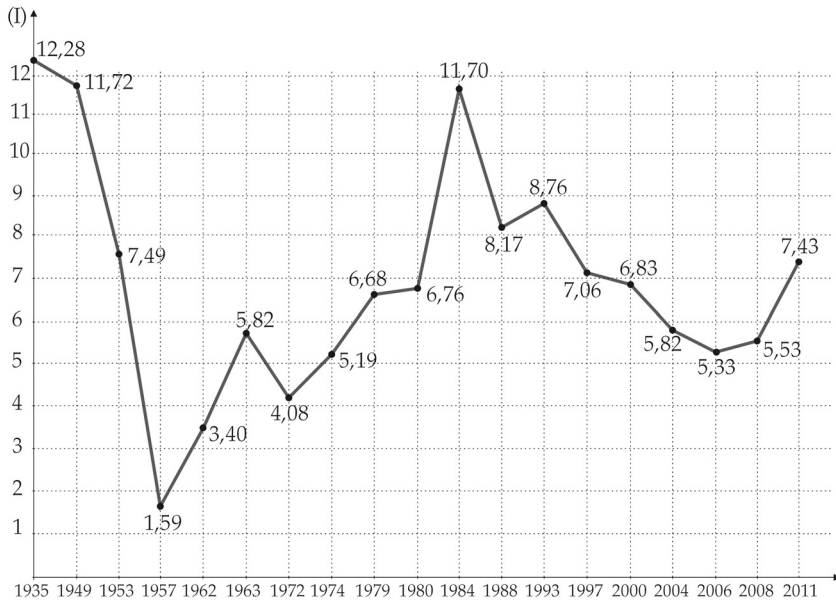
A tökéletes arányosságtól való eltérése a Konzervatív Párt esetében:

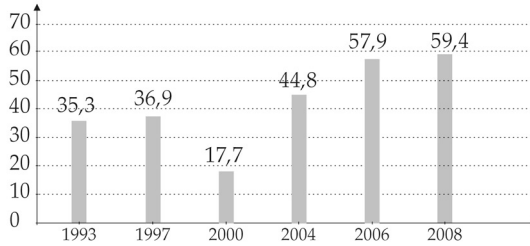
A tökéletes arányosságtól való eltérése a Liberális Párt esetében:

A Rae-index változása 1945–2011 között:

A Bloc Québécois koncentrált támogatottsága:

KONKLUZIÓ

Az arányosságot, vagyis a társadalom politikai tagoltsága és a döntéshozó testület összetétele közötti megfeleltetést az arányossági számítások révén mérhetjük. A választási rendszerek megfelelő elemzéséhez szükségünk van azokra a módszerekre is, amelyek a tökéletes arányosságtól való eltérések mértékeit hivatottak kifejezni. A számítások kiindulópontja a tökéletes arányosság, hiszen ehhez viszonyítva nyer értelmet az eltérések mértéke. Az arányossági együttható, a Rae- és a Loosmore–Hanby-indexek, valamint ez utóbbi módosított változata, és nem utolsósorban a Lijphart- és a D’Hondt-indexek olyan mutatók, amelyek nélkül kevésbé érthetnénk meg a választási rendszerek arányossága terén sokasodó kérdéseket. Ezeknek az indexeknek köszönhetően rá tudunk mutatni arra, hogy egy pártrendszeren belül nemcsak a szavazatok mandátumokká alakításának formulái befolyásolják a választási eredmények arányosságát, hanem a pártok matematikai száma, a pártok súlya, a pártrendszer dinamizmusa, valamint az egyes pártok támogatottságának koncentrált-sága is.

Kanada választási rendszerének rövid bemutatása, és az arányossági indexek alkalmazásával nyomon lehet követni a kanadai pártrendszer belső mozgásait, változásívét, illetve választási rendszerének arányosságait, és azok korszakonkénti változásait. Általánosságban tehát ezek az indexek közvetlenül járulnak hozzá a választási rendszerek megfelelő elemzéséhez, arányosságaik értékeléséhez.

JEGYZETEK

- ¹ Az aránytalansági számításokhoz alapvető forrásoknak számítanak például: Rae, 1967; Gallagher, 1991; Cox and Shugart, 1991; Lijphart, 1994 (hazai vonatkozásban hasznos munkák többek között Fábíán (1997), Fábíán–Kovács (1998).
- ² A pártrendszer szerkezete és a választási rendszer kölcsönös egymásra hatása kapcsán lásd többek között Duverger (1954), Rae (1967), Taagepera and Shugart (1989), Lijphart (1994, 1999), Cox (1996), Sartori (2003).
- ³ E módszer kapcsán lásd többek között Fábíán–Kovács, 1998, 51.; Kalogirou Aikaterini; Taagepera–Shugart, 1989: 77–91.
- ⁴ Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen jóval valószínűbb például egy 49%-os szavazataránnyal rendelkező párt részéről, hogy megszerezze a mandátumok 64%-át (differencia = 15), mint az, hogy 5%-os szavazatrészesedés mellett egy kis párt begyűjtse a mandátumok 20%-át. A Lijphart-index kapcsán lásd még K. Aikaterini: 68.
- ⁵ A kérdés kapcsán lásd még Aikaterini: 70.
- ⁶ A quebeci „Csendes forradalom” (*Révolution Tranquille*) az 1960-as években végbemenő sokoldalú és gyors változások gyűjtő neve. Az intenzív reformok a Nemzeti Unió Párt (*Union Nationale*) anakronisztikusnak minősülő konzervatív ideológiája ellen irányultak, mivel az 1936–1939, majd 1944–1960 és 1966–1970 között hatalmon lévő konzervatív-nacionalista párt idejétmúlt hagyományok és értékek elkötelezett védelmezőjeként lépett fel.
- ⁷ A parlamenti képviselők száma 1908–1911 között 221; 1917-ben 235.
- ⁸ Nem meglepő, hogy az effektív pártszám 2,1 és 2,2 körül mozog például a 1908–1917 közötti választások eredményei alapján. A tökéletes arányosságtól való eltérés ebben az időszakban 15–23% közötti.
- ⁹ A kétpártrendszer sajátossága a „stabil leszakadás”, vagyis az, hogy ha a szavazó eltávolodik az egyik nagy párttól, akkor nagy valószínűséggel a másik nagy párt támogatója lesz, legalábbis egy időre (LeDuc, 1985).
- ¹⁰ Ennél a szakasznál térnek el a vélemények, ugyanis az NDP megalakulása előtti és utáni időszakot lehet egy szakasznak, de lehet két szakasznak is venni. Ennek felbontása és részletesebb elemzése nem annyira fontos jelen írás szempontjából.
- ¹¹ Az 1921 előtti három választás mindegyikén a két pártnak sikerült a szavazatok több mint 90%-át begyűjteni. 1921-től néhány választáson ez az arány 70–80% közé esett vissza.
- ¹² Az 1917-es választásokon a konzervatívok és a liberálisok a szavazatok 95,73%-át gyűjtötték be, 1965-ben ez az arány 72,59%-ra apadt, míg 1993-ra ez a szám tovább csökkent, 57,28%-ra.
- ¹³ A parlamenti képviselők száma 1921-ben 235; 1925–1945 között 245; 1949-ben 262; 1953–1958 között 265.
- ¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Canadian_federal_general_elections
- ¹⁵ A parlamenti képviselők száma 1962–1968 között 265; 1968 és 1979 között 264.
- ¹⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Canadian_federal_general_elections
- ¹⁷ A Parlamenti képviselők száma 1979–1988 között 282.
- ¹⁸ A parlamenti képviselők száma 1988–1997 között 295; 1997 és 2000 között 301.
- ¹⁹ A parlamenti képviselők száma 2004–2011 között 308.

IRODALOM

- Aikaterini, K.: *Analysis and Comparison of the Greek Parliamentary Electoral Systems of the Period 1974–1999*. (www.stat-athens.aneb.gr/~jpan/diatrives/Kalogirou/Index.html).
- Berta Zsolt: *A választási formulák*. <http://www.ajk.elte.hu/file/BertaZsolt-ValasztasiFormulak.pdf>
- Campbell, C.–William Christian, W. (1996): *Parties, Leaders, and Ideologies in Canada*. Cambridge University Press.
- Clarkson, S. (2005): *The Big Red Machine: How the Liberal Party Dominates Canadian Politics*. UBS Press.
- Gallagher, M.–Mitchell, P. (ed.) (2005): *The Politics of Electoral Systems*. Oxford University Press.
- Cox, G. W.–Shugart, M. S. (1996): Strategic Voting under PR. *Journal of Law, Economics & Organization*, vol. 12, no. 2 (Fall, 1996).
- Dick, R. (2008): *Canadian Politics. Critical Approach*. Nelson Education, Toronto.
- Dickerson, M. A.–Flanagan, T. (1990): *An Introduction to Government and Politics*. Nelson Canada, Scarborough, Ontario.
- Dumont, P.–Caulier, J–F. (2003): *The Effective Number of Relevant Parties*. (http://centres.fusl.ac.be/CEREC/document/2003/cerec2003_7.pdf).
- Fábián György (szerk.) (1997): *Választási rendszerek*. Osiris, Budapest.
- Fábián György–Kovács L. Imre (1998): *Voksok és mandátumok*. Villányi Úti Könyvek.
- Farrell, D. M. (2011): *Electoral Systems: A Comparative Introduction* (2nd ed.). Palgrave Macmillan, Great Britain.
- Gallagher, M.–Mitchell, P. (eds.) (2008): *The Politics of Electoral Systems*. Oxford University Press.
- Grofman, B. (1987): Models of Voting. In: S. Long (ed.): *Micropolitics Annual*. Greenwich, Connecticut. 31–61,
- Ilonszki Gabriella (1998): *Westminsteri változatok*. Aula.
- Katz, R. S. (1980): *A Theory of Parties and Electoral Systems*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Laakso, M.–Taagepera, R. (1979): The „Effective” Number of Parties A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12, 3–27.
- LeDuc, Lawrence: Canada: The Politics of Stable Dealignment. In: I. Crewe–D. Denver (ed.) (1985): *Electoral Change in Western Democracies*. London and Sydney.
- Lijphart A.–Grofman B. (ed.) (1984): *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*. Preager, New York, London.
- Lijphart, A. (1994): *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*. Oxford.
- Lijphart, A. (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. Yale University Press, New Haven.
- Loosemore, J.–Hanby V. J. (1971): The Theoretical Limits of Maximum Distortion. *British Journal of Political Science*, I: 467–477.
- Nohlen, D. (1984): Changes and Choices in Electoral Systems. In: Lijphart–Grofman (eds.) (1984): *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives*. Preager, New York.
- Rae, D. (1967): *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven Yale University Press.

- Shugart, M. (2008): Comparative Electoral Systems Research. In: Gallagher–Mitchell (eds.): *The Politics of Electoral Systems*. Oxford University Press.
- Taagepera, R.–Grofman, B. (1985): Rethinking Duverger’s Law: Predicting the Effective Number of Parties in Plurality and PR Systems. *European Journal of Political Research*, vol. 13 (december), 341–352.
- Taagepera, R.–Shugart, M. S. (1989): *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven–London, Yale University Press.

RECENZÍÓK

Bartha Attila

*Politikai választások, percepciók és társadalmi víziók – kapitalista fejlődési típusok
az Európai Unió keleti tagállamaiban*

Domonkos Endre

Az EU válságkezelése és gazdasági kormányzása más szemszögből

POLITIKAI VÁLASZTÁSOK, PERCEPCIÓK ÉS TÁRSADALMI VÍZIÓK

Kapitalista fejlődési típusok az Európai Unió keleti tagállamaiban

Bartha Attila

(MTA TK, Politikatudományi Intézet)

(Dorothee Bohle–Greskovits Béla: Capitalist Diversity on Europe's Periphery. Cornell Studies in Political Economy, Cornell University Press, Ithaca, 2012, 304 oldal)

A közelmúlt társadalomtudományi munkái között kiemelkedő jelentőségű Dorothee Bohle és Greskovits Béla 2012-ben *Capitalist Diversity on Europe's Periphery* címmel megjelent monográfiája, amelyért a szerzők az összehasonlító társadalomtudományok egyik legrangosabb díját, a Stein Rokkan-díjat nyerték el 2013-ban. A német és magyar szerzőpáros magyar tagja, Greskovits Béla, többek között ennek a műnek köszönhetően kapta meg 2014-ben a Magyar Politikatudományi Társaság Bibó István Díját. A hivatalos nemzetközi és hazai elismerés nem véletlen: a kelet-európai kapitalizmus fejlődési típusainak kidolgozásával Bohle és Greskovits könyvének megjelenéséig adós volt a nemzetközi társadalomtudomány.

A posztoszocialista országok² számba vétele hiányzott a klasszikus összehasonlító munkákból; az elmúlt évtizedek e témában két legtöbbször hivatkozott művében egyfelől Esping-Andersen (1990) a konzervatív, a liberális és a szociáldemokrata jóléti rezsimeket különböztette meg, másfelől Hall és Soskice (2001) liberális *versus* koordinált piacgazdasági típusokról írtak. De a kapitalizmus változataira épülő későbbi empirikus elemzésekben is általában csupán a mediterrán, illetve az ázsiai alakváltozatokkal bővítették a tipológiát (lásd például Amable, 2003). Jellemzően a problémára reflektáló legfrissebb elemzésekben is pusztán reziduális kategóriaként kezelik – azaz kényszerűségből, megfelelő teoretikus megalapozás híján azonos csoportba tartozónak tekintik – az Európai Unió (EU) új keleti tagállamait (Hemerijck, 2013; Dräbing, 2014). Normatív kapitalizmuskritikai tanulmányaiban Szalai Erzsébet is a kelet-európai államokban kifejlődő kapitalizmusok erős hasonlóságát tételezi – a globális kapitalizmuson belül az egyes államok félperifériális helyzete miatt (lásd például legutóbb Szalai, 2012); ezt az álláspontot osztja továbbá a Nölke-Vliegenthart szerzőpáros (2009) is, akik függő helyzetű piacgazdaságokként tipizálják a kelet- és közép-európai államokat. A jóléti rezsimekkel foglalkozó

hazai kutatások ugyanakkor a kelet-közép-európai országok fejlődési mintáinak bizonytalanságait jelzik (Szikra és Tomka, 2009), hasonlóan más, a témában kutató régiós szerzőkhöz (például Aidukaite, 2011). Végül a kapitalizmus európai alakváltozatainak sokat hivatkozott hazai kutatója, Farkas Beáta is amellettt érvel empirikus kutatásai nyomán, hogy a közöttük levő különbségek ellenére a kelet-közép-európai új tagállamok a kapitalizmus közös, de a nyugat-európai variánsoktól elkülönülő típusába tartoznak (Farkas, 2011). A mértékadó álláspont tehát az elmúlt negyedszázadban kifejlődő kelet-európai kapitalizmusról Bohle és Greskovits monográfiájának megjelenése előtt így volt summázható: meggyőző teoretikus megalapozás híján, az empirikus kutatási eredmények nyomán – erős bizonytalanságokkal ugyan, de – a kapitalizmus sajátos, posztszocialista alakváltozatába tartozónak célszerű tekinteni a kelet-európai új EU-tagállamok mindegyikét. A német és magyar szerzőpáros munkájának legfőbb hozzáadott értéke éppen ezen empirikus konvenció mögötti elméleti homályosságnak az eloszlátása, a különböző posztszocialista fejlődési utak teoretikusan megalapozott és erős empiriával alátámasztott kibontása.

Az új kelet-európai kapitalizmusok válfajainak feltérképezésében Bohle és Greskovits a klasszikus hagyományokra építenek; a kötet szemléletmódja egyrészt Max Weber ideáltipikus megközelítéséhez, másrészt Polányi Károly (1944) „Nagy átalakulásához” mint „intellektuális vezérfonalhoz” (8. o.) köthető. Ebből természetszerűen adódik a kutatási program multidiszciplináris jellege: a politikatudományi és a makrogazdasági elemzés eszköztára történeti intézményi és szociológiai perspektívával egészül ki. Valójában a modern *politikai gazdaságtani* megközelítés egyik legszebb példáját olvashatjuk – kár, hogy történeti nyelvi okokból magyarul sokakban még mindig rossz szájízűt kelt ez a diszciplináris megjelölés, holott az elmúlt fél évszázad hazai társadalomtudományának egyik legnagyobb intellektuális teljesítménye – Kornai János munkásságára gondolok – is ebben a perspektívában született. Bohle és Greskovits megközelítésében a kelet-európai kapitalizmusok hatdimenziós elemzési keretben értelmeződnek (21. o.): Polányi triád-koncepciója (a piaci hatékonyság, a kormányzati politika és a társadalmi kohézió) egyrészt három új dimenzióval (a makrogazdasági koordináció, a demokrácia működése és a korporatizmus) bővül, másrészt az elemzésben valamennyi dimenzió egy normatív, a nagyon kedvezőtől a szélsőségesen kedvezőtlen kimenetelig terjedő skálán kap értékelést. Eszerint a makrogazdasági koordináció kedvező esetben a stabilitást biztosítja, kedvezőtlen esetben ugyanakkor kényszerzubbonyként jelentkezhet a fejlesztéseknél, a piac pedig kedvező esetben a hatékonyságot erősíti, kedvezőtlen esetben viszont az árucserre logikájának zabolátlan uralmához vezet. A demokrácia az érdekek kellő reprezentáltsága, illetve a kormányozhatatlanság szélsőértékei között mozoghat, a kormányzat minőségét pedig az elszámoltatható versus a foglyul ejtett állam skáláján értékelik a szerzők. A korporatizmus kedvező esetben a szakpolitikák minőségét javítja az érdekek, állás-

pontok becsatornázása révén, kedvezőtlen esetben viszont a járadékvadászat terepévé válhat, míg a jóléti állami működés kedvező esetben a társadalmi kohéziót biztosítja, kedvezőtlen esetben viszont a szegények segélyfüggőségéhez vezet. A kelet-közép-európai kapitalizmusok összehasonlítását megalapozó normatív intézményi értékelés rámutat tehát a különböző metszetek szerinti pozitív, illetve negatív közjóságok ideáltipikus szélsőértékeire, ezáltal pedig az egyes intézményi dimenziók belső feszültségeire is. Az intézményi hatszög alapján a szerzők a kelet-európai kapitalista fejlődési pályák három ideáltípusát, azaz három fejlődési rezsimit különböztetnek meg: a neoliberais,³ a beágyazott neoliberális és a neokorporatív rezsimeket. A tisztán neoliberális és a beágyazott neoliberális rezsím között a fő különbség a szociálisan, illetve politikailag kiszolgáltatottak védelmére való hajlamban mutatkozik meg. Miközben a beágyazott neoliberális rezsimet a piaci átalakulás és a társadalmi kohézió közötti kompromisszumkeresés jellemzi, addig a tiszta neoliberális rezsímbe nincs érdemi törekvés az átalakulás veszteségeinek kompenzálására. Bohle és Greskovits megítélése szerint az országok közül nyolc empirikusan viszonylag jól besorolható a három ideáltípusba: Szlovénia a neokorporatív rezsímhez, a balti országok a tiszta neoliberális rezsímhez, a visegrádi országok pedig a beágyazott neoliberális rezsím ideáltípusához állnak közel. A délkelet-európai államok ugyanakkor „gyenge intézményeik” (22. o.) miatt nem kapnak egyértelmű besorolást, bár a szerzők utalnak rá, hogy intézményeik bizonyos mértékű stabilizálódása után fejlődésük a tiszta neoliberális mintához közelít elsősorban.

Ebben az elméleti konstrukcióban a politikai választásoknak, az egyes országok politikai elitje által meghozott döntéseknek kitüntetett szerepe van: nemcsak a politikai részvételben, de a piaci átalakulás sebességében, a nemzetközi gazdasági integráltság mértékében és minőségében, illetve a társadalmi kohézió biztosításában is. Az olvasó már az első fejezetben finoman cizellált empirikus összevetést kap a vizsgált dimenziók mentén – különösen tanulságos a demokrácia minőségének, a szociális partnerségnek, a kormányzati kapacitásnak, illetve a gazdasági integráltság mértékének és minőségének operacionalizálása. A részletek kifejtésére itt terjedelmi korlátok miatt nincs mód, azonban politikatudósok számára erősen ajánlott olvasmány a demokrácia minőségének mérésére hivatott indikátorok (39. o.) kezelése. A szerzők ennél a kérdésnél a szokásos tekintélyes nemzetközi intézmények – ezt a kört itt a Freedom House reprezentálja – indexei mellett a demokrácia támogatottságát, továbbá a választási részvételt, a választói támogatottság volatilitását, valamint a tiltakozás és az elszámoltathatóság szempontjait is vizsgálták. A nemzetközi gazdasági integráltság operacionalizálásakor a szerzők ugyancsak finomítják a konvenciókat, implicit módon jelezve, hogy az integráltság minőségének mérésére legfeljebb korlátozottan alkalmas mutató a működőtőke-beáramlás a bruttó hazai termék arányában (FDI/GDP). A kelet-közép-európai országok

nemzetközi gazdasági kapcsolódása szempontjából Bohle és Greskovits megkülönböztetik a félcentrum-, illetve a félperiféria-jellegű (az angol eredetiben *semicore* versus *semiperipheral*) integrációs mintázatot. A distinkció alapja a komplex feldolgozóipari ágazatok⁴ szerepe a termelésben, a foglalkoztatásban és az exportban, az ezekbe az ágazatokba irányuló működtető-beáramlás mértéke, továbbá a munkaerő fajlagos költségének alakulása e szektorokban. Ennek alapján a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy miközben a neoliborális ideáltípushoz közelítő balti országok nemzetközi gazdasági integrációja inkább félperiféria-jellegű volt, addig a visegrádi országok és Szlovénia a félcentrum mintázatát követi. A robusztus elméleti konstrukció és az empirikus adatok alapján adott tehát a kutatási program megfejtendő rejtvénye: miért választottak egymástól jelentősen különböző felzárkózási stratégiát a politikai elitek a vizsgált országokban? Erre a kérdésre a történelmi analógiák – a világháború utáni kisállami fejlődés Nyugat-Európában (Katzenstein, 2003), illetve a XIX–XX. század fordulójának kései iparosítási tapasztalatai (Gerschenkron, 1984 [1962]) – sem kínálnak plauzibilis magyarázatokat. Bohle és Greskovits a kötet további fejezeteiben gazdag esettanulmányos elemzéssel kísérelnek meg választ adni.

A szerzők meggyőzően támasztják alá, hogy a poszt szocialista fejlődési pályák alakulásában a politikai elitek választásainak volt meghatározó szerepe – nem pedig a nemzetközi pénzügyi intézmények diktátumának vagy éppen a szocializmus örökségének. A szocialista örökség percepciója ugyanis országonként más és más volt, döntően az elitek értelmezési kereteinek betudhatóan. A balti országokban az államszocialista múlttal történő radikális szakítás, az orosz befolyástól való függetlenedés biztosítása az elmúlt negyedszázad valamennyi kritikus döntési pontján meghatározó tényezőként esett latba, és többek között a jóléti politika minimalista jellegét implikálta, illetve részben az oroszajkú népesség etnikai kirekesztésén alapuló identitáspolitikai válaszokat is magyarázza. Ezzel szemben Szlovénia, illetve a visegrádi országok politikai elitjei számos eszközzel igyekeztek kompenzálni az átalakulás társadalmi veszteségeit – az etnikai nacionalizmussal szemben ezekben az országokban hosszú időn keresztül a jóléti politika (és kevésbé az identitáspolitika) révén igyekeztek biztosítani a helyi kapitalista rezsim legitimitációját. A kép teljességéhez persze hozzátartozik, hogy amikor valamely visegrádi országban a kimeneti legitimitáció (Scharpf, 1999) sérült – például Szlovákiában, ahol a kilencvenes évek második felében Vladimir Mečiar vezetése alatt az ország EU-csatlakozásának elmaradása reális veszélyként merült fel, illetve a kétezres évek közepétől mély gazdasági válságba került Magyarországon a 2010-es kormányváltás után – a politikai elitek időről időre ezekben az országokban is identitáspolitikai válaszokat adtak. Míg a balti országokban az oroszajkú népesség, addig a kérdéses periódusokban Szlovákiában és Magyarországon elsősorban a válságban bűnbakként kezelt roma kisebbség lett a „hatékony kor-

mányzás” retorikája mellett végrehajtott jóléti juttatásmegvonások fő kárvalottja.

Az esettanulmányok közül különösen izgalmas olvasmány a balti államok nemzetállam-építési folyamatában az észti sikertörténet politikai konstrukciójáról szóló, igen részletesen dokumentált alfejezet (124–130. o.). Hasonlóképpen megvilágító erejű a szlovén és a horvát fejlődési pályák összevetése a makrogazdasági stabilitás és a szociális partnerség gyakorlata szempontjából (212–215. o.). Az olvasónak ugyanakkor az esettanulmányos fejezeteket átböngészve az a benyomása támad, hogy Bohle és Greskovits tollát esetenként – ilyen típusú normatív írásműveknél persze aligha elkerülhető – szenvedély is vezeti, melynek során a szerzők mintha hajlamosak lennének kérlelhetetlenül szigorúan megítélni a Baltikum neoliberais gyakorlatát, miközben sokkal elnézőbbek a beágyazott neoliberais visegrádi országok, különösen pedig a neokorporatív szlovén rezsím tévelygéseiével szemben. Az Európában 2009-től elmélyülő válság ugyanakkor némi bizonytalanságot hozott az empirikus értékelésbe; a válság periódusát elemző fejezet konklúziójában Bohle és Greskovits általános tendenciaként regisztrálják a szociális védelem nélküli piaci megoldások burjánzását, különösen a tiszta neoliberais ideáltípushoz közeli balti országok kapcsán aggódnak a társadalmi kohézió további gyengülése miatt. Ezzel kapcsolatban azonban indokolt az olvasói kétely: a rendelkezésre álló európai összehasonlító statisztikák⁵ azt mutatják, hogy a 2009–2013 közötti periódusban a szegénység és a társadalmi kirekesztettség mértéke a balti országokban a kezdeti növekmény után a válság előtti szintre esett vissza, miközben Magyarországon vagy Szlovéniában éppenséggel jelentősen nőtt a válság periódusában.

Mindez persze nem gyengíti a kötet következtetéseit, az elméleti konstrukció erejét – csupán arra emlékeztet, hogy bizonyos területeken indokolt lehet az elemzés további finomítása. A recenzió záró részében ilyen elemzési szempontokra hívom fel a figyelmet. Az egyik a balti elitek választási lehetőségének kérdése: az adott keretek között (a posztszovjet örökség elutasítása mellett a gyenge induló kormányzati kapacitásokra is utalni kell) a tiszta neoliberalizmuson kívül reálisan volt-e más, sikeres kimeneti legitimációval kecsegtető választása a helyi politikai eliteknek? (Megjegyzendő, hogy a délkelet-európai országok kapcsán a szerzők közvetve maguk is utalnak e problémára, a balti országok esetében azonban nem reflektálnak erre.) További elemzési szempont lehet az elitek és a társadalom polarizáltságának kérdése: felvethető, hogy akár tiszta neoliberais, akár beágyazott neoliberais, akár neokorporatív intézményi konfiguráció esetén is nagyobb (bármely) rezsím rugalmassága, ha az alapvető intézményi megoldásokban konszenzusra támaszkodhat – a jelentős polarizáció ugyanakkor bármilyen ideáltípusban megnehezíti a válságokhoz történő alkalmazkodást. Végül számomra fájóan hiányzik az elemzésből a humán tőke kérdésének szisztematikus kezelése. A kötetben az oktatáspolitikai első-

sorban az identitáspolitiká részeként – mint a balti államok nemzetépítési gyakorlatának eszköze – kap teret, holott az oktatáspolitiká hosszabb távon egyidejűleg lehet a társadalmi kohézió és a gazdasági felzárkózás kulcseszköze. Mindezek azonban apró kifogások csupán; Dorothee Bohle és Greskovits Béla kiváló, korszakos jelentőségű művét minden politikatudósna és társadalomtudományos diszciplína művelőjének a legnagyobb meggyőződéssel, sokszori olvasásra ajánlom.

JEGYZETEK

- ¹ A Stein Rokkan-díjat az európai politikatudomány egyik legtekintélyesebb szervezete, a European Consortium for Political Research (ECPR), az International Social Science Council (ISSC) és a Bergeni Egyetem közös döntése alapján az összehasonlító társadalomtudományok terén a jelentős és eredeti teljesítményért adományozzák.
- ² Ebben az írásban a „posztoszocialista EU-tagállamok”, „az EU keleti tagállamai”, „kelet-közép-európai országok”, „közép- és kelet-európai tagállamok” kifejezéseket (és ezek variánsait) szinonimákként használom. Ezzel követem a hivatkozott szerzők sokféle megnevezését, mellőzöm ugyanakkor a normatív vitát az egyes megnevezések pontosságáról, jóságáról.
- ³ A hazai tudományos közvélemény egy része – a kifejezéshez társított normatív értéktartalom miatt – erősen idegenkedik a „neoliberális”, illetve „neoliberalizmus” kifejezések használatától. A nemzetközi politikai gazdaságtan és politikatudomány ugyanakkor ma már természetes leíró kategóriaként beszél a neoliberalizmusról, illetve a nyugati világban a hetvenes évek második felétől kibontakozó neoliberális gazdaságpolitikai fordulatról; a részletekről jó összeggést ad például Harvey (2005).
- ⁴ A komplex feldolgozóipari ágazatok, illetve a nemzetközi gazdasági integráció kérdésével részletesen foglalkozik Greskovits Béla az „Örökölt iparosodottság és a transznacionális integráció útjai a szocializmus után” című tanulmánya (Greskovits, 2014).
- ⁵ A problémakört egy indikátorban jól szintetizálja az Eurostat szegénységet és társadalmi kirekesztettséget is mérő indikátora, lásd: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/main-tables>.

IRODALOM

- Aidukaite, Jolanta (2011): Welfare Reforms and Socio-economic Trends in the 10 New EU Member States of Central and Eastern Europe. *Communist and Post-Communist Studies*, 44 (3): 211–219.
- Amable, Bruno (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Dräbing, Verena (2014): The Role of the State: Reform Pressures and Welfare Reform towards Social Investment. In: Beblavý, Miroslav–Iliaria Maselli–Marcela Veselková (szerk.): *Let's Get to Work! The Future of Labour in Europe, Vol. 1*. Brussels, Center for European Policy Studies, 159–184.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Polity Press.

- Farkas, Beáta (2011): The Central and Eastern European Model of Capitalism. *Post-Communist Economies*, 23 (1): 15–34.
- Gerschenkron, Alexander (1984 [1962]): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Greskovits, Béla (2014): Legacies of Industrialization and Paths of Transnational Integration after Socialism. In: Beissinger, Mark R.–Stephen Kotkin (szerk.): *Historical Legacies of Communism in Russia and Eastern Europe*. New York, Cambridge University Press, 68–89.
- Hall, Peter A.–David Soskice (szerk.) (2001): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford, Oxford University Press.
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Hemerijck, Anton (2013): *Changing Welfare States*. Oxford, Oxford University Press.
- Katzenstein, Peter J. (2003): Small states and small states revisited. *New Political Economy*, 8 (1): 9–30.
- Nölke, Andreas–Arjan Vliegenthart (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61 (4): 670–702.
- Polányi Károly (2004 [1944]): *A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Scharpf, Fritz W (1999): *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford, Oxford University Press.
- Szalai Erzsébet (2012): *Globális válság – magyar válság – alternatívák*. Budapest, L'Harmattan.
- Szikra, Dorottya–Béla Tomka (2009): Social Policy in East Central Europe: Major Trends in the 20th Century. In: Cerami, Alfio–Peter Vanhuysee (szerk.): *Post-Communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 17–34.

AZ EU VÁLSÁGKEZELÉSE ÉS GAZDASÁGI KORMÁNYZÁSA MÁS SZEMSZÖGBŐL

Dr. Domonkos Endre

(Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar,
Nemzetközi és Európa-tanulmányok Intézeti Tanszék)

(Xavier Vence: Crisis y fracaso de la Unión Europea neoliberal: una alternativa soberanista y democrática. A neoliberális EU válsága és bukása – egy demokratikus és szuverén alternatíva. Editorial Eneida, 2014)

Xavier Vence (a Santiago de Compostela-i Egyetem Alkalmazott gazdaságtani tanszékének professzora) könyve az Európai Unió gazdasági kormányzását érintő euróövezeti válság okainak mélyreható vizsgálatával, továbbá az EU-t és magát az eurózónát irányító gazdasági alternatívák bemutatásával foglalkozik. A szerző szerint a leegyszerűsítő közgazdasági megközelítések az euróövezet recesszióját csak az EU-tagországok túlzott mértékű eladósodottságával és a 2008-ban kitört pénzügyi és gazdasági válsággal magyarázzák. A szerző a konvencionális feltételezésekkel szemben három lényeges megállapítást tesz:

1. Az Európai Unió közel három évtizede rendkívül alacsony gazdasági növekedésre képes, szemben a legtöbb tengerentúli versenytárrsal.
2. A 2008-ban Európát is elérő pénzügyi, majd realgazdasági válság és az európai uniós intézmények által adott válaszok egyre súlyosbodó problémákat okoztak az EU periféria államaiban.
3. A recesszió elhúzódása, amely egyfelől világosan jelezte az elhibázott gazdaságpolitikai intézkedéseket, melyek kizárólag a költségvetési hiány csökkentésére és a fiskális konszolidációra irányultak, másfelől feltárták az EU és az eurózóna intézményi rendszerének hiányosságait.

Tehát a jelenlegi válság nem egyszerűen gazdasági, hanem politikai és intézményi jellegű is, vagyis az európai integráció eddigi modelljének törekvését mutatja. A jelenleg uniós szinten uralkodó paradigmaként érvényesülő neoliberális gazdaságpolitika figyelmen kívül hagyja az EU-tagállamai között húzódó realgazdasági egyensúlytalanságok problematikáját. Az egyensúlytalanságok az EU tagországainak és területeinek gazdaságszerkezeti heteroge-

nításából, s a termelékenységben és bérszínvonalban megmutatkozó különbségekből adódnak. A gazdasági fejlettségben megmutatkozó különbségek mellett a reálkonvergencia folyamatának lelassulása a periféria országokban, valamint az EU tagállamai közötti szolidaritás megerősítését és újraelosztást szolgáló politikák alacsony hatékonysága mind olyan tényezőknek tekinthetők, amelyek hozzájárultak a gazdasági válság kialakulásához és elmélyüléséhez. Az EU-n belül a mag és periféria országok között gazdasági téren, a termelékenység és bérszínvonal tekintetében fennálló különbségek magyarázatul szolgálhatnak a többsebességű EU, továbbá a növekvő fizetési mérleg egyensúlytalanság problematikájának és a periféria országok eladósodottságának jobb megértéséhez.

Rendkívül kritikus a szerzőnek azon megállapítása, hogy az elmúlt időszakban az euróövezet periféria államaiban nem valósult meg a reálkonvergencia folyamata, hanem éppen ellenkezőleg tovább növekedtek a tagállamok közötti különbségek és aszimmetriák a szakosodás, a termelékenység, a versenyképesség és a foglalkoztatottság terén. Az euró és a közös reálkamatláb bevezetése pedig tovább ösztönözte a fizetési és külkereskedelmi mérlegekben megmutatkozó egyensúlytalanságokat, ezzel is erősítve reálgazdasági téren fennálló aszimmetriákat az EU mag és periféria országai között. Az alacsony kamatláb következtében az EU gazdaságilag kevésbé fejlett államaiban pénzügyi és hitelbuborék alakult ki, amely végül a külső kedvezőtlen világgazdasági körülmények miatt pénzügyi és reálgazdasági válságot okozott ezen országokban.

A válságra adott válaszként EU-szinten elfogadott intézkedések egyértelműen jelezték az uniós intézmények gyengeségeit, főleg az EKB felépítését és működését, illetve a döntéshozatalának összetettségét, a szerződések betartásának ellenőrzését, valamint demokratikus legitimitás kérdését illetően. A gazdasági kormányzás megerősítését szolgáló intézkedések és szerződések (Stabilitási és Növekedési Paktum, Euró Plusz Paktum, Európa 2020 és a fiskális paktum) azonban neoliberális gazdaságpolitikai irányzatra épülnek, ezért alkalmazásuk nem jelent megoldást az euróövezet tagállamainak problémáira, mivel a legtöbb periféria államban a recesszió további elmélyüléséhez, a pénzügyi piacoktól történő nagyobb függőséghez, a munkanélküliség növekedéséhez és fokozódó elszegényedéshez járultak hozzá.

A könyv szerkezetileg hat fejezetre tagolódik, részletesen megvizsgálva a válság előtti főbb ok és okozati összefüggéseket. Ezt követően a szerző a gazdasági válságot és hatásait, továbbá az elhibázott válságkezelés következményeit és problémáit taglalja. Részletesen kitér a pénzügyi szektor deregulációjának és hiányosságainak kérdéskörére is, majd a szolgáltatások liberalizálásáról szóló ún. Bolkenstein irányelvet mutatja be. A könyv pozitívuma, hogy a szerző külön fejezetet szentel a gazdasági kormányzás és a demokrácia kö-

zötti kapcsolat értelmezésének, s összefoglalja a globalizációs folyamat által az Európai Uniót érintő kihívásokat. Végül pedig általános javaslatokat fogalmaz meg az EU jövője szempontjából.

A könyv első fejezete a reálkonvergencia/divergencia és a heterogén összetételű, neoliberais vezetésű Európával foglalkozik. A szerző helyesen rámutat arra, hogy az EU-t a Maastrichti Szerződés és a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) megvalósítása során a neoliberais gazdaságpolitikai filozófia (liberalizáció, dereguláció és privatizáció) vezérelte. Érdekes, ahogyan a szerző a jelenlegi válság okát a „hegemón európai hatalmak” egyoldalú érdekei által diktált „negatív összegű” játékra vezeti vissza. Németország és néhány európai magállam ugyanis a megszorításra épülő intézkedések bevezetését követelték meg az Európai Unió gazdaságilag kevésbé fejlett déli országaitól (Görögország, Spanyolország, Portugália), amely további gazdasági visszaesést eredményezett ezekben a tagállamokban, miközben a gazdasági válságból a gépek és berendezések exportjára szakosodott Németország egyértelműen hasznot húzott, s tovább tudta növelni az exporttevékenységét. Az EU tagországok fejlettségbeli különbségeinek elemzése során szemléletes a szigma és a béta konvergencia használata. A válságot megelőző időszakban a periféria államok gyors gazdasági növekedést értek el. Amennyiben az egy főre jutó bruttó hazai termék (abszolút értelemben) alakulását vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az EU-15 tagállamában tovább folytatódott az egy főre jutó GDP egyenlőtlen eloszlása. Vagyis közgazdasági értelemben reálkonvergencia helyett divergencia valósult meg.

Lényegesek a szerzőnek az egyensúlytalanságra vonatkozó megállapításai, amelyek a következők:

1. A lassú gazdasági növekedés az EU-ban nem kedvezett a gazdasági kohézióknak, és tovább növelte az iparilag fejlett országok és a periféria államok közötti egyensúlytalanságot.
2. A külső egyensúlytalanságok kialakulása abban nyilvánult meg, hogy miközben a gazdaságilag fejlett mag országok tovább növelték exporttevékenységüket, addig a periféria államai a kereslet mesterséges növelése miatt jelentős mértékben eladósodtak és óriási kereskedelmi mérleg deficitet halmoztak fel.
3. A közös valuta, az euró bevezetésével az Európai Unió déli államai elvesztették azt a lehetőséget, hogy az egyensúlytalanságok problémáját az árfolyam-politika hagyományos eszközeivel kezeljék.
4. További problémát jelentett, hogy a liberalizáció következtében a periféria országokba felgyorsult tőkebeáramlás nem a produktív beruházásokat, hanem a magánfogyasztást ösztönözte, s egyúttal elősegítette az építőiparban a spekulatív beruházásokat.
5. Az ipari tevékenység gazdasági életben betöltött szerepének csökkenése és a termelékenység színvonalának visszaesése a tőkebeáramlás el-

lenőrizetlenségével párosulva egyre jobban növekvő makrogazdasági egyensúlytalanságok kialakulásához vezetett az EU gazdaságilag kevésbé fejlett, déli tagországokban.

A szerző végül az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott országok közül Lettországot, Magyarországot és Romániát elemzi. Mindhárom országra a rendszerváltozást követően a neoliberális gazdasági modellt (állami szektor leépítése, privatizáció, bank és pénzügyi rendszer deregulációja és a külkereskedelem gyors ütemben történő liberalizálása) kényszerítették. Emiatt ezen kelet-közép-európai országokat rendkívül érzékenyen érintette a gazdasági-pénzügyi válság, amely a GDP visszaesésével, a külkereskedelmi mérleg romlásával, növekvő munkanélküliséggel és adósságállománnyal járt együtt.

A második fejezet célja a pénzügyi és az euróválság, valamint az euróövezet gazdasági kormányzással kapcsolatos hiányosságainak bemutatása. Helyes a szerző azon megállapítása, hogy az elmúlt időszakban az EU tagországok – engedve a neoliberális pénzügyi csoportok nyomásának – a „laissez faire laissez” elve alapján alakították a gazdaságpolitikájukat. Amikor a pénzügyi válság nyomán a nemzetközi pénzpiacok likviditási problémái jelentkeztek, a pénzügyi lobbycsoportok követelték a mindenkori kormányoktól a pénzügyi intézmények közpénzen való megmentését.

A 2008-ban kitört gazdasági és pénzügyi válság megmutatta, hogy a piaci önszabályozó mechanizmusok nem működtek, éppen ezért a kormányoknak be kellett avatkozniuk a gazdasági folyamatokba. A gazdaságélénkítő intézkedések miatt a költségvetési hiány és az adósságállomány számos EU-tagállamban jelentős mértékben megnövekedett. A felhalmozott adósságállomány ellenőrizetlensége a periféria országokban újabb szakaszát jelentette a recesszióknak, s ez a folyamat elvezetett ezen államok szuverén adóssága elleni spekulatív támadásokhoz, melynek során egyértelműen megnyilvánult a GMU gyengesége.

Szemléletes, ahogyan a szerző bemutatja a Stabilitási és Növekedési Paktum gyengeségeit és szabályrendszerének fellazítását. Hangsúlyozza, hogy a gazdasági kormányzást tovább erősítő, 2012 márciusában aláírt fiskális paktum ugyanúgy a költségvetési szigor elvére épül. Az alapvető baj a szerző véleménye szerint az, hogy az európai politikusok a gazdasági válság kezelésére kizárólag a költségvetési megszorításokra épülő neoliberális gazdaságpolitikai receptet ismerik. Görögországot, Spanyolországot, Portugáliát és Írországot olyan megszorító intézkedések bevezetésére kötelezték (lásd: közalkalmazottak elbocsátása, nyugdíjak és munkanélküli segély csökkentése, adóemelés, a munkaerő-piac átalakítása, a köztulajdonban lévő vállalatok privatizációja), amelyek nem szolgálják ezen országok gazdasági növekedésének újbóli helyreállítását és versenyképességének növelését. A neoliberális gazdaságpolitikai irányzat mögött ugyanis az a meggyőződés áll, hogy minimálisra kell csökkenteni az állam gazdasági életben és jóléti kiadások terén betöltött szerepét.

Az Euró Plusz Paktum vizsgálata során a szerző arra a következtetésre jut, hogy az a munkaerő-piac rugalmasabb szabályozásával, a nyugdíjrendszer átalakításával és a jóléti kiadások további lefaragásával a jóléti szociális állam lebontását jelenti. Hasonló véleményt fogalmaz meg a költségvetési egyensúlyt előíró, 2012 márciusában aláírt fiskális paktummal kapcsolatosan is, amely költségvetési téren értelmetlen és teljesíthetetlen feltételeket kényszerít rá azon euróövezeti tagországokra, ahol a strukturális költségvetési hiány meghaladja a GDP 0,5%-át.

Az Európai Központi Bank szerepének értékelésénél a szerző kiemeli, hogy maga az intézmény nem egy valódi szövetségi jegybank formájában működik, mivel az eurózóna tagországainak adósságát csak magánbankokon keresztül másodlagos pénzpiacokon tudja felvásárolni és nem rendelkezik a gazdasági növekedést ösztönző eszközökkel. Szemléletes az amerikai Szövetségi Jegybank (Federal Reserve) és az EKB összehasonlító elemzése, melynek során feltárja az intézmény hiányosságait (lásd: tagállami kormányoknak való hitelezés hiánya, adósság felvásárlásának korlátozott lehetősége). A jelenlegi helyzetben a szerző szerint megoldást jelenthetne az EKB eddigi gazdasági válságkezelésben játszott szerepvállalásának módosítása, az eurókötvények kibocsátása, valamint az euróövezet országait érintő adósságállomány egységes kezelése. Egyidejűleg fel kellene állítani egy európai szintű prudenciális hatóságot, megteremtve a költségvetési politika téren való együttműködést és az adósságpiacok egységesítését. Az Európai Központi Bankot tehát – szemben a jelenlegi szabályozással – valódi szövetségi jegybankká kell tenni, biztosítva döntéshozatalának demokratikusságát és hatékony ellenőrzését.

A gazdasági és pénzügyi válság jobb megértését szolgálja a pénzügyi szektor szabályozatlanságáról szóló fejezet. A bankrendszert érintő nemzeti felügyeleti szabályozás elégtelensége jelentős mértékben hozzájárult a pénzügyi válság elmélyüléséhez. Az elmúlt időszakban ezért fontos kezdeményezések születtek európai uniós szinten, amelyek a pénzügyi intézmények feletti felügyelet megerősítését szolgálták. Ide tartozik az Európai Rendszerkockázati Testület felállítása, amelynek feladata a pénzügyi szektort érintő kockázatok előrejelzése, továbbá tanácsadói és felügyeleti hatáskörrel is rendelkezik. A bankrendszerbe vetett bizalom újbóli helyreállítását jelentette a betétgaranciát biztosító irányelv elfogadása, továbbá a pénzügyi egységek és szolgáltatások tevékenysége feletti kontrollt garantáló jogszabályok megalkotása is. Végül az európai szintű bankfelügyelet megeremtése terén fontos előrelépést jelentett 2012 júniusában, az Európai Tanács csúcsértekezletén elfogadott megállapodás, amely a bankunió megeremtésére vonatkozott.

Összességében véve elmondható, hogy az eddig elfogadott intézkedések ugyan csökkentették az európai bankrendszer kockázati kitettségét és növelték a nagy volatilitással rendelkező pénzpiacok feletti felügyeletet, de tovább-

ra sem oldották meg azokat a problémákat, melyek az összetett pénzügyi termékek (pl. derivatívák) forgalmazására vonatkoznak.

A szolgáltatások liberalizálásának következményeivel foglalkozó fejezet hangsúlyozza, hogy a szolgáltatási szektor liberalizációja az 1990-es években gyorsult fel uniós szinten összhangban a GATT uruguayi fordulóján született megállapodásokkal. A letelepedés és a szolgáltatásnyújtás szabadságával foglalkozó közösségi jogszabályok azonban az állam szabályozó szerepének csökkenéséhez és a szociális jogok leépítéséhez vezettek a legtöbb EU-tagországban, megkövetelve a nemzeti adminisztratív szabályok mind erőteljesebb harmonizációját. Szemléletes, ahogyan a szerző bemutatja a szolgáltatások liberalizációját megvalósító Bolkenstein irányelvet, melynek célja a szolgáltatások útjában álló adminisztratív akadályok felszámolása és a határon átnyúló szolgáltatói tevékenységek megkönnyítése. Ugyanakkor a szerző úgy gondolja, hogy a szolgáltatások liberalizációjáról szóló irányelv egyértelműen csökkenti a tagállami hatóságok szabályozó szerepét és közvetett módon kizárja a jelenleg működő tagállami engedélyezési rendszert, korlátozva ezzel az általános érdekek érvényesítését. Mindenképpen pozitívnak tartom, hogy a szerző spanyol keretek között is megvizsgálja a szolgáltatási irányelv hatásait, amely inkább a nagykereskedelmi egységek számára jelentett inkább előnyöket. A kiskereskedelmi tevékenységet Spanyolországban az uniós szintű jogi szabályozás hátrányosan befolyásolta.

A gazdasági kormányzás és a demokrácia kérdése az EU-ban című fejezet abból az alapfeltevésekből indul ki, hogy a globalizáció miatt az államok két dilemmával kell, hogy szembenézzenek: a globalizációt jelentő laissez faire laissez elve alapján mindent kizárólag a gazdasági fejlődésnek rendelnek alá vagy pedig a szuverén demokratikus hatalomgyakorlás és a népességük akaratának megfelelően határozzák meg saját országuk fejlesztési stratégiáját. Az elmúlt időszakban uralkodóvá vált neoliberais felfogás a demokráciát kizárólag a jogállamisággal és az emberi jogokkal azonosítja, míg a nemzeti szuverenitást elavult fogalomnak tekinti. Rendkívül érdekes Dani Rodrik közgazdász A globalizáció ellentmondása: a demokrácia és a világgazdaság jövőjéről szóló művére történt hivatkozás, amelyben a szerző kifejti a jelenlegi világgazdaság három dilemmáját; a hiperglobalizáció, a nemzetállamot és a politikai demokrácia kapcsolatát.

Az elmúlt hetven évben a világgazdaságban a globalizációs folyamat két modelljét figyelhetjük meg. A második világháború végétől 1971-ig tartó Bretton woods-i nemzetközi pénzügyi rendszer a kiigazíthatóan rögzített árfolyamrendszerrel, a tőkeáramlások feletti szigorú kontrollal és a nemzetközi szervezetek (IMF, Világbank) közreműködésével nagyfokú stabilitást mutatott. A Bretton woods-i nemzetközi pénzügyi rendszer összeomlását követően egészen napjainkig a neoliberais paradigma vált meghatározóvá, amelynek lényege, hogy a globális gazdaság irányába való teljes nyitás jelenti a gazdasági

növekedés alapját, amelyhez hitelek biztosítanak megfelelő forrásokat. Ez a folyamat együtt járt a spekulatív jellegű, rövid lejáratú tőkemozgások ellenőrizetlen áramlásával, amely pénzügyi válságok kialakulását eredményezte (lásd: Latin-Amerika államainak adósságválsága az 1980-as években, az 1995-ös mexikói tequila-válság, amely Argentínára és Brazíliára is áttért, valamint az 1997-es délkelet-ázsiai válság). A washingtoni konszenzus által erőltetett neoliberális gazdaságpolitikának egyértelműen károsak voltak a hatásai a legtöbb fejlődő országban. Ugyanakkor számos délkelet-ázsiai ország és Kína sikeres gazdasági felzárkózást valósított meg, mivel a neoliberális sokkterápia helyett a külső világgazdasági körülményekhez igazították belső viszonyaikat, s ily módon kihasználták a világgazdaság által nyújtott előnyöket. A szerző következtetése, hogy a pénzügyi válság során megmutatkozó demokratikus deficit problémájára a legmegfelelőbb választ a jelenlegi globális játékszabályok megváltoztatása mellett az egyes országok igényeihez igazodó globális kormányzás megteremtése jelentené.

Nagyon jónak tartom, hogy a szerző egy fejezetben röviden bemutatja az Európai Unióban a kis tagállamok érdekérvényesítését és gazdasági erejét. A kisebb tagországok homogén népességgel és gazdasági szerkezettel rendelkeznek, ezért jobb feltételeket nyújtanak a gazdasági fejlődés és a társadalmi kohézió számára.

Az EU kis tagországainak 2000 és 2010 közötti időszakban megvalósult gyors gazdasági növekedését a szerző empirikus vizsgálatok mellett Eurostat adatokkal is alátámasztja. Egyúttal megvizsgálja azokat az elméleti irányzatokat, melyek az állam méretében megmutatkozó különbségek a gazdasági növekedésre gyakorolnak.

A könyv utolsó fejezetében a szerző megismétli azt az állítást, hogy a jelenlegi gazdasági és pénzügyi válság során egyértelműen megmutatkoztak az EU intézményi felépítésének és szervezetének hiányosságai. Az uniós intézmények nem tudtak megfelelő választ adni a gazdasági recesszióra. Emiatt a pénzügyi és gazdasági válság egyre inkább politikai és intézményi válsággá vált, amely megköveteli az integrációs folyamat és az EU gazdasági kormányzásának újragondolását.

A külső és belső egyensúlytalanságok és a tagállamok közötti aszimmetriák problémájának csökkentése érdekében olyan feltételeket kell megteremteni, amelyek elősegítik a gazdaságilag kevésbé fejlett periféria országokban a munkahelyteremtést, a termelési kapacitás kiépítését, valamint az új endogén gazdasági tevékenységek meghonosítását. Az eddigieknél erősebb társadalmi kohézióra van szükség a tagállamok között, elsősorban az egységes belső piacot érintő területen, hogy az EU periféria államai a termelési és munkahelyteremtési képességeiket megőrizzék. Az elmúlt két évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a Strukturális alapok és a Kohéziós Alap eszközei nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy megerősítsék az EU-n belüli területi kohé-

ziót. Éppen ezért szükséges egy új kohéziós stratégia kidolgozása az EU intézményi szintjén, amely nagyobb hangsúlyt helyezne területekre, biztosítva a területi kohéziót és a konvergencia folyamatát.

Világgazdasági szinten a nagyobb stabilitás megteremtése érdekében a jelenleginél az egyes régiók és országok igényeihez igazodó szabályozást kellene kialakítani. A 2008-as gazdasági és pénzügyi válság tanulsággal szolgál az EU számára, hogy a neoliberais gazdaságpolitika helyett sokkal inkább az egyes országok igényeihez igazodó növekedési modellt kellene kidolgozni. A megszorító intézkedések ugyanis nem csökkentik a periféria államokban a költségvetési hiányt és az államadósságot, hanem további recessziót eredményeznek, és egyúttal növelik az uniós tagországok között fennálló egyenlőtlenségeket. A szerző szerint a jelenlegi neoliberais szabályokat újra kellene gondolni és az EU-nak felül kellene vizsgálnia a Világkereskedelmi Szervezettel megkötött megállapodásait is, mivel a túlzott mértékű liberalizmus nemcsak súlyos gazdasági és társadalmi következményekkel jár, hanem alapjaiban kérdőjelezi meg a demokrácia lényegét.

Amennyiben az EU szintjén továbbra is a neoliberais irányvonal érvényesül, akkor az a döntéshozatal további központosítását és a brüsszeli technokrácia hatalmának növekedését fogja eredményezni. Ezzel szemben védelmet csak egy valódi, demokratikus elvek alapján működő Európa jelenthet, ahol közvetlenül történne a fő döntéshozó szervek megválasztása, maradéktalanul tiszteletben tartva a szuverén nemzetek döntéseit.

Xavier Vence könyve – amely nemcsak kritikus szemmel vizsgálja az Európai Uniót is érintő gazdasági és pénzügyi válságot és az elhibázott válságkezelést – fontos tanulsággal szolgál a kelet-közép-európai térség számára is. Rámutat arra, hogy a neoliberais gazdaságpolitika jelenlegi formájában nem alkalmas arra, hogy megfelelő válaszokat adjon az EU-t érintő gazdasági és pénzügyi recesszióra. Az eurózóna válsága egyértelműen megmutatta, hogy az uniós szintű intézményi szabályozás hiányosságait és azt az alapvető tényt, hogy az euróövezet nem felel meg az optimális valutaövezet kritériumainak. A szerző könyve véleményem szerint komoly előrelépést jelent a konvencionális közgazdasági elméleti irányzatokkal szemben, s egyben a hazai közgazdászképzés számára is ajánlandó irodalom lehet.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2015. 1. NEGYEDÉV

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KUSZTOR ÉVA
LEZÁRVA: 2015. FEBRUÁR 19.

KOMMUNIKÁCIÓ, MÉDIA

DEMETER Márton (szerk.): Konstruált világok
A jelenségek kommunikatív leírása
Bp., Typotex, 2015. 254 p.

SMUK Péter: A politikai diskurzusok alkotmányjogi szerkezete
A demokratikus közvélemény kialakulásának alkotmányos garanciái – európai standardok és közép-európai kihívások
Bp., MTA BTK Történettudományi Intézete, 2014. 168 p.
(Médiatudományi könyvek)

TÓTH Benedek: Médiumok és valóságaik
Egy rendszerelvű médiaelmélet vázlata
Bp., MTA BTK Történettudományi Intézete, 2014. 158 p.
(Médiatudományi könyvek)

VOGELSTEIN, Fred: Apple vs Google
Hogyan forradalmasítja életünket a gigászok harca
Bp., HVG Kiadó, 2014. 332. p.
(HVG könyvek)

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNY

HARFORD, Tim: Az oknyomozó közgazdász
Hogyan virágoztathatjuk fel vagy tehetjük tönkre egy ország gazdaságát
Bp., HVG Kiadó, 2014. 320. p.
(HVG könyvek)

LIGETI István–Ligeti Zsombor: Az emberi tényező
Humántőke a gazdasági növekedésben
Bp., Typotex, 2014. 280 p.

PIKETTY, Thomas: A tőke a 21. században
Bp., Kossuth, 2015. 800 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

ANTAL Attila: Ökopolitika, ideológia, baloldal
Bp., L'Harmattan, 232 p.

BIHARI Mihály–Kósa Ferenc–Pozsgay Imre: Mi történt velünk
Magyarországi sorskérdések 1987–2014
Bp., Éghajlat K., 2014. 312 p.

BURAKOWSKI, Adam–Gubrynowicz, Aleksander–Ukielski, Pawel:
1989: A kommunista diktatúra végnapjai Közép- és Kelet-Európában
Bp., Rézbong K., 2014. 456 p.

CSÁSZÁR NAGY László: A bálványok ledőlnek, ugye?
Bp., L'Harmattan, 2014. 210 p.

CSOMA Mózes: 1989 – Diszkózene a Kvangbok sugárúton
Észak-Korea a rendszerváltozások évében
Bp., L'Harmattan, 2014. 142 p.

DOBSON, William J.: Diktatúra 2.0
A 21. századi zsarnokok természetrajza
Bp., HVG Kiadó, 2014. 340 p.
(HVG könyvek)

FRICZ Tamás: Én, mint blogger
Politikai írások, 2013–2014
Bp., Méry Ratio, 2014. 196 p.

GREENWALD, Glenn: A Snowden-ügy
Korunk legnagyobb lehallgatási botránya
Bp., HVG Kiadó, 2014. 366 p.
(HVG könyvek)

HORVÁTH Péter: Pártok és koalíciók
Kormányalakítás Magyarországon 1990–2014
Bp., Gondolat, 2014. 298 p.
(Rectaratio)

K. LENGYEL Zsolt: Tükrözés és torzulás
Bp., Méry Ratio, 2014. 288 p.
(Pro Minoritate Könyvek)

KUKORELLI István: Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni
nem lehet – A közjogász almanachja
Bp., Méry Ratio, 2014. 416 p.

LAKNER Zoltán: Négy fordulat
Baloldali útkeresés
Bp., Jelenkor K., 2014. 248 p.

PETRITSCH, Wolfgang: Bruno Kreisky 1910–1990
Egy osztrák államférfi életútja
Bp., Napvilág, 2014. 388 p.

SCHEIN Gábor: Esernyők a Kossuth téren
Bp., Jelenkor K., 2014. 208 p.

SEBŐK Miklós: Hatalom szabályok nélkül
Kormány és törvényhozás viszonya pénzügyi válság idején
Bp. ; MTA TK Politikatudományi Intézet, Új Mandátum, 2014.

STUMPF István: Erős állam – Alkotmányos korlátok
Bp., Századvég, 2015. 280 p.

SZABÓ Gabriella: Kommunikáció és integráció
Bp., L'Harmattan, 2014. 194 p.
(Politikai kommunikáció)

SZALAI Erzsébet: Autonómia vagy újkiszolgáltatottság
Tanulmányok és publicisztikai írások 2012–2014
Bp., Kalligram, 2014. 184 p.

TAKÁTS József: A megfelelő ötvözet
Politikai eszmetörténeti tanulmányok
Bp., Osiris, 2014. 284 p.

TAMÁS Veronika: Politikai élet a helyi önkormányzatokban – A helyi politika szereplői, mozgásterük és kapcsolataik a helyi politikai rendszerben
Bp.; Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 192 p.

TORÓ T. Tibor: Két pogány közt egy hazáért”
Bp., Méry Ratio, 2014. 288 p.
(Pro Minoritate Könyvek)

ZANTOVSKY, Michael: Havel: Egy élet
Bp., HVG Kiadó, 2014. 548 p.
(HVG könyvek)

POLITIKATÖRTÉNET

DÉSI János: Wallenberg-jegyzőkönyv
Bp., Ab Ovo, 2014. 144 p.

ESTERHÁZY Lujza: Sorskérdések margójára
Bp., Méry Ratio, 2014. 360 p.
(Pro Minoritate Könyvek)

GYARMATI György (szerk.): A Páneurópai Piknik és határáttörés 1989
Bp., L'Harmattan, 2014. 160 p.

HAJDU Tibor; Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914-1918
Bp., Osiris, 2014. 416 p.

KONRÁD Miklós: Zsidóságon innen és túl
Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig
Bp., MTA BTK Történettudományi Intézete, 2014. 672 p.
(Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)

SIMÁNDI Irén: Politika, társadalom, gazdaság
a Magyar Rádióban 1949-1952
Bp., Gondolat, 2014. 416 p.

VÖRÖS Boldizsár: Történelemhamisítás és politikai propaganda – Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról
Bp., MTA BTK Történettudományi Intézete, 2014. 336 p.
(Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések)

SZOCIOLÓGIA, TÁRSADALOMELMÉLET

Elit, képzés, trendek

Nemzetközi példák és minták a hazai elitképzés megújításához

Bp., Mathias Corvinus Collegium; Tihanyi Alapítvány, 215. p.

HORKAY HÖRCHER Ferenc: A bölcsészettudományok hasznáról / Of the Usefulness of the Humanities

Bp., L'Harmattan, 2014. 212 p.

KRAUSHAAR, Wolfgang: Diplomások lázadása

Az arab tavasztól az Occupy mozgalomig

Bp., Napvilág, 2014. 252 p.

KRISTÓF Luca: Véleményformálók.

Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben

Bp: L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 200 p.

NAGY Roland–Glied Viktor–Barkóczy Csaba: Nukleáris energia, társadalom és környezettudatosság az Atomvárosban

Helyi társadalmi hatások az építkezéstől a bővítésig

Bp.; Pécs, IDResearch Kutatási és Képzési Kft.; Publikon Kiadó, 2014. 140 p.

TÖRÖK Emőke: Munka és társadalom

A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl

Bp., L'Harmattan, 2014. 202 p.

(Károli Könyvek – Monográfia)

ABSTRACTS

ZSÓFIA PAPP

Written Questions of Local Issues in the Hungarian Parliament.
The role of career-related variables related to the election system in the
representation of local issues

The article investigates the effects of career-related variables tying national representatives to Single Member Districts (SMDs) on representing local issues in parliament under mixed-member electoral rules. Mandate type, SMD candidacy and nominal level legislative experience will explain the number of locally relevant written questions. Permitting multiple candidacies, three different mandate types, considerable variation in terms of career consistency, and twenty years of experience with applying mixed electoral rules, Hungary is a convenient choice to model system effects. The main lesson from the data is that asking locally relevant questions is considered a tool rather for unsuccessful SMD candidates to represent local aspects in the legislature than SMD representatives within the period under investigation (2010–2013). Furthermore, members with more significant SMD experience will also engage in local questioning especially if they hold nominal level positions.

Keywords: Parliamentary questioning, shadowing, mixed-member electoral system, local representation, Hungary, SMD candidacy

ZOLTÁN SZENTE

Political Orientation of the Judges of the Constitutional Court 2010–2014

The study examines whether political influences can be identified in the operation of the Hungarian Constitutional Court between 2010 and 2014, when the governing coalition had a two-thirds majority in Parliament. It analyses how far the political orientations of the constitutional judges influenced their decision-making in this period, comparing the political preferences, attitudes and ideologies of the individual judges to the positions of the political camp which nominated them.

Keywords: The relationship between politics and constitutional court membership, constitutional court, political preferences of constitutional judges, the independence of constitutional jury, data of the empirical research, 2010–2014

PÉTER BAJOMI-LÁZÁR

The Colonization of the Media. Why Do Certain Central and East European Governments Respect the Freedom of the Press and Why Don't Others?

Why is the situation of the freedom of the press worse in Central and Eastern Europe in general than in Western Europe? Why does the situation of the freedom of the press differ in the different Central and East European countries and why in various periods? I try to find an answer to these questions by exploring the interrelationships between party systems and media systems. When studying the first question I argue that the young parties of young democracies miss the sources necessary to party building and party organisation which is substituted by the colonisation and exploitation of the state and the media. The occupation of the media explains why the situation of the freedom of the press is worse in general in the East than in the West. I explain the variations of the freedom of the press that can be observed in space and time within the Central and East European region by the various patterns of the colonization of the media: the more centralised the decision-making mechanisms of the governing parties are the greater is the probability of the one-party colonization of the media, and the more decentralised are their decision-making mechanisms the larger is the probability of multi-party colonization. The one-party colonization of the media restricts the freedom of the press more than its multi-party colonization. In other words: in the post-communist context the weaker the government is the stronger the media would be.

Keywords: Cartel party, clientelism, party systems, freedom of the press

NÓRA MIKLÓS – RÉKA PÁLINKÁS

Ideology and Value in the Thinking of Pensioners in Budapest
Abstract

Our research project focuses on pensioners who are usually out of scope of political psychological researches. The present paper is a pilot study for this project, the aim of which is to get a better understanding about the elderly's thinking and opinion formation regarding societal, political and ideological issues. Literature on the investigation of ageing from the societal engagement point of view was surveyed, bearing in mind also the influencing role of the special socio-historical context.

Paper-and-pencil-based data collection in groups was performed in 2011 and 2012. 195 subjects from Budapest between the age of 60 and 86 ($M=70.74$, $SD=5.96$) participated in this study.

Besides the traditional ideological self-placements, a 48-item scale (which is still under development) on the complex contents of left-right ideologies was included in the questionnaire.

Results show a shift toward the political left as well as toward conservatism, which resembles the literature, regarding both ageing processes and contextual factors.

Two factors – Order and State Intervention, Religion and National Sentiment – were revealed with exploratory factor analysis, of which only religion correlated positively with the left-right and liberal-conservative self-placement. Interestingly, order and state intervention did not show correlation with any of the self-placements in political orientation.

Further information about pensioners' political opinion formation can be gained from the investigation on the systematic pattern of missing values. It can be concluded that there are issues (e.g. immigrants, Jews, dual citizenship, Hungarians beyond the border), which are important to political actors and to public opinion but not to pensioners.

Revealing pensioners' political thinking dimensions and ideological positions can bring us closer to ask them relevantly about their views as well as to understand their opinion about politically important issues.

Keywords: Left-Right ideology, Liberal-Conservative ideology, pensioners, political opinion formation

GÁBOR ILLÉS

Thucydides and Political Realism

The article investigates the relationship between the work of Thucydides and political realism understood as political theory (not as the theory of IR). By addressing some general problems in reading Thucydides, I argue that the conventional reading of the Melian Dialogue (i.e. as the justification of the thesis "might makes right") is untenable. However, if we ask the question concerning the relationship between Thucydides and political realism differently, a "moderate realist" reading seems plausible, meaning that Thucydides's work is an example of realism, but not in the sense of conventional interpretation. To underpin this thesis, at the end of the article I try to elaborate some linkages between The Peloponnesian War and contemporary realist political theory.

Keywords: Realism, political theory, Thucydides

LEVENTE NAGY

Calculations of Proportions and the Election System of Canada

Election is perhaps the most widespread institution of universal nature of modern democracies inseparable from the democratic political systems. The election is the general technique of the transfer of power, the selection of the political elite and the taking into task of leaders and their removal, and in this sense it is not only a specific mediating mechanism between the individual – community and society – and political power but it is also legitimating the decision-makers and the political system. The extent of accepting and making the authority accepted largely depends on the proportionateness of the election and to what extent is the party preferences and political articulation of the society reflected in the elected body. Hence measuring the proportionateness of the election systems is also a basic task. This paper presents the most important indices of proportionateness. Next it presents the election results of Canada between 1935 and 2011 and maps the changes in the differences of the proportionateness indices. With this we wish to point out that understanding the indices of proportionateness is at least as important to the proper analysis and assessment of any election system as the power relations among the parties figuring in the given system or knowing the election formulae transforming valid votes into mandates.

Keywords: Perfect proportions, deviation from proportionateness, effective number of parties, index of proportionateness, measuring of proportionateness.

SZÁZAD V · É · G

—• ÚJ FOLYAM 74. SZÁM 2014. 4. •—
————• HOLOKAUSZT •————

Vári György: „Hogy tűz ne hulljon Szodomára”

Fejérdy András: Szavak és/vagy tettek? A magyar katolikus püspökök magatartása a vész-korszak idején

Novák Attila: Identitásváltások. Mozaikok a magyar zsidóság szellemi változásairól a második világháború éveitől

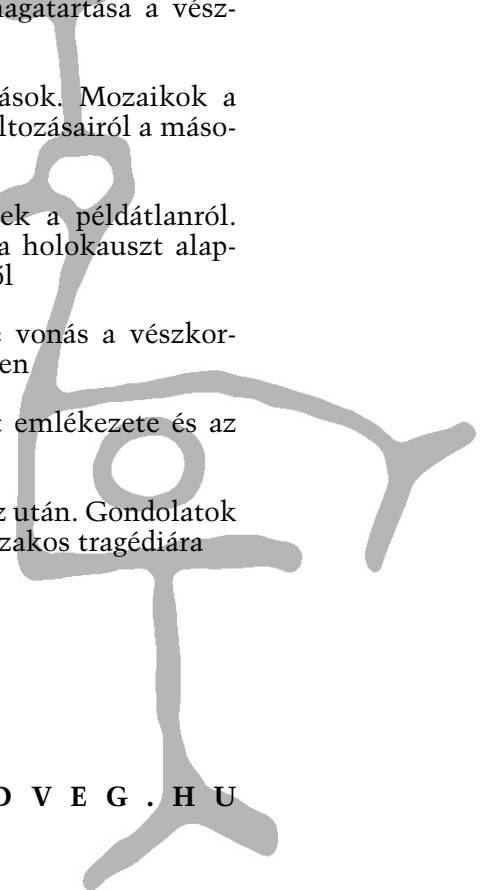
Laczó Ferenc: Tanúságtételek a példátlanról. Magyar zsidók beszámolóit a holokauszt alapvető jellemzőiről 1945-46-ból

Olosz Levente: Felelősségre vonás a vész-korszak bűneiért Észak-Erdélyben

Köves Szmó: A holokauszt emlékezete és az identitás

Mezei Balázs: Hit Auschwitz után. Gondolatok a hitről, tekintettel egy korszakos tragédiára

W W W . S Z A Z A D V E G . H U

CONTENTS

PARLIAMENTARY WORK

- *Papp, Zsófia*: Written Questions of Local Issues in the Hungarian Parliament. The role of career-related variables related to the election system in the representation of local issues 7

CHECKS AND BALANCES

- *Szente, Zoltán*: Political Orientation of the Judges of the Constitutional Court in Hungary between 2010 and 2014 31
- *Bajomi-Lázár, Péter*: The Colonization of the Media. Why Do Certain Central and East European Governments Respect the Freedom of the Press and Why Don't Others? 58

THE POLITICAL SCIENCE OF AGEING

- *Miklós, Nóra – Pálincás, Réka*: Ideology and Value in the Thinking of Pensioners in Budapest. 85

POLITICAL THEORY

- *Illés, Gábor*: Thucydides and Political Realism 111

LOOKING OUT

- *Nagy, Levente*: Calculations of Proportions and the Election System of Canada . . 135

BOOK REVIEW

- *Bartha, Attila*: Political choices, perceptions and visions on society – types of capitalism in the new Eastern memberstates of the EU (Dorothee Bohle–Greskovits Béla: Capitalist Diversity on Europe's Periphery) 161
- *Domonkos, Endre*: Crisis Management of the EU and its economic management from another angle (Xavier Vence: Crisis y fracaso de la Unión Europea neoliberal: una alternativa soberanista y democrática) 168

BOOK WATCH 177

ABSTRACTS 182

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000, legfeljebb 50 000 karakter, kivételes esetekben a felső határ 60 000 karakter. Recenziók esetén a terjedelem 15-25 000 karakter lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni. A kéziratnak tartalmaznia kell egy magyar és egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót, a kulcsszavakat, valamint a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

5. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalaikat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

6. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegezet alkalmazható, amelyet – ha csak kis számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

7. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

8. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.

c. Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 16., no. 2. April, 203–222.

9. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket is feltüntetve a szövegbe építve kérjük.

10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT, Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT, Bp., VIII., Horánszky u. 20.

ELTE TáTK HALLGATÓI BOLT, Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt, Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ, Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA, Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY, Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, Bp., I., Országház u. 30.

ANTI-KFT., Pécs, Ferencesek utcája 1.